S.MATCHONOV, A.SHOJALILOV, X.G‘ULOMOVA,
SH.SARIYEV, Z.DOLIMOV

O‘QISH KITOBI

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining
4-sinfi uchun darslik

Uchinchi nashri

*O‘zbekiston Respublikasi
Xalq ta’limi vazirligi tasdiqlagan*

TOSHKENT
«YANGIYUL POLIGRAPH SERVICE»
2011

O‘qish kitobi: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik/S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G‘ulomova, Sh.Sariyev, Z.Dolimov. — T.: «Yangiyul poligraph service», 2011 – 240 b.

I. Matchonov S.

BBK ________

Taqrizchilar — **N. Ahmedova**, RTM boshlang‘ich ta’lim bo‘limi boshlig‘i;
R. Ubayxo‘jayeva, TVPKQTMOI maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi dotsenti;
M. Nabiyeva, Angren shahar 41-maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi.

Shartli belgilar:

— Prezident I. Karimovning «Yuksak ma’naviyat–yengilmas kuch» asaridan olingan iqtiboslar

- H — Hikoya
- R — Rivoyat
- Sh — She’r
- Q — Qissadan parcha
- D — Dostondan parcha
- E — Ertak
- T — Topishmoq
- M — Maqollar
- ? — Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar
- ?! — Bo‘lim yuzasidan savol va topshiriqlar

«Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi hisobidan ijara uchun chop etildi»

ISBN 978-9943-309-17-3

© «Yangiyul poligraph service», 2007, 2009, 2011.
© «Huquq va Jamiyat» nashriyoti, 2007, 2009, 2011.

ISTIQLOLIM — ISTIQBOLIM

MANGULIKKA TATIGULIK KUN

Safar Barnoyev

1991- yil 31- avgust O'zbekistonimiz uchun asrga tatigulik kun bo'ldi. Shu kundan boshlab O'zbekiston zaminida mardona «Mustaqillik» so'zi tilimizga ko'chdi, ongimiz, tilimizdagi qulf sharaqlab ochilib ketdi.

O'tgan davr mobaynida yoshi ulug'lar ham, yoshi kichiklar ham qayta tug'ildi. Bobomiz sohibqiron Amir Temurni tanidik. Shoh va shoir, sarkarda Bobur Mirzoning ruhini shod etdik. Imom al-Buxoriy va Imom at-Termiziy, Bahovuddin Naqshbandiy, Abdulxoliq G'ijduvoniy, Xoja Ali Romitaniy, Burhoniddin Marg'inoniy kabi yuzlab ajdodlarimizni bilib oldik.

Istiqlolga erishgach, qisqa muddat ichida O'zbekiston dunyodagi rivojlangan mamlakatlar qatoriga chiqib oldi. Bunda mashinasozlik, samolyotsozlik kabi sanoat tarmoqlari, yer osti qazilma boyliklari, qishloq xo'jaligi katta ahamiyat kasb etadi.

O‘tgan yillar ichida O‘zbekiston o‘z bug‘doy zaxirasiga ega bo‘ldi. «O‘zbekiston bug‘doyi» degan so‘zlar til boyligimizdan mustahkam o‘rin egalladi. Toshkent, Buxoro, Xiva hamda Samarqanddagi tarixiy obidalarga e’tibor kuchaydi.

Bugun qishloqlarimizga sanoat kirib bormoqda. Dunyoning eng so‘nggi texnikasi O‘zbekistonga ko‘chib kelmoqda. Uning haqiqiy egalari, boshqaruvchilari sizlar bo‘lasizlar, aziz o‘quvchilar! Bugungi ishlar, qurilishlar siz — bolalarga abadiy mulk bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston atalmish gullagan diyorning yer-mulk egalari har jihatdan o‘qimishli, hunarmand, haq-huquqlarini biladigan bo‘lib yetishishlari zarur. Zero, mustaqil respublikamiz bolalarining ilm olish va hunar egallashlari uchun dunyo darvozalari keng ochib berildi.

1. Nima uchun 1991- yilning 31- avgustini asrga tatigulik kun deymiz?
2. Mustaqillik qaytarib bergan allomalardan kimlarni bilasiz?
3. O‘zbekistonning haqiqiy egalari kimlar? Siz kelajakda kim bo‘lish niyatidasiz?

Sh

IQBOLI BUYUKSAN

Abdulla Oripov

Avvalo rahmatdir Onaga,
So‘ng esa albatta Otaga.

Bizlarga eslatmish hayotni,
Unutmang hech qachon ustozni.

Sen o'zbek elining farzandi,
Istiqlol yurtining dilbandi...

Vataning g'oyatda keng erur,
Barchaga barobar, teng erur.

Mehnatda qotsa ham suyaging,
Hech yerga tegmasin kuraging.

Chiniqtir mayliga sen tanni,
Unutma va lekin Vatanni.

Bolajon, sen doim suyuksan,
Bilib qo'y, iqboli buyuksan!

1. Ota-onalarni e'zozlashingizning sababi nimada?
2. Ota bilan Vatan tushunchalari nima uchun qiyoslanadi?
3. Shoir o'gitlari mazmunini ayting.

QODIR BOBONING ORZUSI

To'lqin Xayit

«Kasbini kim egallarkin?» Keyingi kunlarda shu o'y Qodir boboni xiyla o'ylantirib qo'ydi. Bu yil saksonga to'ladi, umr oqar daryo, ko'z ochib yumguncha, shu yoshga yetib qoldi. Ozod Vatanda, mustaqil yurtda shukronalik bilan qariyalik gashtini suryapti-yu, ammo birgina shu o'y unga tinchlik bermaydi.

Asaka shahrida yengil mashinalar ishlab chiqarish zavodi qurila boshlaganida, hali ancha tetik, baquvvat, bardam edi.

Zavq-shavqqa to‘lgan holda yeng shimarib, birinchilar qatori ishga keldi. Endi bizning ham o‘z avtomobillarimiz bo‘ladi, degan shirin o‘y unga qanot bag‘ishlab, bir quvonchiga o‘n quvonch qo‘shdi. Birinchi o‘zbek avtomobillari – «Tiko», «Damas», «Neksiya»larning zavoddan turna qator chiqayotganini ko‘rganda esa o‘zini dunyoda eng baxtli odamdek his etgani esida. Mustaqillik shunday imkoniyat va quvonch berganidan juda-juda mamnun edi.

U rasm chizayotgan nevarasiga qaradi. Ishini kim davom ettiradi endi? Katta o‘g‘li iqtisod yo‘lidan ketdi, ikki qizi – o‘qituvchi. Yana bitta o‘g‘li bo‘lganda, balki ota kasbini egallarmidi?! Odam degani qariganida ham xotirjam yasholmas ekan-da…

U beixtiyor nevarasi tomon egildi.

— Nimalarning rasmini chizyapsan, Po‘latjon?

— O‘zimizning mashinalarni! Mana bunisi - «Neksiya», bunisi – «Matiz»!

Qodir boboning tomog‘idan bir narsa sirg‘alib o‘tdi.

— «Kasbimni shu nevaram egallarmikan?!» - deya o‘ylar-kan, qog‘ozdagi rasmlarga qarab yuragi yana entikdi.

— O‘xshabdi! Chiroyli chizibsan!

— Siz ham shunaqa mashinalar chizganmisiz, bobojon?

Qodir bobo horg‘in nafas oldi:

— Yo‘q, bolam, men bunaqa rasmlar chizmaganman. Yoshlik paytim ocharchilik yillariga to‘g‘ri kelgan. Bir burda non topish ilinjida erta-yu kech mehnat qilganman! – U gapni boshqa yoqqa burdi.

— Bu rasmlarni nima uchun chizding, bolam?

— Katta bo‘lsam, bobojon, zo‘r mashinalar yasayman!

Qodir bobo, yuragi go‘yoki o‘z qolipiga tushgandek, birdan xotirjam tortdi. Kutgani shu emasmidi?! U beixtiyor nevarasini bag‘riga bosib, yuz-ko‘zlaridan o‘pdi.

—Yasha, bolam! Kelgusida shunday zo‘r mashinalar yasaginki, hamma qoyil qolsin!

—Bobo, yangi chiqqan mashinaning nomi nimaydi?

—«Spark», bolam, «Spark»!

—Meniki «Samo» bo‘ladi, bobo-jon!

Qodir bobo uni bag‘riga yanada mahkamroq bosdi.

—Orzuga ayb yo‘q, bolam, «yaxshi niyat – yarim davlat!«

O‘zbekning zo‘r mashina ixtirochisi bo‘lgin! Sen yaratgan mashinalar butun dunyo odamlariga xizmat qilsin!

—Meni Asaka zavodiga olib boring, bobojon!

—Bo‘pti, ta’tilga chiqqaningda, senga zavodni ko‘rsataman. Ungacha «besh«larni ko‘paytiraver!

Po‘latjon shu kunlarda a’lo baholarga o‘qib, tezroq ta’tilga chiqishni kutmoqda.

1. O‘zbekistonda qanday avtomobillar ishlab chiqariladi?
2. Ularning boshqa avtomobillardan farqi nimada?

1. Vatanimiz mustaqilligi bayramini nima uchun nishonlaymiz?
2. O‘zbekistonning gerbi va bayrog‘ida nimalar tasvirlangan?
3. O‘zbekiston Respublikasining davlat madhiyasini yodlaganmisiz? Undagi «Serquyosh», «hur o‘lka», «elga baxt, najot» kabi so‘z va iboralarning ma’nosini qanday tushunasiz?
4. «O‘zbekiston — kelajagi buyuk davlat» deganda nimalarni tushunasiz?
5. Mustaqillik o‘zbek xalqiga qanday erkinliklar berdi?

O‘ZBEKISTON — VATANIM MANIM

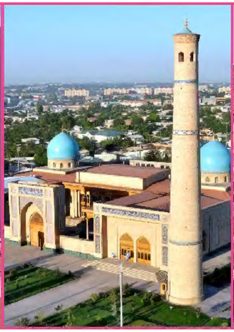

SERQUYOSH O‘LKA

Zafar Diyor

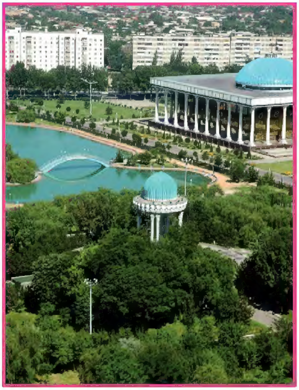

Do‘stlar, mening yurtimni
O‘zbekiston deydilar,
Dong‘i tutgan dunyoni
Bog‘-u bo‘ston deydilar.

Osmoni keng, beg‘ubor,
Shifobaxshdir havosi,
Dimog‘larni chog‘ etar
Uning shodon navosi...

Bog‘larida mevalar
Sharbat bo‘lib pishadi,
Uzum, olma, behilar
Yo‘lingizga tushadi...

Shunga ko‘ra deydilar:
Serquyosh O‘zbekiston,
Baxtiyor bu zamonda
Yashnagan bog‘-u bo‘ston.

1. She’rni ifodali o‘qing.
2. Vatanimiz nomi nima deb ataladi?
3. She’rdagi «serquyosh o‘lka» iborasini qanday so‘zlar bilan almashtirish mum-kin?

Namuna: *Ona yurt, O‘zbekiston, Vatan.*

MARDLIK VA AQL YORUG‘LIGI

Miraziz A’zam

Bir gapim bor, ukajon,
Diqqat bilan quloq sol.
Aytsam, o‘gitga o‘xshar,
Aytmasam lekin uvol.

Bir o‘g‘lonning shu gapi
Ko‘nglimga og‘ir tegdi:
«O‘g‘il bolaga ilm
Juda zarurmi? — deydi.

— O‘g‘il bola pahlavon,
Kuchga to‘la, zo‘r bo‘lsin.
Marddek tursin maydonda,
Yuragida qo‘r bo‘lsin».

Bu gapi-ku yomonmas,
Hamma mard bo‘lsa qani!
Bilimga oid gapi
O‘ylatib qo‘ydi mani.

Mardlik buzilib ketgay
Miltiq chiqqan zamonda.
Yuzta mardni bir nomard
Otib tashlar maydonda.

Miltiqni mardlik bilan
O‘rganib bo‘lmas lekin.
Kitob varaqlash kerak
Qunt bilan sekin-sekin.

Aqlni faqat ilm
Yorug‘ qilar, ukajon.
Yorug‘ aql Vatanni
Olg‘a boshlar begumon.

O‘g‘ilga mardlik kerak,
Ilm ham kerak tayin.
Ilmsiz mardning esa
Holiga yig‘lar maymun.

1. Shoir mardlik haqida nima deydi? Qanday kishilarni mard desa bo‘ladi?
2. Ilm aqlni boyitishi haqida she’rda nima deyilgan?

XARITA

Normurod Norqobil

I

Matematikani demasa, Rasul boshqa fanlardan xiyla nochor o‘qirdi. Ayniqsa, rasm darsini jini suymasdi. Qizlar kashta tikkanday, allaqanday gullar-u jismlarning shaklini erinmay chizib o‘tirishga sira toqati yo‘q edi. Shuning uchun ham sinf rahbari uni eng a’lochi o‘quvchilardan Samadga biriktirib qo‘ygandi. Ammo u akasi uyda kezlardagina Samadning izmiga bo‘ysunar, ya’ni tinchgina darsini qilar, qolgan payt Samadni kurashga tortib, torgina darsxonaning changini chiqarardi. Shu bois, Samad har gal istar-istamas ostona hatlardi.

Ammo bu safar u hovliqib kirib keldi. Qo‘lidagi papkasini bir chetga uloqtirib, qo‘ynidan to‘rt buklangan qog‘oz chiqardi.

— Qara, nimani chizdim, — dedi hayajonlanib. — Qishlog‘imiz xaritasini... Manavi yerga chegarachilarni qo‘ydim. Qalay, zo‘rmi?

Samad bu xil ishlari bilan uni tez-tez qoyil qoldirib turardi. O‘tgan gal rezina orqali harakatlanadigan qayiqcha yasab kelgandi. Dars bir yoqda qolib, ikkisi tog‘oradagi suvda qayiqchani rosa o‘ynashgan edi. Uning hovliqib

kirishidan shunga o‘xshash nimadir kutgan Rasul, rasmni ko‘rib, labini jiyirdi.

— Shuning nimasiga hovliqasan, buncha? — dedi hayron bo‘lib. — Oddiy rasmda.

— Hali bizda hech kim qishlog‘imiz xaritasini chizmagan, — dedi Samad qizishib. — Buni birinchi bo‘lib men chizdim. Sen yaxshilab qaragin, juda qiziq bu. Manavinisi o‘zimiz yozda cho‘miladigan ko‘l, bunisi podayotoq... Katta ko‘cha sal qiyshiq chiqibdi. Bunisi maktab, shifoxona... Lekin o‘zimizning hovlini juda o‘xshatib chizdim.

Rasulga egri-bugri chiziqlar bo‘ylab borayotgan chegarachilar, ulardan ham ko‘ra iti ko‘proq ma’qul bo‘ldi.

— Xuddi bizning Olaparga o‘xsharkan, — dedi rasmga barmoq nuqib.

— Qanaqasiga sening iting bo‘larkan? — dedi Samad. — Bizning To‘rtko‘z bu! Qaragin, manglayida ikkita xoli bor.

Rasul ostonaga yaqin joyda xumday boshini oyoqlari ustiga qo‘yib yotgan itiga g‘amgin tikildi. Itining holi yo‘qligiga juda achindi. Lekin sir boy bermaslikka urinib, chegarachilarga imo qildi:

— Unda manavilar kim?

— Oldindagisi men, keyindagisi sen. Qishlog‘imizni qo‘riqlayapmiz. Qiziq bo‘lsin deb chizdim-da.

— Qishloqni nimadan qo‘riqlaymiz? — Rasul hayron bo‘ldi.

— Nimadan bo‘lardi... — Samad javob topolmay, bir muddat chaynalib qoldi. — Nimadan bo‘lardi, bo‘rilardan-da. O‘tgan qish qo‘ylarimizni qiyratib ketishgani esingdan chiqdimi?

— Unda buni chegarachi emas, qorovul deydilar.

— Nima farqi bor, — Samad tumshayib, rasmga qo'l cho'zarkan, birdan yuzi yorishib ketdi. — Aytgancha, muallimimizning gapi esingdami? U kishi, qishlog'imizning o'zi bir vatan, kichik vatan, degandilar. Vatanni qorovul emas, chegarachi qo'riqlaydi.

Bu gap dastlab o'zining hayoliga kelmaganidan Rasul ichida o'zidan qattiq ranjidi. Shunda u birdan ikkinchi chegarachiga nisbatan birinchisi xiyla durust chizilganini payqab qoldi.

— Ikkinchisi emas, birinchisi men, — dedi u.

— Yo'q, birinchisi men.

— Meni bukriga o'xshatib qo'yibsan-ku!

— Hecham-da, — Samad qog'ozni buklab qo'yniga soldi. — O'zing chizolmaysan, chizganni ko'rolmaysan.

Bu gap Rasulga ayilday botdi.

— Chizolmaymanmi?

— Chizolmaysan! — dedi Samad tap tortmay. — Bu senga shunchaki rasm emas, xarita. Xarita chizish uchun kalla kerak. Hammaning ham qo'lidan kelavermaydi bu.

— Chizolmaymanmi?

— Yo'q chizolmaysan!

Ularning tortishuvi Samadning arazlab ketishi bilan yakunlandi.

1. Samad qishlog'ining xaritasida nimalarni tasvirladi?
2. Bolalar nima ustida tortishib qolishdi?

II

Samadning gapi turib-turib Rasulga juda alam qildi. «Sen chizgan narsani men chizolmaymanmi, — dedi ichida,

— hali shunday bir zo'r xarita chizayki, hayratdan og'zing ochilib qolsin». U qishlog'i va uning atrofidagi dala-dashtlarni xayolan ko'z o'ngida gavdalantirib, stolga o'tirdi. Ammo chizgani o'ziga yoqmadi, ikkinchi, uchinchisi ham ma'qul kelmadi. Samadning rasmida chegara nuqtali chiziqlar bilan chizilgan bo'lib, ayni shu nuqtalar suratni juda bezab turardi. Boz ustiga, shuncha harakat qilsa-da, nuqtalar bir xil chiqmas — biri katta, biri kichik, Samadniki esa xuddi qolipdan chiqqan g'ishtdek bir tekis edi. Bu sirning tagiga yetolmay, Rasulning juda boshi qotdi. Bir xayoli, chizmani yig'ishtirib otmoqchi ham bo'ldi-yu, Samadning gapini eslab, tag'in fikridan qaytdi. U yerga mukka tushib, qog'oz yuziga dastlabki chiziqni tortdi. Tortdi-yu, quvonchidan qichqirib yubordi. Chiziq qog'oz yuziga nuqta-nuqta bo'lib tushgandi.

— Buni qara, buni qara! — dedi u o'rnidan sakrab turarkan, qog'ozni akasiga ko'rsatib.

Akasi kitobdan boshini ko'tarib, qog'oz yuziga loqayd tikildi.

— Nima edi? — dedi so'ng quvonch sababini tushunmay.

— Qaragin, nuqta-nuqta...

— Nima bo‘pti, gilamga qo‘yib chizganingdan keyin nuqta-nuqta bo‘ladi-da.

O‘zi uchun zo‘r kashfiyot bo‘lib tuyulgan ishning akasi tomonidan tez va osongina ilg‘anishi Rasulni ham hayratga soldi, ham uyaltirdi.

Rasul goh qo‘lidagi qog‘ozga, goh yerdagi qoqma gilamga hayron boqib turarkan, birdan diqqatini stol ustida yotgan xarita tortdi. Xarita qizg‘ish va sarg‘ish rangda bo‘lib, har yer-har yeriga ko‘hna yodgorliklarning jimitdek tasviri tushirilgan va yoniga shahar nomlari qayd etilgandi. Bu xarita oldida Samadning chizgani juda g‘arib edi. «Bunaqasini Samad ham chizolmaydi, — deb o‘yladi u, xaritaga havas bilan boqarkan. — Lekin men chizsam rosa qoyil ish bo‘lardi-da, alamdan Samadning yuragi yorilib o‘lardi...»

Dastlab ish juda yengil ko‘chdi. Rasul cho‘l va daryolar tasvirini osongina tushirdi-yu, lekin shaharlarga kelganda biroz o‘ylanib qoldi. Negadir xaritadagi tasvirni aynan ko‘chirgisi kelmadi. Ko‘hna yodgorliklarning jimitdek tasviri uni qanoatlantirmadi. Akasining kitobini titkilab, undan Shohi Zindani topdi-da, iloji boricha o‘xshatishga harakat qildi. Keyin yoniga «Samarqand» so‘zini bitdi. Buxoroda ikkita osmono‘par minora bilan qanoatlandi. «Xiva» degan joyga Shohi Zindaga o‘xshash yodgorliklarning rasmini ishladi. Keyin umrida ko‘rmagan Toshkentni o‘zicha tasavvur qilib, ko‘p qavatli binoning rasmini chizdi-da, yoniga avtobusni tirkab qo‘ydi. So‘ng xaritada faqat nomi bitilgan boshqa shaharlarga ham shunga o‘xshash suratlar ishlab chiqdi. Qog‘oz yuzi to‘lgan sayin, battar zavqi oshib cho‘l degan joyga qo‘yning suratini ishladi. Jonivor qo‘ydan ko‘ra ko‘proq

itga o‘xshab qolganiga ham e’tibor bermadi. Lekin paxta suratini juda chiroyli tushirdi. «Tog‘li zona» degan bo‘limga tog‘ning suratini chizib, oppoq bulutlar ustiga nur sochib turgan oftobni qo‘ndirdi. Lekin eng qizig‘i, surat bitgani sayin, u Samadni ham, unga nisbatan bo‘lgan alamini ham unuta bordi. Qilayotgan ishi uni o‘ziga qattiq mahliyo qilib qo‘ygan edi. Xaritani ko‘rgan akasi hayratlandi.

— O‘-o‘, zo‘rsan-ku!

— Nomini nima deb qo‘yamiz, nomini? — dedi Rasul maqtovga zig‘ircha e’tibor bermay.

Akasi o‘ylab o‘yiga yetguncha nomni o‘zi topdi va qo‘lidagi qalami bilan xarita tagiga «O‘zbekiston» so‘zini bitdi.

Papkasini unutib qoldirgan Samad qaytib kirganida u xaritaga mahliyo termulib turardi.

1. Rasul xaritada Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlarini nima uchun ko‘hna yodgorliklar misolida tasvirladi?
2. Siz O‘zbekistonning qaysi davlatlar bilan chegaradosh ekanini bilasizmi?

1. «Bulbul chamanin sevar, odam — vatanin» maqoli bo‘limdagi qaysi she’rga mos keladi?
2. Vatanni sevgan o‘quvchi uni qanday ardoqlashi, qanday ishlarni bajarishi kerak?
3. O‘zbekiston qachon mustaqillikka erishdi? Uning o‘tmishi haqida nimalarni bilasiz?
4. Respublikamizning mashhur kishilaridan kimlarni bilasiz? O‘zingiz kelajakda kim bo‘lmoqchisiz?

OLTIN KUZ

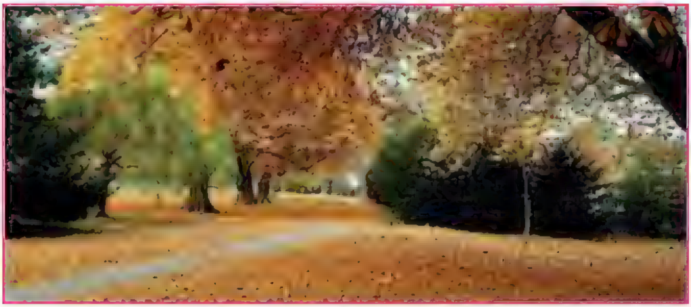

SAXOVATLI FASL

Ona diyorimizga oltin kuz o‘zining barakali sepini yoydi. Salqin kechalar, ertalab maysa-ko‘katlar, dov-daraxtlar barglarini bezaydigan shudringlar kuz kelganidan darak bermoqda.

Kuzning birinchi oyi mevalar, sabzavot mahsulotlari, qovun-tarvuzlar serob bo‘lishi bilan dillarga quvonch baxsh etadi. Noklar, shaftolilar, olmalar g‘arq pishadi, uzum va anor ham dasturxonni bezaydi.

Ertalab va quyosh botayotgan paytlarda chug‘urchiqlar galasi ko‘zga ko‘rinib qoladi. Ular hali diyorimizdan uchib ketishgani yo‘q. Sentabr oxiriga borib chug‘urchiqlar biz bilan xayrlashib, o‘zlari uchun qadrdon bo‘lib qolgan joylarga parvoz qilishadi.

Issiqsevar qaldirg‘ochlar, uzunqanotlar, ko‘kqarg‘alar birinchi bo‘lib uchib ketishadi.

Sentabrda tuyoqli jonivorlarning ham hayoti sezilarli o‘zgaradi. Ular ko‘k o‘tlar bilan birga, don ozuqasi, mevalarni ham ishtaha bilan yeyishadi. Bu ularning qishga ko‘p kuch to‘plab olishiga imkon beradi.

Bu davrda paxta dalalari ham o‘ziga xos manzara kasb etadi. Quyosh ufqdan bosh ko‘tarishi bilan uning zarrin nurlari g‘o‘za qator oralariga tushib, barglaridagi shudringlar rango-rang bo‘lib tovlanadi. Quyosh nuri tushgan barglar, kech ochilgan gullar, lo‘ppi-lo‘ppi paxtalar ko‘zni qamashtiradi.

1. Kuz faslida tabiatda qanday o‘zgarishlar ro‘y beradi?
2. Kuzda qaysi qushlar boshqa o‘lkalarga uchib ketadi?
3. Kuzda jonivorlar hayotida ro‘y beradigan o‘zgarishlar to‘g‘risida nimalarni bilasiz?
4. Dehqonlarning kuzdagi yumushlari haqida gapiring.

Sh

KUZ

Shukur Sa’dulla

G‘ir-g‘ir shamol yeladi,
Buni hamma biladi.
O‘giradi yelga yuz:
— Marhamat! Kel, oltin kuz!
Maktab borar qiz-o‘g‘il,
Qo‘lda kitob hamda gul.
Oltin oqar daladan,

Tong yorishgan palladan.
Quyosh tushar taftidan,
Qo‘rqib qishning aftidan.
Sarg‘ayadi ko‘katlar,
Barg to‘kadi daraxtlar.
Hosil yig‘ib olinar,
Qishga zamin solinar.

1. She’rda kuz tabiatidagi qanday belgilar tilga olingan?
2. «Quyosh tushar taftidan» deganda nimani tushunasiz?

QOVUN SAYLI

Shukur Sa’dulla

I

Tog‘am har safar:

— Qovun poliziga boringlar, handalak so‘yib beraman! — derdi. Gohida kichik, hidli handalakchalar olib kelardi. Biram hidi yaxshi bo‘lardiki, kun bo‘yi qo‘ynimizga solib, hidlab yurardik. Koptokka o‘xshash bejirim, serto‘r edi.

Bir kuni u mashinada keldi-da:

— Bo‘linglar, qovun polizga boramiz! — dedi.

Men, Hasan, Husan, Fotima, Zuhralar mashinaga chiqib oldik. Paxtazorlarni yoqalab o‘tib, cho‘lga chiqdik. Shunday cho‘lga chiqishimiz bilan qovun poliziga kirdik. Biram katta dalaki, u yog‘ini ko‘rib bo‘lmaydi. Uzun-uzun pushtalarda katta-katta olachipor tarvuzlar dumalab yotibdi. Ko‘m-ko‘k palaklar ichida sarg‘ayib qovunlar ko‘rinadi. Biram ko‘pki!

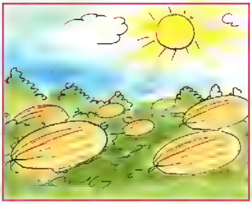

Poliz oralab bejirim chaylaga kirdik. Ichi salqin ekan. Tog‘am dasturxon yozdilar. Hasan choydishga o‘t yoqqani o‘choq boshiga chiqdi.

Chaylada yangi uzilgan umbirvoqi, ko‘kalapish, doniyor qovunlar, qo‘zivoy tarvuzlar dumalab yotibdi.

Tog‘am qovunlarni chertib ko‘rdi-da, sarasini tanlab so‘ydi. Birpasda katta «kosa» qilib, oldimizga qo‘ydi.

Bir karjini olib og‘zimga solsam bormi — shundoqqina eridi-ketdi, biram shirin ekanki, tilni yoray deydi. Bir kosasini paqqos tushirdim-da, bir burda non bilan shirin-sharbat suvini qirib ichdim.

Kech bo‘ldi. Oy chiqdi. Cho‘l osmonini tomosha qilib yotdik.

— Quloq solinglar! — dedi tog‘am.

«Chirt-chirt» etdi allaqanday ovoz. Bo‘y cho‘zib qaradim, birov qovunlarni uzayotganga o‘xshadi...

— Qovunlar dum beryapti, — dedi tog‘am turib. Keyin dum bergan qovunlarni ko‘tarib chiqdi.

Bora-bora tun salqini tushdi. Chirillagan ovoz polizni tutdi.

— Ertaga qovun uzamiz, yordamlashasizlar! — dedi tog‘am. Qachon tong otar ekan, deb osmonga tikilib yotdik...

— Qani, tura qolinglar, choy sovib qoldi, — dedi tog‘am.

Ko'zimizni ochsak, tong otib qolibdi. Tog'am choy-non qo'yibdi. Tez yuvindig-u choy ichdik, non yedik.

— Qani, azamatlar, qovunlarni yig'inglar! — dedi tog'am.

1. Bolalar polizga nima uchun borishdi?
2. Ular polizda qanday qovun-tarvuzlarni ko'rishdi?
3. Qovun polizida qanday voqealar yuz berdi?

II

Bir vaqt yo'lni changitib, qatoriga uch mashina keldi. Ularda ancha amakilar bor ekan.

— Hosilga baraka! — deb qichqirishdi ular bizlarni ko'rib. Keyin yaqin kelib, hayron qolishdi. Yengimni shimarib — men, paykalda Hasan, Husan, uchalamiz zaptiga olib, atayin katta-katta qovunlarni inqillab polizdan ko'tarib chiqdik.

— E-ha, qaysi ilg'orlar desam, azamat bolalarimiz ekanku, hormanglar! — dedi kelganlarning eng kattasi.

— Bor bo'linglar! — dedik.

Qarasak, rais bobo. O'zini katta olmay, kelib qo'limizni siqib ko'rishdi.

— Qovun sayliga keldik. Qani, mehmon qilinglar! — dedi u.

— O'zingiz tanlang, rais bobo! Qovun saylida har kim o'zi tanlab yeydi, — dedim tog'amdan eshitgan gapni takrorlab.

Rais va sheriklari ma'noli kuldi:

— Xo'p-xo'p. Ma'qul gap. Qani, yigitlar, qovun tanlang!

Rais va sheriklari bittadan serto'r, og'ir qovun tanlab, chaylaga kirishdi. Yonlaridan pichoq olib, qovunlarni birmabir so'yib yeya boshlashdi.

— Mening qovunim shirin, — dedi rais.

— Garov o‘ynaymiz, — dedi Ali polvon bir tilim qovunni bir tishlashda simirib yeb.

Rais unga bir tilim qovun tutdi.

— Xo‘sh, qalay ekan, — dedi rais uning qovunini tatigan Ali polvonga.

— Meniki shirin, — dedi Ali polvon.

— Tushingizni suvga ayting, — dedi rais o‘zining qovunini maqtab.

— Qovun emas, asal-ku bu!

Boshqalar qo‘shilib, bahs qizib ketdi.

— Qani, bolam, beri kel, — dedi rais, — tatib ko‘r-chi, kimniki shirin ekan. Sen nima desang shu!

Hasan tatib ko‘rdi, Husan tatib ko‘rdi, men tatib ko‘rdim:

— Ikkovingizniki ham bir-biridan qolishmaydi.

— Ah, — dedi rais tizzasiga urib va qah-qah urib kulib yubordi. — Obbo sizlar-ey...

Raisga qo‘shilib boshqalar ham kulishdi, maqtashdi.

— Hoy, toshkentlik bola, bizda qolaqol, shu polizga seni katta qilib qo‘yaman! — dedi rais hazillashib.

— Katta bo‘lay. Sizning o‘rningizni olaman! — deb men ham hazillashdim.

Hamma qotib-qotib kuldi.

— Obbo azamatlar-ey... Xo‘p, xo‘p. Biz qarib qolyapmiz. Tezroq ulg‘ay, jiyan, — dedi rais. Keyin ilova qildi: — Qani, qovunlarni ortinglar!

Qovun-tarvuzlarni mashinalarga ortdik.

1. Mehmonlar qovunlarning ta’mini qanday aniqladi?
2. Hikoya nima uchun «Qovun sayli» deb nomlangan?

3. Qovun sayli qachon bo'ladi? Qovunlarning qanday turlarini bilasiz?

DEHQON

Sulaymon Rahmon

Dehqon desam, ko'z o'ngimda
Jonlanadi saxiy inson.
Dehqon desam, ko'z o'ngimda
Yashnab turar bog'-u bo'ston.

Jonlanadi, dehqon desam,
Sahrolarda kulgan bahor.
Ko'z o'ngimda: saxiy g'o'zam,
Savat-savat olma-anor.

Dehqon desam, ko'z o'ngimda
Namoyondir yoz quyoshi.
Unga ixlos ko'p ko'nglimda
Dehqon — go'yo Yer naqqoshi!

1. Shoir dehqonni qanday so'zlar bilan ulug'laydi?
2. U dehqonni nima uchun yer naqqoshi deb ataydi?
3. She'rni yod oling.

1. Kuzni nima uchun «oltin fasl» deb ataymiz?
2. Kuz faslida tabiatda bo'ladigan o'zgarishlarni ayting.
3. Kuzda hayvonlar, qushlar hayotida qanday o'zgarishlar ro'y beradi?
4. Yurtimiz kuzining oziga xosligi, to'kin-sochinligi haqida «barg», «dehqon», «bog'bon», «meva», «poliz», «uzum», «olma», «jiyda» so'zlari ishtirokida «O'lkamizda kuz» mavzusida og'zaki hikoya tuzing.

SALOMLASHISH ODOBI

Husayn Voiz Koshifiy

Salom — salomatlik ma'nosini ifodalaydi. Agar sendan necha mavridda salomlashish kerak, deb so'rasalar, yetti holatda, deb javob bergin. Avvalo: yor-u do'stlarni, aka-ukalarni ko'rganda salomlashish kerak. Ikkinchi: jamoat joylariga borganingda salom berishing lozim. Uchinchi: biror xonadonga borsang, u yerga salom berib kirgin. To'rtinchi: bir yerda jam bo'lib o'tirgan kishilar davrasiga kirsang, salomlashgin. Kishilar huzuridan turayotganingda ham salomlashishni unutma, uni vidolashish (xayr-u xo'sh) salomi deyiladi. Oltinchi: maqbaraga, qabristonga borsang, salom ber. Yettinchi: o'z xonadoningga kirganingda ham oila a'zolaringga salom berishni kanda qilma.

Hammomda salom berilmaydi. Qazoyi hojatdagi kishilarga, baland ovoz bilan qiroat qilayotgan odamlarga salom bermaydilar. Otliq piyodaga, turgan odam o'tirganlarga salom berishi lozim.

Kichiklar kattalarga, yolg'iz odam jamoat bo'lib turganlarga salom beradi. Salom berayotgan kishi ochiq chehrali bo'lishi darkor. Imo-ishora bilan emas, ovoz chiqarib salomlashish kerak.

1. Salom so'zi qanday ma'noni bildiradi?
2. Qaysi holatlarda salomlashish kerak?
3. Qanday holatlarda salom berilmaydi?

ODAMDAN NIMA QOLADI?

Yusuf Xos Hojib

I

Qo'ling el aro uzun bo'lsa, sen o'z fe'l-atvoringni ezgu tut. Yigitlik mangu emas, u juda tez kechadi. Tiriklik chirog'i ham ko'z ochib-yumguncha o'chadi. Hayot tushdek bir gap. U yashindek tez kechadi. Tiriklikda jami ezguliklarni yig'moq kerak. Ular keyinchalik yegulik va kiygulik bo'ladi. Kishilarning ezgusi bu haqda shunday deydi:

— Bu nafas oluvchi, ya'ni tirik jon, oxir-oqibatda o'ladi. Axir olamda tug'ilgan odamzodning biri ozroq, boshqa

biri ko‘proq yashaydi, so‘ng baribir vafot etadi. Lekin podshoning ham, oddiy odamning ham vafotidan keyin qoladigan narsasi — nomi bor.

Ezgularning nomi buyuk bo‘ladi, yomonlar nasibi esa qarg‘ish va so‘kishdan boshqa narsa bo‘lmaydi. Bunga tarixdan quyidagi hodisa juda yaxshi misoldir:

Nedan bo‘ldi Zahhok so‘kishga duchor,
Faridunga nechun omad sazovor?
Biri ezgu erdi — oldi u duo,
Esiz bo‘lgani-chi, so‘kish beado.

Ana endi o‘zing aytgin-chi, sening tabiatingga ezgulik mosmi yoxud yomonlik? Sen o‘z sha’ningga maqtov istaysanmi, yoki so‘kish-qarg‘ishmi?

Tilaging qanaqa bo‘lsa, shundan kelib chiqib o‘zing birini tanlab ol. Keyin o‘kinib yurma.

Shunga o‘xshatibdi sinagan odam,
Sinagan odamga ayondir olam.
Yaxshi nom oladi, ko‘r, ezgu kishi,
Yomonlar nasibi — el-yurt qarg‘ishi.

Tajribalarda juda ko‘p marta tasdiqlangan shunday hikmat bor: yomonlarning omadi hech qachon kelmaydi, ularning ishi har vaqt orqaga ketadi:

Yomonlik go‘yo o‘t, yondirar, yoqar,
O‘tishga kechig yo‘q: u soy tez oqar.

1. Insonni vafotidan keyin qanday esga oladilar?
2. Zahhok nima uchun so‘kishga duchor bo‘lgan?
3. Faridunni duo qilishlarining sababi nimada?
4. «Yaxshi nom oladi, ko‘r, ezgu kishi,
Yomonlar nasibi — el-yurt qarg‘ishi»
misralarining mazmunini aytib bering.

II

Agar o‘tmishdagi ajdodlarga nazar solguday bo‘lsang, bir holatni kuzatasan: oddiy odam ham, katta martabadagi kishilar ham bilimli va dono bo‘lsa, ular el-yurt taqdirini o‘ylashgan. Bugun ham ezgu deb atalgan har qanday odam ezgularga bosh bo‘ladi. Boshliq bilimli va dono bo‘lsa, atrofiga o‘ziga o‘xshaganlarni yig‘adi. Bu xil boshliq elini boyitadi. Bilimli va dono boshliq saxiy degan nom oladi. Saxiy o‘lsa ham, nomi tirik qolaveradi.

Jahonda bilimdan ulug‘, bilimdan aziz nima bor? Bilimsiz desalar, bu inson uchun haqoratdir.

Nima der, eshitgin, bilimli kishi,
Jahonni ko‘p ko‘rib, oqargan boshi:
Bilimsizga to‘rdan o‘rin bo‘lsa, ko‘r,—
Bu to‘r poygak bo‘ldi, poygak esa to‘r.

Ammo donoga quyidan, poygakdan o‘rin tegsa, o‘sha poygak to‘rdan ham baland sanaladi. Donoga ko‘rsatiladigan bunday izzat-ikrom, hurmatning sababi, hech shubhasiz, bilimdir.

Bilimsiz kishi yilqi — hayvon bilan teng. Bilimsizni aql-idrok egalari ko‘zi ko‘r odamga qiyoslashadi. Ey o‘g‘lon, bilimdan ulush olgin!

Kishi so‘zni tili bilan so‘zlaydi. So‘zlari yaxshi bo‘lsa, uning yuzi suv oladi, ya’ni obro‘ qozonadi, e’tibor topadi.

1. Shoir dono va bilimli kishilar to‘g‘risida nimalar deydi?
2. Bilimsiz kishilar nima uchun hayvonga, ko‘zi ko‘r odamga o‘xshatiladi?

3. Prezidentimiz xalqimizning ezgu fazilat va intilishlar sohibi ekanligiga bu qadar ahamiyat berishining sababini ayting.

Ezgu fazilat va intilishlar xalqimizning qon-qoni va suyak-suyagiga singib ketgan.

HAR KIM EKKANIN O‘RAR

Munavvarqori Abdurashidxonov

Bir kishining otasi
Ko‘p yashamish, qartaymish.
Soch-soqoli oqarmish,
Bellari kuchdan qolmish.

Non yeganda lablari
Burni bilan so‘zlashur.
Choy ichganda qo‘llari
Qaltirashib, titrashur.

Beli ikki bukilgan
Yuray desa yurolmas.
Bir o‘tirsa o‘rnidan
Ko‘tarmasang, turolmas.

O‘g‘il, kelin, nevara
Zerikdilar bu holdan.
Qutulmoqchi bo‘ldilar
Bir ish qilib u choldan.

Kirib bir xilvat uyga
So‘zlashdilar uchovlon.

O‘g‘il bilan nevara
Qildi o‘z fikrin bayon...

Kelin dedi: «Sizlarning
To‘g‘ri emas o‘yingiz,
Eng yaxshisi sahroga
Olib chiqib qo‘yingiz.

Birov ko‘mar o‘ligin,
Ko‘rmas bizning ko‘zimiz.
Mashaqqatsiz bu g‘amdan
Qutulgaymiz o‘zimiz»...

O‘g‘il bilan nevara
Kun kech bo‘lgach, turdilar.
Ko‘tardilar u cholni
Sahro sari yurdilar.

Bir o‘ringa yetganda
So‘zga kirdi asta chol.
Dedi: «O‘g‘lim, so‘zimga
Birozgina quloq sol.

Men otamni bir zamon
Bu o‘ringa keltirib,
Tashlab ketgan chog‘imda
Qolgan edi termulib.

Navbat keldi o‘zimga,
Sen ham meni keltirding.
Men otamga ne qilsam,
Endi menga sen qilding.

Menga yarar shul o‘rin,
Bir kun senga ham yarar.
El aro bor bir matal:
«Har kim ekkanin o‘rar».

1. O‘g‘il bilan nevara nima uchun otalarini sahroga chiqarib tashlamoqchi bo‘lishdi?
2. Chol farzandiga o‘z qilmishi to‘g‘risida nimalar dedi?
3. «Har kim ekkanin o‘rar» maqolini qanday tushunasiz?

CHAQIMCHIGA «MUKOFOT»

Qadim zamonda hokimlardan biri ovga chiqdi. Hokim va u bilan birga ovga chiqqanlar bir yerga kelib to‘xtadilar. Hamma biror ish bilan mashg‘ul bo‘ldi. Hokim o‘z jilovdori — otboqarini yoniga chaqirib:

— Sen bilan birga otda chopishni ko‘p vaqtdan beri orzu qilaman, kimning oti chopqir ekanini bilishni istayman, — dedi.

Otboqar qabul qildi, otiga minib chopdi, hokim uning ketidan quvladi. Shikor joyidan ancha uzoqqa ketdilar. Hokim otini to‘xtatib, otboqarga ham to‘xtashga buyruq berdi, uni yoniga o‘tqazib:

— Ey jilovdor, ko‘nglimga kelgan bir fikrni aytmoqchi bo‘lib, sen bilan birga bu xoli yergacha ot choptirib keldim. Hammadan ko‘ra senga ishonganim uchun sirimni faqat senga bayon qilaman, ehtiyot bo‘l, hech kim sezmasin, — dedi.

Otboqar ta'zim qilib:

— Modomiki, siz menga ishongan ekansiz, siringizni hech kimga oshkor qilmayman, hech kim voqif bo'lmaydi, — deb hokimga va'da berdi.

Hokim otboqarning so'zidan xursand bo'lib, ko'nglidagi sirini unga aytdi:

— Ukamning shu kunlarda qilgan harakatidan shubhaga tushib qoldim, meni o'ldirmoqchi bo'lsa kerak. Shuning uchun men ukamni yo'q qilmoqchiman. Sen yonimdan uzoqqa ketmay, meni asrab yur!

Otboqar hokimning sirini saqlashga, o'zini asrashga va'da berib, qasam ichdi. Hokim ovdan qaytib, o'z saroyiga kirishi

bilanoq otboqar bevafolik qilib, xiyonat ko'chasiga qadam qo'ydi. Fursat topib, hokimning ukasiga eshitganlarini bayon qildi. Hokimning ukasi bu chaqimchi otboqardan xursand bo'lib, unga inoyat va va'dalar qildi.

Hokimning ukasi yaxshi tadbir bilan o'zini asrar edi. Oradan ko'p vaqt o'tmay, hokim vafot etdi. Uning o'rniga ukasi hokim bo'lib, darrov chaqimchi otboqarni dorga osishga buyruq berdi. Chaqimchi otboqar o'zining qilgan xizmatini so'zlab, ko'p

zor-u tazarru qilsa ham, yangi hokim qabul qilmay:

— Sirni fosh qilishdan, chaqimchilikdan yomonroq gunoh yo'qdir. Akam senga ishonib sirini aytdi, sen xiyonat qilib, sirini fosh qilding, menga kelib chaqding. Akamga vafo qilmagan odam menga vafo qilarmidi? Ana endi chaqimchiligingning jazosini tort, — deb dorga ostirdi.

1. Hokim otboqardan nimani iltimos qildi?
2. Hokimning ukasi nima uchun otboqarni dorga ostirdi?
3. U aybdorga chaqimchilik to'g'risida nimalar dedi?

IKKI SAXIY

Murod Xidir

I

Qadim zamonda bir saxiy g'oyat hotamligi bilan dovrug' solgan edi. U ekin ekkan, mol boqqan, xullas, tun-u kun ter to'kkan. Saxiy hamqishloqlariga har kuni nimanidir orttirib, nimanidar ulashgan. Xotini ham, farzandlari ham saxiyning ana shu xayrli ishiga allaqachon ko'nikib qolishgan va saxiy bilan yonma-yon turib mehnat qilishga bel bog'lagan edilar.

Saxiyning kuni obi yovg'onga qolib, tishining kirini so'rgan kezlarda ham u o'z ahdidan tushmadi. Yo'g'on cho'zilib, ingichka uziladigan qahatchilik yillarida ham uyining bo'sag'asiga najot istab kelgan muhtojlarning qo'lini bo'sh qaytarmadi.

Shu orada qishloqning yana bir odami hammaga saxovat eshigini lang ochib yubordi. Birinchi saxiyga taassub qilib, u bor budini bir boshdan ulashaverdi. Uy

jihozlaridan qolgan eng so‘nggi bo‘yrasini ham ayamadi. Endi odamlar biror nimaning ilinjida ko‘proq unikiga yopirilib keladigan bo‘ldilar.

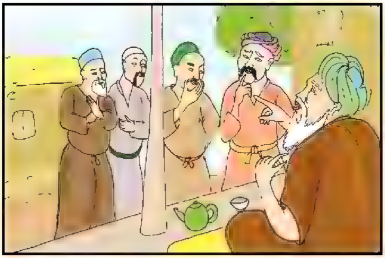

Hamma hayron, hamma lol edi. Kim chin saxiy? Axir ular hotamlikda bir-biridan o‘zib borayotir-ku! Shuni ajrim qilib bera oladigan dono bormi olamda?!.. Bor edi... Ha, har qanday jumboqni tafakkur ko‘zi bilan yechadigan birdan-bir donishmand chol xuddi shu qishloqda yashar edi. U naq yuz qovun pishig‘ini ko‘rgan bo‘lsa-da, hamon hushyor va ziyrak, serfahm va zukko edi. Boshi qotgan bir guruh odam o‘sha donishmandnikiga ravona bo‘ldi. Qalin bir kitobni mukka tushib mutolaa qilayotgan chol qoshiga kelib, ular muddaosini aytishdi:

— Buvajon, har ikki saxiy haqida eshitgansiz, albatta. Shu kunlarda birinchi saxiynikiga keluvchilar ancha siyraklashib qoldi. Ikkinchi saxiy ham hech kimdan hech nimani ayamayapti. Odamlarga sug‘urib beradigan faqat o‘ttiz ikki tishi qoldi, xolos. Agar gal kelsa, o‘sha tishlarining ham bahridan o‘tishi hech gap emas. Ayting, buvajon, kim chin saxiy? Qaysi biri?

Kitobni yonboshiga olib qo‘ygan nuroniy chol biroz sukut saqladi.

1. Odamlar nima to‘g‘risida tortishib qolishdi?
2. Sizningcha qanday odamni saxiy deyish mumkin?

II

So‘ngra huzuriga kelganlarning o‘zini savolga tutdi:

— Aytinglar-chi, birinchi saxiy hojatmandni kuzatayotganda, unga nima deb so‘z qotadi?

— Hech nima demaydi, buvajon, — deyishdi ular baravariga.

— Barakalla! — dedi chol. — Ikkinchi saxiy-chi?

— Olqish ustiga olqish yog‘ilayotganda, — dedi ulardan biri, — ikkinchi saxiy: «Men buni savob yo‘lida qilyapman», deb qo‘yadi xolos.

— Xo‘sh, xo‘sh! — chol jonlanib. — Yana-chi?

— Yana, yana, — dedi ulardan boshqa biri boshini qashib, — hojatmandlar minnatdorchilik izhor etishayotganda, ikkinchi saxiy: «Meni duo qilsanglar bas», deydi, vassalom.

Cholning serajin yuziga tabassum yugurdi.

— Masala ravshan, o‘g‘illarim, — dedi chol va bo‘lak hech nima aytmay jimib qoldi...

— Yo‘q, yo‘q, buvajon, muammoni oxirigacha yechib berasiz, kim saxiyligini ajrim qilasiz.

— Bu yog‘ini o‘zlaringga havola qilgandim, — dedi chol salmoqlab so‘zlarkan. — Mayli, aytsam ayta qolay. Birinchi saxiy bergan narsasi evaziga hojatmanddan hech nima — savob ham, duo ham tama qilmaydi. Chunki birinchi saxiy: «Nuqul savobni ko‘zlab qilingan xayrli ish tamagirlikka kiradi, duoni so‘rab olish esa tilanchilik bilan baravar», deb o‘ylagan.

Ikkinchi saxiyning tosh-u tarozisi bor. Tarozining bir pallasiga o‘zi ulashgan narsani, ikkinchi pallasiga savobdan qadoqlab olgan toshini qo‘yadi. Shu bilan orani ochiq qiladi. Lekin uning hojatmanddan undirgan, ya’ni so‘rab olgan duolari esa faqat foydaga qoladi.

Xullasi kalom, har bir hojatmand ikkinchi saxiyning dargohidan bir hissa boylikni olib qaytadi, ikki hissa boylikni esa tashlab chiqadi. Shu tariqa ikkinchi saxiyning o‘zi hojatmandlaridan bir umr qarzdor bo‘lib qolayotir, endi siz mendan: «Ikkinchi saxiy hojatmandlardan qarzini qachon uzadi», deb ham so‘rarsiz?

— Yo‘q, yo‘q, buvajon, bas, yetar, sizga ming ofarin, buvajon! — deganlaricha ular donishmand huzuridan shodmon qaytdilar.

Lekin donishmandning ikkinchi saxiy borasida aytgan so‘zlari butun qishloqqa chaqin chaqmoqday tez tarqaldi-yu, hojatmandlarning bari yana birinchi saxiynikiga yozilib keladigan bo‘ldi. Ko‘p o‘tmay, ikkinchi saxiy el nazaridan qoldi.

1. Donishmand ikkinchi saxiyning ishlarini nima uchun ma’qullamadi?
2. Birovga biron foydani ko‘zlab yordam berish nima uchun tamagirlikka kiradi?

1. Inson odobi nimadan boshlanar ekan?
2. Siz o‘rtoqlaringiz bilan qanday salomlashasiz? O‘zingizdan kattalar bilan-chi?
3. Yaxshi odamlar o‘zlaridan qanday nom qoldiradilar?
4. Bo‘limdagi she’r va hikoyalar asosida «Inson odobi bilan» mavzusida insho yozing. Unda maqollardan misollar keltiring.

XALQ OG‘ZAKI IJODI

QO‘SHIQLAR QANOTIDA

BOYCHECHAK

Boychechagim boylandi,
Qozon to‘la ayrondir.
Ayroningdan bermasang,
Qozon-tovog‘ing vayrondir.

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

Boychechakni tutdilar,
Tut yog‘ochga osdilar.
Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

Boychechagim boylandi,
Ko‘chama-ko‘cha aylandi.
Boychechagim ko‘k somsa,
Cho‘ntaklarga joylandi.

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

Qo‘shiqni ifodali o‘qing.

OFTOB CHIQDI OLAMGA

Oftob chiqdi olamga,
Yugurib bordim xolamga:
— Xola, xola, kulcha ber!
Xolam dedi: — O‘tin ter!
Keyin yugurdim qirga,
O‘rtog‘im bilan birga.
O‘tin terdik bir quchoq
Bilmadik sira charchoq.
Xolam-chi qordi xamir,
Kulcha yopdi bir tandir.
Bizga kulcha berdilar,
Peshanamizdan o‘pdilar.
Oftob chiqdi olamga-ye,
Yugurib bordim xolamga-ye!

She’rni yod oling.

XO‘P HAYDA

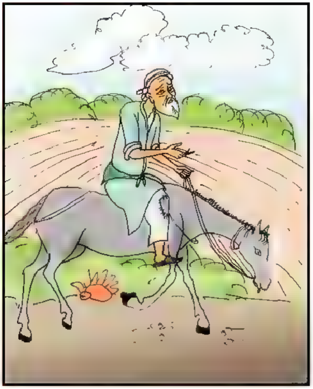

Xo‘p hayda-yo, xo‘p hayda,
Qalqon qulog‘im hayda,
Temir tuyog‘im hayda,
Xirmonni qilgin mayda.
Ostingda bosgan donni,
Tuyog‘ing qilsin mayda.
Sen po‘stidan judo qil,
Somoni senga foyda.

Chuv, hey jonivorim, hayda,
Xirmonni qilgin mayda.
Ishni tamom qilmasang,
Joningga tinim qayda...

Chuv, hey, jonivorim, hayda,
Xirmonni qilgin mayda.
Donni yig‘ib olmasak,
Bizlarga tinim qayda.

1. «Xo‘p hayda» qo‘shig‘i qaysi paytda aytilgan?
2. Xirmon egasi otini qanday so‘zlar bilan erkalatadi?

1. Ota-bobolarimiz nima sababli tabiatdagi o‘zgarishlarga bog‘liq qo‘shiqlar yaratganlar?
2. «Xo‘p hayda» qo‘shig‘i hozir nima uchun ijro qilinmaydi?
3. O‘zingiz yod olgan xalq qo‘shiqlaridan ayting va mazmunini izohlang.

DAVLAT

Qadim zamonda bir dehqon o‘tgan ekan. Davlat dehqonning hovlisida bir necha yil yashabdi. Uning sharofatidan dehqonning mol-u davlati juda ko‘payib ketibdi. Dehqon mollarining son-sanog‘ini, yerlarining tanobini, oltinlarining hisobini bilmas ekan.

Bir kuni Davlat dehqonning qoshiga kelib:

— Bobo, dargohingizda ko‘p yillar yurdim, mening sharofatim bilan mol-u davlatingiz haddan ziyoda bo‘ldi. Endi menga xursandlik bilan javob bersangiz, boshqa birovnikiga borsam, — debdi.

Dehqonning aqli shoshib, hushi boshidan uchibdi-yu:

— Davlatjon, to‘g‘ri aytasan, sendan ko‘p bahramand bo‘ldim, beqiyos boylik orttirdim. Minnatdorman sendan. Lekin mendan nima yomonlik ko‘rdingki, ketaman deyapsan? O‘tinib so‘rayman sendan, ketmagin, huzurimda qolgin.

Sensiz ahvolim nima bo‘ladi, zinhor ketma! — deb yalinibdi.

Davlat:

— Bobo, sizdan yomonlik ko‘rganim yo‘q. Siznikida ko‘p turib qoldim. Boshqalarnikiga ham boray-da. Ijozat bermasangiz bo‘lmaydi! — debdi.

Dovdirab qolgan dehqon:

— Davlatjon, bir kun sabr qil, men uydagilar bilan maslahatlashib olayin! — debdi.

Davlat bir kun kutadigan bo‘libdi. Dehqon xotini, ikkala o‘g‘li, kelinlari-yu qizini chaqirib, yig‘lab shunday debdi:

— Endi holimiz xarob bo‘ladi. Boshimizga musibat tushdi. Mol-u dunyomizdan birpasda ayrilamiz. Davlat bizdan xafaga o‘xshaydi. Ketaman, deb oyoq tirayapti. Yalinib-yolvorganimgayam ko‘nmayapti. Endi nima qilamiz?

Hammalari dehqonga qo‘shilib yig‘lashibdi. Kichkina kelini yig‘lamabdi ham, xafa ham bo‘lmabdi-da:

— Otajon, yig‘lamang, qarigan chog‘ingizda o‘zingizni qiynamang. Davlat ketaman degan bo‘lsa, xushnudlik bilan javob bering, mayli ketsin! Buning uchun g‘am yemang, — debdi qaynotasiga.

Kelinning gapini eshitib hamma hayron bo‘libdi.

— Kelinposhsha, nimaga bundoq deyapsiz? Davlat ketsa nima qilamiz? — debdi dehqon.

— Ota, ilojimiz qancha? Davlat ketsa ketaversin. Siz oyim bilan duo qilib o‘tirasiz. Biz hammamiz mehnat qilamiz. Ekin ekamiz, mol boqamiz, meva teramiz, hayotimiz yomon bo‘lmaydi, — debdi kelin.

Kelinning bu gaplari dehqonning ko‘ngliga taskin beribdi. Ertalab turib, hovliga chiqibdi. Davlat hali ham mehmonxonaning eshigi yonida dehqonni kutib turgan ekan.

— Assalomu alaykum, bobo! Endi menga ruxsat berasizmi? — deb so‘rabdi u.

Dehqon xo‘rsinib qo‘yibdi-yu, gap boshlabdi:

— Davlatjon, hammamiz maslahatlashib, senga ruxsat beradigan bo‘ldik. O‘g‘il-qizlarim, xotinim, kelinim: «Davlat ketadigan bo‘lsa, mayli, javob bering, o‘zimiz bir yoqadan bosh chiqarib, ahil bo‘lib mehnat qilamiz, mol-u davlat bo‘lsa kelaveradi», dedilar.

Davlat birpas ma’yuslanib turibdi-da, so‘ng kulib:

— Bobo, men so‘zimni qaytib oldim, hech qayerga ketmayman, shu yerda qolaman. Men xursand bo‘lib, ahil yashaydigan xonadonni yaxshi ko‘raman. Inoqlik qayerda bo‘lsa, men ham o‘sha yerdaman! — debdi.

Shunday qilib, Davlat dehqonning xonadonida umrbod qolgan ekan.

1. Dehqonning oilasi qanday hayot kechirar edi?
2. Nima uchun Davlat dehqonning uyidan ketishni xohlamadi?
3. Ertak mazmunini o‘z so‘zlaringiz bilan hikoya qiling.

ILM AFZAL

I

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, o‘tgan zamonda, Buxorodan uzoqda, Urganch cho‘li tomonda bir qariya yashagan ekan. Chol, o‘zim omiligimcha qoldim, qani endi o‘g‘illarim o‘qib odam bo‘lsa, deb orzu qilarkan. Boboning sakkiz o‘g‘li va

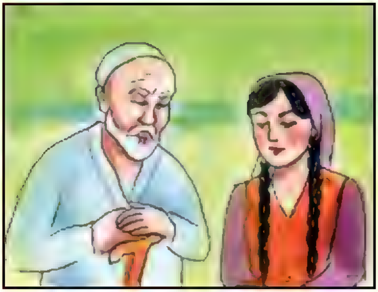

bir qizi bor ekan. Qizi aqlli va sezgir ekan. Ota qiziga:

— Xudo umringni uzoq qilsin, baxtimdan o‘rgilayki, senday farzandim bor. Lekin akalaringdan kuydim. Ularning mehnat qilishga bo‘yni yor bermaydi, o‘qib, ilm olib, odam bo‘linglar desam, gapimga quloq solishmaydi. Shuncha molimiz, yerimiz bor, o‘qib nima qilamiz, deyishadi. Men qarib qoldim, bu dunyodan ko‘z yumsam akalaringning holi nima kechadi? deb qo‘rqaman, qizim, — deb hasrat qilibdi.

— Otajon, akalarimni yoningizga chaqiring. Keyin ulardan qilib yurgan ishlarini so‘rang. Qani, nima deb javob qiladilar, — debdi qizi.

— Ey jonim qizim, ularning qilib yurgan ishini bilaman. Sakkiz akang cho‘ntaklarini pulga to‘ldirib, sakkizta chopqir otga minib, shaharma-shahar kayf-u safo qilib yurganlari-yurgan, — debdi ota.

— Bu ishlarini bilaman, otajon, siz ularni mehmonxonaga chaqiring. Men eshikning orqasida turib gapirgan gaplaringizni eshitaman. Siz avvalo ulardan: «Ilm afzalmi yoki davlatmi?» deb so‘rang. Hammalarining gaplarini eshitib bo‘lgandan keyin meni chaqiring. Menga ham akalarimga bergan savolingizni bering. Aqlim yetganicha javob beraman, akalarim eshitsinlar, — debdi qizi.

Chol qizining aqliga tasanno aytib, kechqurun o‘g‘illarini mehmonxonaga chaqiribdi.

— O‘g‘illarim, sizlarni yedirdim, ichirdim, voyaga yetkazdim. Birovdan kam emassizlar. Mendan keyin ro‘zg‘or tashvishi boshingizga tushadi. O‘ylab ko‘rsam ilm bilan hunarda gap ko‘p ekan. O‘qib ilm olinglar, — debdi ota.

O‘g‘illar otalarining bu gaplarini eshitib, hayron bo‘lishibdi.

Chol to‘ng‘ich o‘g‘lidan so‘rabdi:

— Sen katta farzandimsan. Qani ayt-chi: ilm afzalmi yoki davlatmi?

Katta o‘g‘il biroz o‘ylab turib:

— Ey ota, qiziq gaplarni aytasiz-da. Xudoga ming marta shukurki, boshimizda soyabonimiz, siz, padarimiz hayotsiz. Yerimiz, molimiz bor, o‘qib nima qilamiz? — debdi.

Chol o‘g‘lining gapidan xafa bo‘lib, ikkinchi o‘g‘lidan so‘rabdi:

— O‘g‘lim, sen asl inson bo‘lasan, deb o‘ylovdim. Sen ham ot minib necha kunlab yo‘qolib ketasan. Men qari holim bilan qachongacha ishlayman. Menga yordam ber. Yaxshilab o‘ylab ko‘rib, javob ber, bolam, ilm afzalmi yoki davlatmi?

Ikkinchi o‘g‘il aka-ukalariga bir qarab olibdi-yu, otasiga:

— Olloh taolodan tilaymanki, otam doimo sog‘-salomat yursinlar, soyai davlatlarida yigitlik davrini suraylik. Pul-u mol bo‘lsa ilmdan nima foyda? — debdi.

Cholning ta’bi xira bo‘lib xo‘rsinibdi.

Uchinchi o‘g‘il o‘ylamay-netmay otasining savoliga shunday javob beribdi:

— Ey, mo‘tabar otajonim, hamma gaplaringizga tushunaman. Lekin bu dunyoda yegan-ichgan, kiyganingiz qoladi. Endi katta bo‘lib qoldik, shu yoshda ilm olgan bilan qayerga

boramiz? Hammaning ko'zi davlatmandning qo'liga qaraydi. Qo'lini doim ko'ksiga qo'yib salom beradi, xizmatingizni bajo qiladi, davlat yaxshi-da, ota, — deb javob beribdi.

Afsus-nadomat qilgan ota navbatni to'rtinchi o'g'liga beribdi: — Qani, o'g'lim, sen nima deysan?

To'rtinchi o'g'il javob beribdi:

— Ey, padari buzrukvorim, men sizga nima ham derdim. Mana siz o'qimagansiz. Lekin mol-mulkingiz haddan ziyoda. Doim hurmat-izzatdasiz. Biz ham sizday yashayveramiz. Savolingizga javobim shuki, davlat yaxshi. Qo'lingiz uzun bo'ladi, qayerga cho'zsangiz yetadi.

Cholning hafsalasi pir bo'libdi-yu beshinchi o'g'liga ham o'sha savolni beribdi.

— Hurmatli padarim, sizga javobim shuki, ilm degani qo'lga ilinmaydi, kissangizga pul bo'lib ham kirmaydi. U bilan qorin to'ymaydi, kiyimingiz but bo'lmaydi. Uyingizga palos qilib sololmaysiz. Endi sizga aytsam, mol-davlatga nima yetsin, davlat afzal-da, otajon, — debdi o'g'li.

Otaning jahli chiqibdi va oltinchi o'g'liga yuzlanibdi.

Oltinchi o'g'il o'ylab turib, so'ng debdi:

— Otajon, sizga ilm afzal desam, men uni bilmayman, o'qiganim yo'q. Davlatni bilaman. Boy yashaymiz. Uyimizda hamma narsa bor. Yeganimiz oldimizda, yemaganimiz ketimizda. Bundan chiqdi, davlat afzal ekan-da, otajon.

— Ey, bolam, sen ham ko'nglimdagi gapni aytmading. Akalaringga o'xshab sen ham davlatga hirs qo'ygan ekansan — deb ota yettinchi o'g'liga murojaat qilibdi.

O'g'il talmovsirab javob beribdi. Gapining tayini yo'q emish.

Ota xo'rsinibdi, so'ng kenja o'g'liga qarab:

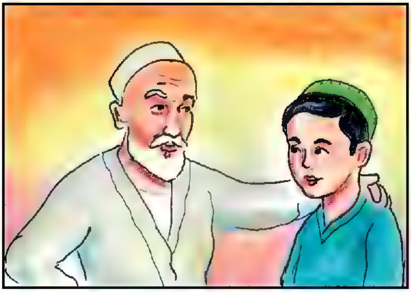

— Qani, kenjam, umidim sendan, bolam. Kenja o‘g‘il aqlli bo‘ladi, deydilar. Davlat afzalmi yoki ilmmi? — debdi.

Kenja o‘g‘il otasiga:

— Otajon, men davlat emas, ilm afzal deyman. Meni maktabga bering, o‘qiyman. Nasihatingizga amal qilaman. Ko‘zingiz ochiqligida ilmli bo‘lib qolay. Baribir mol-davlat menga tegmaydi! — debdi.

— Barakalla, o‘g‘lim, — deb ota o‘g‘lining peshonasidan o‘pibdi. So‘ngra: — Menga mol-davlat tegmaydi deganing nimasi? — deb so‘rabdi.

Shunda eshik orqasida akalari bilan otasining bahs-u javoblarini tinglab turgan qizi:

— Ey, aziz otajonim, menga ruxsat bering, savolingizga javob berayin, endi navbat meniki, — debdi.

1. Chol o‘limi oldidan nimani orzu qildi?
2. Qizi yalqov akalari to‘g‘risida unga qanday maslahat berdi?
3. Chol o‘g‘illari bilan nima haqda suhbatlashdi?

II

Aka-ukalari bir-birlariga qarab hayron bo‘libdilar. Ota xursand bo‘lib, navbatni qiziga beribdi:

— Qani, qizalog‘im, navbat seniki, gapir, bu savolga sen nima deb javob berasan?

Qizi gap boshlabdi:

— Ey, otajon, avvalambor shuni aytay, eng kenja o‘g‘lingizning bergan javobi to‘g‘ri javobdir. Davlat emas, ilm afzaldir. Lekin ilmning afzalligini aytolmadi. Negaki, kichik akalarim kattalariga taqlid qiladilar. Yaqinda katta akalarim maslahat qilib, otamdan so‘ng mol-mulkni bo‘lib olamiz, kichik ukalarimizga hech narsa bermaymiz, ular xizmatimizni qilib yuradilar, dedilar. Kenja akam bu gapni eshitib, endi menga mol-u davlat tegmas ekan, o‘qib bir kunimni ko‘rarman, deb o‘ylab, ilm afzal deyapti. Davlat yaxshi, lekin u bugun bor, ertaga yo‘q bo‘ladi. Ilmni qancha sarflasang, shuncha ko‘payaveradi. Davlatni sarflasang, u tobora kamayaveradi. Shuning uchun ham ilm afzaldir. Ilmli odam aqlli, shirinsuxan, odobli bo‘ladi. Shuning uchun ham hamma uni izzat-hurmat qilib, unga o‘xshashga intiladi. Davlatmand odamga esa hamma hasad qiladi. Ilmli odam dunyodan o‘tsa, esiz falonchi donodan ajraldik, deb afsuslanib yig‘laydilar. Davlatmand odam o‘lsa, ajab bo‘ldi, sara bo‘ldi, bir nafsibad odamdan qutuldik, deydilar. Dono odam hayotda doimo farog‘atda yashaydi. Chunki uning boshidagi ilmni hech kim o‘g‘irlab ketolmaydi. Davlatmand odam doimo molimni o‘g‘ri urib ketmasin, bo‘ri, shoqol yemasin deb, tahlikada yuradi. Ilm eskirmaydi, chirimaydi, nobud bo‘lmaydi. Lekin mol-mulk chiriydi, oftobda rangi o‘chadi, sovuqda qotadi, olovda kuyadi. Davlatmand odam mudom uning g‘amida bo‘ladi.

Oqila qiz otasi va akalarining jimgina o‘tirib eshitayotganlarini sezgach, muddaosini aytdi:

— Ey, otajon, akalarim yaxshilab o‘ylab ko‘rsinlar. Yoshlik davrini bekor o‘tkazmasinlar, vaqtdan foydalansinlar. Zero, «So‘nggi pushaymon o‘zingga dushman» bo‘ladi.

Chol kenja o‘g‘li bilan qizini maktabga beribdi. Boshqa o‘g‘illari endi mehnat qila boshlabdilar. Shunday qilib, ular murod-maqsadlariga yetibdilar.

1. Oqila qiz otasining savoliga qanday javob berdi?
2. Aka-ukalar qanday xulosaga kelishdi?
3. Nima uchun ilm afzal? Siz nima deysiz?

KO‘ZACHA BILAN TULKI

I

Juda qadim zamonda bir yolg‘onchi tulki yashagan ekan. Bir kuni momiqdum katta yo‘lga chiqib, tuproqqa ag‘anay boshlabdi. Tulki tuproqda ag‘anayotganda o‘sha yerga bir karvon yaqinlashibdi. Tulki darhol iniga kirib yashirinib olibdi.

Karvon o‘sha yerda tunamoqchi bo‘libdi, yo‘lovchilar tuyalar ustidan og‘ir qoplarni tushirib, olov yoqib ovqat pishirishibdi, choy qaynatishibdi.

Tuyalar uzoq yo‘l bosib, ancha holdan toygan ekan, karvonboshi shu yerda uch kun turishlarini aytibdi. Ularning gapini eshitib tulkini g‘am bosibdi.

Shunday qilib, tulki uch kun ovqat yemabdi. To‘rtinchi kuni karvondagilar yo‘lga hozirlik ko‘ra boshlashibdi. Shunda kimdir ko‘zachani tushirib yuboribdi. Ko‘zachaning bir bo‘lagi sinib tushibdi. Karvondagilar yaroqsiz idishni tulkining uyasi yaqiniga tashlab ketishibdi.

Tulki uyasidan endi chiqmoqchi bo‘lgan ekan, birdan shamol turib, singan ko‘zacha g‘uvullay boshlabdi.

— Nahotki karvondagilar to‘rtinchi kun ham shu yerda qolishsa! — deb tulki qo‘rqqanidan iniga chuqurroq joylashibdi.

Tulkivoy uzoq chiday olmabdi.

— Ochlikdan o‘lgandan ko‘ra, o‘qdan o‘lgan yaxshiroq, — deb o‘ylabdi u. Inidan chiqib qarasa, karvon yo‘q emish. Hammasiga ko‘zacha aybdorligini ko‘rgan tulki unga baqiribdi:

— Senimi, shoshmay tur! Borib qornimni to‘yg‘azib kelay, keyin bir ta’ziringni beraman.

Tulki yugurib ov qilgani ketibdi. Yurib-yurib bir bo‘lak go‘sht topibdi. Go‘sht uzoqdan mehrigiyoday o‘ziga tortayotganmish. Tulki yaqinroq borib qarasa, bir narsa borga o‘xshabdi. Ovchilar qopqon qo‘yib ketishgan ekan. Tulki nima qilishini o‘ylab qolibdi. Qarasa, bo‘ri ketayotganmish.

— Nimalarni o‘ylayapsan, do‘stim tulkijon? — debdi bo‘ri.

— Hech narsani o‘ylayotganim yo‘q, — deb javob beribdi tulki. — Salom, do‘stim!

— Agar saloming bo‘lmaganida seni yutib yuborardim! — deb tishlarini g‘ijirlatibdi bo‘ri.

— Meni yutguncha ana u yerdagi go‘shtni yuta qol!

Bo‘ri tamshanib, labini yalab:

— Nega tayyorgina go‘shtni yemading? — deb so‘rabdi.

— Senga asrab turuvdim, — debdi tulki.

— Balki u bemazadir? — debdi bo‘ri.

— Axir go‘sht ham bemaza bo‘ladimi? Shundog‘am yeb qo‘yardim!

— Yana nimalarni istaysan? Bu go‘shtni xayolingga ham keltirma, — deb bo‘ri go‘shtga tashlangan ekan, qopqonga tushib qolibdi. Bo‘kirib, tishlarini g‘ijirlatib, qancha harakat qilsa ham chiqa olmabdi.

1. Tulki nima uchun bir necha kun inidan chiqmay qo‘rqib yotdi?
2. Tulki qanday hiyla ishlatib bo‘rini qopqonga tushiradi?

II

Tulki esa go‘shtni bir chekkaga olib borib yeb turib, debdi:

— Bo‘rivoy, sen dovyuraksan, lekin ko‘p narsalarni ko‘rmaysan.

Bo‘ri boshini xam qilib yordam so‘rabdi:

— Qadrdon tulkijon, yordam ber. Meni ozod qilgin.

Tulki dumini likillatib:

— Yaqinda meni yutib yubormoqchi bo‘lgan sen emasmiding? Yo‘q, azizim, ovchilarni kutib turasan, — deb ketib qolibdi.

Tulki iniga kelib, ko‘zachaga tikilibdi. Unga qanday jazo berishni o‘ylab-o‘ylab, oxiri suvga cho‘ktirmoqchi bo‘libdi. Dumiga bog‘lab, ariq bo‘yiga sudrab ketibdi.

Ko‘zacha ichiga suv to‘lib, qulqullagan sari tulkining battar jahli chiqibdi:

— Jim bo'l, ey ahmoq! O'liming yaqinlashsa-yu, sen kulasan!

Ko'zacha qulqullab-qulqullab to'libdi-da, tulkini ham suvga torta boshlabdi.

Shunda tulki yalinib:

— Voy ko'zacha, azizim! Axir dumimni uzib yuborasan-ku! Boshqa qilmayman, qo'yib yubor meni! — debdi.

Ko'zacha bo'lsa indamay tulkini chuqurroqqa tortib boraveribdi. Tulki ovozining boricha noliy boshlabdi:

— Qo'yib yubor, ko'zacha, og'ayni, o'lyapman! — deb bor kuchi bilan bir silkingan ekan, dumi uzilib ketibdi.

Qirg'oqqa sakrab chiqsa, ro'parasida bo'ri paydo bo'libdi.

— Ha, tulkijon! Qo'lga tushmayman, deb o'ylagandir-san-a?

Ammo tulki sira qo'rqmabdi.

— Eh, do'stim! Axir nega mendan xafa bo'lasan, nahotki sen taklif qilgan ziyofatdan bosh tortgan bo'lsam? — debdi tulki.

Bo'rining battar jahli chiqibdi:

— Axir sen meni tuzoqqa ilintirding! Endi dunyoga kelganingga pushaymon bo'lasan.

Tulki bunga ham gap topibdi.

— Bo'ri, og'ayni, qanaqa xafachilik haqida gapiryap-san?

— Endi meni alday olmaysan. Qani, shikastlangan oyog'imning haqini to'lagin-chi, — debdi bo'ri.

— Axir tushunsang-chi, bu baxtsizligingga kim aybdor o'zi? — debdi tulki.

— Dumli tulkining o'zginasi.

— Unda bu men emas, — deb ayyor tulki bo'riga cho'ltoq dumini ko'rsatib, qutulib qolibdi.

Shu bilan ertak ham tugabdi.

1. Tulki bo'rini qanday qilib aldadi? Ular bir-birlariga qanday so'zlar bilan murojaat qildilar?
2. «Ayyor tulki» mavzusida bayon yozing.

OCHKO'Z BOY

Bor ekan, yo'q ekan, och ekan, to'q ekan, bir zamonlar chol bilan kampir o'tgan ekan. Chol o'tinchilik bilan zo'rg'a ro'zg'or tebratar ekan. U kunlardan bir kuni cho'lga o'tin tergani borsa, yovshanning tagida bir o'rdak ucholmay yotganmish. Chol uni avaylab uyiga olib kelibdi va parvarish qila boshlabdi. O'rdak bir oy deganda patlari o'sib, parvoz qiladigan bo'libdi. Chol quvonib, uni devorning ustiga qo'yibdi. O'rdak uchib ketibdi.

Buni ko'rgan kampir choldan ranjib: «Qani qilgan foydangiz, o'rdak uchib ketdi-ku! Uni so'yib yerdik yoki sotardik», — debdi. Chol: «Savobi tegar», — debdi.

Kunlarning birida o'sha o'rdak uchib kelib, tom ustiga qo'nibdi. Kampir:

— Chol, qarang, o‘rdagingiz keldi, — debdi. Chol o‘rdakni ko‘rib, belbog‘ini yozib don sepibdi. Ammo o‘rdak tomdan tushmay, tumshug‘idagi bir hovuch gavharni tashlabdi-yu, uchib ketibdi. O‘zida yo‘q xursand bo‘lgan chol gavharlarni do‘kondorga olib borib, katta pulga sotibdi.

Chol bilan kampir juda boy-badavlat bo‘lib yashayversin-lar-u, gapni boshqa yoqdan eshiting.

Cholning bir boy qo‘shnisi bor ekan. Yeyishga noni, kiyishga kiyimi bo‘lmagan qashshoq o‘tinchining boy bo‘lib ketganini ko‘rgan boy:

— Qanday qilib bunchalik boyidingiz? — deb so‘rabdi. Sodda chol bo‘lgan voqeani batafsil aytib beribdi va «O‘rdakni davolaganim evaziga u menga gavhar tashlab ketdi, boyligim o‘shandan», debdi.

Hasad o‘tida yongan boy cho‘lga ravona bo‘libdi. U axtara-axtara bir o‘rdakni topibdi-yu, oyog‘ini urib mayib qilibdi, patini bittalab yulibdi. So‘ng uni uyiga olib kelib parvarishlabdi. Jonivorning bir qancha vaqtdan keyin pati o‘sib, uchib ketibdi. Shu ketganicha bir oy ko‘rinmabdi. Bir kun uchib kelib boyning tomiga qo‘nibdi. Boyning xotini katta ko‘rpani supaga yozib, don sepibdi. O‘rdak tomda turganicha bir dona tarvuz urug‘i tashlabdi. G‘azablangan boy qarasa, o‘rdak osmon-u falakda parvoz qilib ketayotganmish. Boyning jahli chiqib, tarvuz urug‘ini yerga ekibdi. Urug‘ bir kunda unib chiqib, ikkinchi kuni hosil beribdi. Bir haftada qulochga sig‘maydigan tarvuz bo‘libdi. U kun sayin emas, soat sayin o‘sibdi. Ajablangan boyning toqati tugab, tarvuzning dumini bolta bilan chopib, uyiga dumalatib kelibdi. Ancha gavhar chiqsa kerak, qo‘shnimning ko‘zi tushmasin, deb eshikni ham qulflabdi. So‘ng er-xotin

tarvuzni so‘yishibdi. Uning ichidan gavhar emas, bir ajdaho chiqib, boy bilan xotinini yutib yuboribdi.

Shunday qilib, ochko‘z boyning mol-mulki ham chol-kampirga qolibdi.

1. Chol-kampir qanday qilib boyib ketishdi?
2. Ochko‘z boyning qilmishini qanday baholaysiz?
3. Ochko‘z boy bilan xotini nima uchun jazolandi?

HIYLAGARNING JAZOSI

Ikki o‘rtoq bor edi. Biri sodda, ikkinchisi esa hiylagar edi. Ular bir kuni savdogarchilik qilish uchun bir yoqqa ketayotganlarida, yo‘ldan bir xalta tilla topibdilar. Soddadil hiylagarga:

— Omadimiz keldi, endi bularni bo‘lib, orqaga qaytamiz, — desa hiylagar:

— Taqsim qilib o‘tiramizmi? Hozir kimga qancha kerak bo‘lsa olib, qolganini ehtiyot qilib berkitib ketaylik. Zarur bo‘lganda yana kelib keragini olarmiz, — debdi.

Soddadil uning so‘ziga kirib «xo‘p», debdi. Oltindan keragicha olib, qolganini bir daraxt ostiga ko‘mibdilar. Shaharga yetib kelib, har biri o‘z uyiga ketibdi. O‘zini aqlli deb hisoblagan hiylagar ertasi kun borib, ko‘milgan tillaning hammasini olib ketibdi. Soddadil o‘z qo‘lidagini xarjlab bo‘lgach, hiylagar qoshiga kelib debdi:

— Yur, oltindan picha olib kelaylik, juda muhtoj bo‘lib qoldim.

Hiylagar u bilan birga tilla ko‘milgan joyga boribdi, lekin ular hech narsa topmabdilar. Hiylagar soddadilning yoqasidan ushlab:

— Tillalarni sen olgansan, chunki sendan bo‘lak hech kimning bundan xabari yo‘q edi, — debdi. Soddadil bechora, olmadim, deb har qancha ont ichsa ham foydasi bo‘lmabdi. Hiylagar uni qoziga olib borib, bo‘lgan gapni aytib beribdi va tillalarni topib berishini da’vo qilibdi. Qozi:

— Guvoh va dalil bormi? — deb so‘radi.

Hiylagar:

— Ostiga tilla ko‘milgan daraxt guvohlik berib, tillani shu noinsof olib ketgan, dedi, — debdi.

Qozi bu so‘zni eshitib, hayron bo‘libdi. Ancha gap-so‘zdan keyin ertasiga guvohlik bergan daraxt yoniga borishga qaror qilishibdi. Hiylagar sevinib uyiga kelib otasiga:

— Bu tilla hangomasini o‘z foydamizga hal etish sizga bog‘liq bo‘lib qoldi. Sizga ishonib, daraxt guvohlik beradi, dedim. Endi mening gapimga ko‘nsangiz, olib kelgan tillalarim o‘zimizga qoladi va yana qo‘shimcha shuncha tillaga ega bo‘lamiz, — debdi. Otasi:

— Men nima qilishim kerak? — deb so‘rabdi.

Hiylagar:

— U daraxtning ichi kovak bo‘lib, unga o‘n odam bemalol yashirinsa bo‘ladi. Kechasi borib, u yerga joylashib

olishingiz kerak, ertasiga, qozi daraxt tagiga kelganda, daraxt nomidan guvohlik bersangiz bo‘ldi, — debdi.

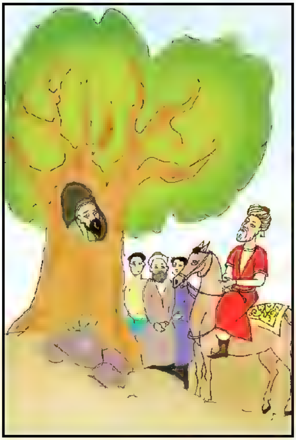

Ertasi kuni qozi shahardan chiqib, daraxt oldiga boribdi. Tomosha qilish uchun anchagina odamlar ham unga ergashib kelgan ekan. Qozi daraxtga qarab, tillalarning qayerdaligini so‘radi. Daraxtdan: «Tillalarni soddadil olib ketgan» — degan sado chiqdi. Taajjublangan qozi daraxt atrofida aylanib yurib, unga diqqat bilan razm solibdi. Daraxtning katta kovagi borligini ko‘ribdi-da, hamma gapga tushunibdi. O‘ziga-o‘zi «Xiyonatga marhamat yo‘q», deb daraxt atrofiga shox qalatib o‘t qo‘ydiribdi. Chol biroz chidabjim turibdi, lekin halok bo‘lishini bilib, yolvora boshlabdi. Qozining buyrug‘i bilan uni daraxt ichidan chiqaribdilar. Qozi savol-javob qilib, haqiqatni bilibdi, soddadilning to‘g‘riligi, hiylagarning makri ma’lum bo‘libdi. Chol chekkan azobiga va nomusga chiday olmay, shu yerning o‘zidayoq jon beribdi. Hiylagarni jazolab, adabini beribdilar va otasining jasadini yelkasiga orttirib, shaharga jo‘natibdilar. Soddadil esa to‘g‘riligi tufayli hamma tillalarga ega bo‘libdi.

1. Ikki o‘rtoq — soddadil bilan hiylagar bir qop tillani qanday taqsim qilmoqchi bo‘lishdi?
2. Qozi hiylagarning hiylasini qanday aniqladi?
3. Do‘stga xiyonat qilish mumkinmi? Boshqalarga-chi?

HUNARSIZ KISHI O‘LIMGA YAQIN

I

O‘tgan zamonda bir podshoh yashagan ekan. Kunlarning birida u ovga chiqibdi-da, o‘sha yerdagi bir o‘tinchining go‘zal qizini ko‘rib, sevib qolibdi.

Podshoh tomonidan kelgan sovchilarga:

— Podshohingizning nima hunari bor, men hunarli kishiga turmushga chiqaman, — debdi qiz.

Sovchilar:

— Dunyoda podshohlikdan ham katta hunar bo‘ladimi? Podshoh barcha hunarli fuqaroning otasi bo‘ladi, — deyishibdi.

Qiz:

— Menga hunarlilarning otasi kerak emas, hunarlining o‘zi kerak. Zamon o‘zgarishi bilan bugun podshoh bo‘lgan kishi ertaga tilanchi bo‘lib qolishi mumkin. Podshohingizga borib ayting, menga hunarini ko‘rsatsin, undan so‘ng tegaman, — debdi.

Sovchilar qaytib kelib, qizning javobini aytibdilar. Podshohning bu so‘zlarga achchig‘i kelib, qizni o‘ldirmoqchi bo‘libdi-yu, biroq qizga bo‘lgan sevgisi bunga yo‘l bermabdi. Nima qilarini bilmay, o‘zini o‘qitgan muallim bilan kengashibdi.

Muallim «Yetmishta yangi hunar» degan kitobni keltiribdi-da, uni tovush chiqarib o‘qibdi. Bir yerdan «hunarsiz kishi

o‘limga yaqindir» degan so‘z chiqib qolibdi. Muallim ham shu yerda kitobni yopibdi-da:

— Qizning so‘zi to‘g‘ri, «Hunarliga tegaman» desa, haqqi bor, — debdi.

Podshohning ilgarigi dardiga yana ming dard qo‘shilibdi. Muallimga ruxsat beribdi-da, o‘zicha bir hunar o‘rganmoqqa ahd qilibdi. Ertasiga podshoh taxtiga o‘tirgan chog‘ida, bir kishi bir gilam olib kelibdi. Bu gilamni ko‘rishi bilanoq podshohning ko‘ngliga gilam to‘qishni o‘rganish havasi tushibdi. Gilamchidan gilam to‘qishni o‘rgatishni o‘tinib so‘rabdi. U podshohga gilam to‘qishni yigirma besh kun orasida o‘rgatibdi. Kerakli narsalarni tayyorlab, podshoh o‘z qo‘li bilan gilam to‘qib, o‘tinchining qiziga sovchilardan berib yuboribdi. Sovchilar qizga podshohning o‘z qo‘li bilan to‘qigan gilamini ko‘rsatganlarida u:

— Mana endi podshoh men istagan kishi bo‘libdi, borib aytinglar, to‘yni boshlayversin, — debdi.

1. O‘tinchining qizi podshohga qanday shart qo‘ydi?
2. Qiz shartini sovchilar qanday tushunishdi? Podshoh-chi?

II

Podshoh tezda to‘y qilib, o‘tinchining qizini olibdi.

O‘sha kunlarda el orasida taomining yaxshiligidan bir kabobchining dong‘i chiqqan ekan. Podshohga ham uning kabobi yoqib, ko‘ngli istagan chog‘larda u yerdan kabob

oldirib, yer ekan. Kunlardan bir kuni yarim kechada podshohning kabob yegisi kelib qolibdi, borib kabobchining do‘konini taqillatibdi.

— Kimsan, nima ishing bor? — debdi kabobchi.

— Men bir musofirman, qornim och, kabob yegani keldim, — debdi podshoh.

Podshoh kabobchining uyiga kirib ko‘rpachaga o‘tirgan ekan, birdan gumburlab yerto‘laga yiqilib ketibdi. Yerto‘lada podshohdan boshqa bir necha odamlar ham bor ekan. Shunda u aniq bilibdiki, kabobni odam go‘shtidan pishirar ekanlar. Bu yerga meni o‘lim haydab kelgan ekan, debdi podshoh va chidamoqqa majbur bo‘libdi. Oradan bir necha kun o‘tgandan so‘ng gal podshohga yetibdi. Podshoh:

— Agar sizning istagingiz aqcha topish bo‘lsa, mening yaxshi hunarim bor, yigirma kunda bir gilam to‘qiyman. U gilamni podshohga tortiq qilsangiz, juda ko‘p pul beradi, — debdi kabobchining odamlariga.

Ular maslahatlashib: «Hunaring tufayli o‘limdan qutulding, bizlarga gilam to‘qib ber» deyishibdi. Podshoh yigirma kun orasida bir gilam to‘qib, chetiga yonidagi muhrini bosib:

— Mana, gilamni podshohga tortiq qilib olib boring! — debdi. Kabobchilar gilamni podshohning o‘rdasiga olib boribdilar. Vazir gilamning u yoq-bu yog‘ini ag‘darib ko‘rib, bir chetida podshohning muhrini ko‘rib qolibdi. U darhol navkar yo‘llab, kabobchining makonini o‘rab olib, podshoh va boshqa tutqunlarni zindondan qutqaribdi. Podshoh xalqni to‘plab, ular uchun ibrat bo‘lsin deb, odam go‘shtidan kabob tayyorlagan kabobchilarni bozorning o‘rtasida dorga ostiribdi.

1. «Hunarli kishi xor bo‘lmas» maqolining ertak mazmuniga qanday aloqasi bor?
2. Matndan hunarning afzalligi haqidagi o‘rinlarni tanlab o‘qing.

ZIYRAK UCH YIGIT

I

Qadim zamonda fahm-farosatli va zukko Ibrohim, Ismoil va Umar ismli uch aka-uka safarga chiqibdilar. Yo‘lda ketisharkan, o‘sha yo‘ldan o‘tib ketgan bir tuyaning izi ularning diqqatini jalb etibdi. Tuya bir necha belgilar qoldirib ketgan edi. Uch yigit tuya qoldirgan belgilarni diqqat bilan tekshirib yo‘llarida davom etdilar. Biroz yurgan edilar, chopib kelayotgan o‘rta yoshli bir kishini ko‘rdilar. U aka-ukalar yoniga hovliqib kelib:

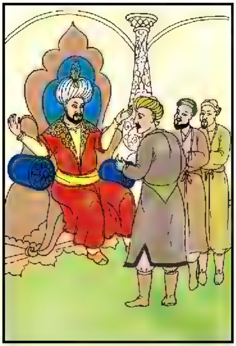

— Yigitlar, men tuyamni yo‘qotdim, mabodo uni ko‘rmadingizmi? — deb so‘radi. Ibrohim unga:

— Tuyaning bir ko‘zi ko‘r, uning ustiga birida yog‘, ikkinchisida asal bo‘lgan ikki idish osgansan, to‘g‘rimi? — dedi. Haligi kishi: «To‘g‘ri so‘zladingiz?» — deb uning so‘zini tasdiqladi.

Keyin Ismoil aytdi: — Tuyaning bir tishi tushgan edimi?

— To‘g‘ri topdingiz, tuyamning bir tishi yo‘q edi, — deb javob berdi.

Haligi kishi tuyaning belgilarini to‘g‘ri aytib berganlaridan hayratda qolib: — Yigitlar, tuyamning hamma belgilarini topdingiz, ayting-chi, tuyam qayerda? — dedi.

Yigitlar uning tuyasini uchratmaganlarini aytdilar. Haligi kishi g‘azablanib:

— Bekorchi so‘zlarni so‘zlamang, tuyamni ko‘rgansiz, ko‘rmagan bo‘lsangiz uning belgilarini topib so‘zlamas-

dingiz. Sizlar uni tutib olib, bir yerga yashirgansiz yoki birovga sotib yuborgansiz. Agar tuyamni topib bermasangiz, ustingizdan hokimga shikoyat yo'llayman. Hokim albatta buning chorasini ko'rib, siz — o'g'rilarga jazo beradi, — deb do'q urdi.

Yigitlar tuyani ko'rmaganlarini qayta-qayta aytsalar ham u aslo ko'nmadi. Shundan keyin ular yana yo'lga tushdilar. Haligi kishi darhol shahar hokimining huzuriga borib, voqeani bayon qildi. Hokim bu uch yigitni tutib keltirish uchun bir necha otliq askarni yubordi. Askarlar ularning qo'llarini bog'lab, hokimning huzuriga keltirdilar. Hokim yigitlarning qo'llarini yechib, o'tirishga buyurdi. So'ngra ularga xitob qilib:

— Yigitlar, tuya egasiga tuyaning hamma belgilarini to'ppa-to'g'ri aytib bergansiz-u, keyin tuyani ko'rganimiz yo'q, deb tongansiz. Kishi ko'rmagan narsasining belgilarini qayerdan biladi? Bunga kim ishonadi? Tuyani yashirgan bo'lsangiz, egasiga olib kelib bering, sotib yuborgan bo'lsangiz bahosini to'lab, egasini rozi qiling, bo'lmasa jazo beraman, — dedi.

Yigitlar haligi kishiga aytgan gaplarini takrorlab, tuyani ko'rmaganlarini aytdilar. Hokim g'azablanib, ularni zindonga tashladi.

1. Aka-ukalar tuyaning qanday belgilarini aytishdi?
2. Hokim ularni nima uchun zindonga tashladi?

II

Oradan bir necha kun o'tgach, haligi kishi boshqa bir qabiladan tuyasini topib oldi. Uch yigitga tuhmat qilganiga ko'p o'kindi. Darhol hokimning huzuriga kelib:

— Bechora yigitlarga tuhmat qilibman, haqiqatan ular o‘g‘ri emas, pok, sof yigitlar ekan. Tuyam boshqa qabilaga ketgan ekan, o‘sha qabiladan topib oldim. Yigitlarni ozod qilishingizni o‘tinaman, lekin tuyamning belgilarini qanday qilib topganlariga hayronman. Sizning huzuringizda aytib bersinlar. Bu bilan sizni ham, meni ham hayronlikdan qutqazadilar, — dedi.

Hokim yigitlarni darhol zindondan chiqarib, o‘z huzuriga keltirdi, ko‘p iltifotlar qilib, ularning ko‘ngillarini ko‘tardi, so‘ngra:

— Yigitlar, sizlar tuyani ko‘rmasdan turib, uning belgilarini qanday qilib bildingiz? Shunga hayronmiz, aytib bering, bizni hayratdan qutqaring, — dedi.

Ibrohim o‘rnidan turib ta’zim qilib aytdi:

— Yo‘lda kelarkanmiz, bir tuyaning izlarini ko‘rdik, tuya bir tomondagi o‘tlarni yeb borgan-u, ikkinchi tomondagi o‘tlar joyida qolgan. Shundan men tuyaning bir ko‘zi ko‘r ekanini angladim. Yana yo‘lning bir tomonida yumronqoziq bir joyni yalab turgandi, ikkinchi tomonida pashshalar g‘uvillashardi. Shundan tuyaning ustida biriga yog‘, ikkinchisiga asal to‘ldirilgan ikki idish borligini bildim, idishlar chayqalib biroz yog‘ va biroz asal yerga to‘kilgan.

Ismoil aytdi:

— Tuya tishlari bilan o‘tni tortganda, har tishlab tortilgan o‘tlardan bittasi qolib ketavergan, bu esa tuyaning bir tishi yo‘qligini ko‘rsatdi.

Hokim yigitlarning fahm-farosatlari, ziyraklik, sezgirliklariga tahsin aytib, ularga ko‘p in’om-ehson qildi. Hech qo‘ymasdan o‘sha yigitlarni o‘z yonida olib qoldi.

Bir kun kechasi hokim ularning uyiga keldi, yigitlar kabob yeb, sharob ichib gaplashib o'tirgandilar. Hokim eshik orqasida turib yigitlarning gaplariga quloq soldi.

Ibrohim: — Bu ichib o'tirgan sharobimiz go'ristonda o'sib turgan uzumdan tayyorlanganga o'xshaydi, chunki sharobdan go'riston hidi kelib turibdi, — dedi.

Keyin Ismoil: — Bu yeb turgan kabobimiz it sutini ichgan qo'zi go'shtidan tayyorlanganga o'xshaydi, — dedi. Umar ham so'zga kirishib: — Hokim — hokim o'g'li emas, balki oshpaz o'g'li, deb o'ylayman, — dedi.

Hokim yigitlarning so'zini eshitib, hushi boshidan uchdi, chunki fahm-u farosatli bu yigitlarning so'zlari to'g'ri chiqishiga ishonardi. Shuning uchun ular yoniga kirmasdan saroyga qaytib ketdi. Ertasi kun ertalab sharob keltiruvchi xizmatchisini xilvat joyga chaqirib yigitlarga berilgan sharobni kimdan olib kelganligini so'radi. Sharob keltiruvchi: — O'zimizning bog'bondan olgan edim, — deb javob berdi.

Hokim bog'bonni chaqirib:

— Kecha sharobkashimga bergan sharobingni qaysi tokning uzumidan tayyorlagan eding? Menga to'g'risini aytib ber, — dedi. Bog'bon avval tonib tursa ham, hokim ko'p qistaganidan keyin to'g'risini aytishga majbur bo'ldi:

— Bir kecha bog'ga o'g'ri kirgandi, men xabardor bo'lib qoldim. O'g'ri qocha boshladi. Men quvlab yetib borib, uni

belkurak bilan urib o‘ldirdim, o‘ligini falon tokning ostini kavlab ko‘mdim. Kecha sharobkashingizga berib yuborgan sharobni o‘sha — ostiga o‘lik ko‘milgan tokning uzumidan tayyorlagandim, — dedi.

Hokimga haqiqat ma’lum bo‘lgach, oshpazni chaqirib:

— Yigitlarning ovqati uchun kecha bir qo‘zini so‘yib, go‘shtini kabob qilgan eding, o‘sha qo‘zini kimdan olding, — deb so‘radi. Oshpaz:

— O‘zingizning cho‘poningizdan olgan edim, — dedi. Hokim cho‘ponni chaqirib so‘radi. Cho‘pon gapning to‘g‘risini aytishga majbur bo‘lib:

— Qo‘zichoq tug‘ilgan vaqtda onasi o‘lib qoldi. Bir itim bor edi, nochor bo‘lib, qo‘zichoqni o‘sha itga emizdirdim. Qo‘zichoq it sutini emib katta bo‘ldi. Kecha oshpazingiz bir qo‘zi so‘rab kelgan edi, o‘sha qo‘zini berib yubordim, — deb voqeani bayon qildi. Hokimga bu sir ham ma’lum bo‘ldi.

1. Ular sharob, kabob va hokim to‘g‘risida qanday taxmin qildilar?
2. Hokim ularning taxminini qanday aniqladi?

III

So‘ngra u onasining yoniga borib:

— Rostini ayting, men kimning o‘g‘liman? Otam kim? — deb so‘radi.

Onasi har qancha:

— Marhum otang shahar hokimi edi, sen uning o‘g‘lisan, — desa ham, hokim unamasdan:

— Onajon, to‘g‘risini ayta bering, oshpazning o‘g‘li ekanimni fahm-farosat egasi — o‘sha uch yigit suhbatlashib

o‘tirganlarida eshitdim. Ularning fikrlari xato bo‘lmaydi, men bunga ishonaman, — deb onasini qistay boshladi. Nihoyat onasi haqiqatni aytishga majbur bo‘ldi:

— Sen aslida bizning o‘g‘limiz emas, oshpazimizning o‘g‘lisan. Bizning hech bir farzandimiz bo‘lmadi, erim — shahar hokimi ham, men ham shu to‘g‘rida qayg‘urar edik. Kunlardan bir kun oshpazimizning xonadonida sen dunyoga kelding, lekin bir oy o‘tar-o‘tmas onang bechora vafot etdi. Biz seni o‘z tarbiyamizga oldik. Onang vafotidan biroz vaqt o‘tgandan keyin otang ham qayg‘u — hasrat o‘tida kuyib vafot etdi. Sen o‘z ota-onangni bilmaysan, biz ham senga haqiqiy ota-onangni bildirmadik. Xalq seni shahar hokimining o‘g‘li deb tushundi. Sening ma’naviy otang vafot etgandan so‘ng uning vorisi sifatida sen shahar hokimi bo‘lding.

Hokim onasining yuz-ko‘zidan o‘pib, unga tasalli berdi, ko‘nglini ko‘tardi. Hokim uchala yigitning so‘zlari to‘g‘ri chiqqaniga hayratda qolib, ularning fahm-u farosatlariga ofarin o‘qidi. O‘sha kuni kechasi yigitlarning yoniga borib biroz so‘zlashib o‘tirgandan so‘ng:

— O‘tgan kecha uyingiz eshigi yonida turib, kishini hayratda qoldiradigan ba’zi so‘zlaringizni eshitdim: sharobning qabristonda o‘sgan tok uzumidan tayyorlanganini, qo‘zichoqning it suti emganini, men oshpaz o‘g‘li ekanimni so‘zladingiz. Qaysi dalillarga asoslanib shu fikrlarga kelganingizni aytib bering, — dedi.

Ibrohim aytdi:

— Sharob kishiga xursandchilik beradi, kecha yuborgan sharobingizni ichib ko‘nglimda g‘amginlik paydo bo‘ldi, chunki

sharobdan qabriston hidi kelardi. Shu asoslarga tayanib, sharobni qabristonda o‘sgan tok uzumidan tayyorlanganini sezdim.

Ismoil aytdi: — Yuborgan kabobingizni yeganimdan keyin tabiatim it tabiat holiga tushdi. O‘rnimdan turib birov bilan yoqalashish fikriga tushdim. Shundan kabobni it suti emgan qo‘zi go‘shtidan ekanini bildim. Hokim uning fikrini ham tasdiq qildi.

So‘ngra: — Mening oshpaz o‘g‘li ekanimni siz so‘zlagan bo‘lsangiz kerak, deb o‘ylayman, ayting-chi, mening oshpaz o‘g‘li ekanimni qayerdan bildingiz? Bunga birorta dalil ko‘rsata olasizmi? — deb Umarga murojaat qildi. Umar aytdi: — O‘zingizga ma’lum bo‘lsa kerak, har kasb ahli qayerda bo‘lmasin, o‘z kasbini maqtaydi, dehqon — dehqonchilikdan, savdogar — savdogarchilikdan so‘z ochadi. Mabodo ularning o‘g‘illari boshqa kasbni egallagan bo‘lsalar, baribir ota kasbi ularning ruhiga ta’sir etgan bo‘ladi. Chunki ota tarbiyasida bo‘lib, ota kasbidan non yeganlar. Shuning uchun ular qayerda bo‘lmasinlar, beixtiyor ota kasbi haqida so‘zlaydilar. Agar hokim o‘g‘li bo‘lsangiz edi, ovqatdan emas, mamlakat ishlaridan so‘zlar edingiz. Doimo taomdan so‘z ochganingizdan oshpaz o‘g‘li ekanligingizni sezdim.

Hokim Umarning topib aytganidan hayratda qolib, uning fahm-farosatiga, ziyrakligiga tahsinlar aytdi.

1. Ertak qismlariga mos sarlavhalar toping.
2. Birinchi qismda tasvirlangan voqealar bilan ikkinchi qismda tasvirlangan voqealar o‘rtasida qanday bog‘liqlik bor?

ADABIY ERTAKLAR

BO‘RINING TABIB BO‘LGANI HAQIDA ERTAK

Anvar Obidjon

I

Nelar bo‘lmas jahonda!..
Yer go‘yo ters aylandi. —
Tabiblikka o‘rmonda
Yirtqich Bo‘ri saylandi.
Ana qarang,
Tish qayrab
O‘tirar shum shifokor.
Yo‘lga boqar jovdirab,
Tezroq kelsa deb bemor.

Keldi ingrab Quyonvoy,
Shalvirab ding qulog‘i.
Qadamlari poyma-poy,
(Balki, tortmas oyog‘i.)
— Qani, o‘tir.
Xix-xix-xi...
Darding nima?
Ayt, inim.
— Bo‘ri og‘a,
Uch kunki —
Tinmay og‘rir biqinim.
Bo‘ri yaqin o‘tirdi,
Dono bilib o‘zini.

Biqin qolib
Tekshirdi —
Quyonning chap ko‘zini.

— Kechikamiz dingquloq,
Ko‘rmasak tez chora gar.
Oshqozoning sal chatoq,
Buni... «tumov» deydilar.

Biz tabiblar bu dardni
Juda yaxshi bilamiz.
Qorning yorib,
Sen mardni —
Muolaja qilamiz.

Dikkaytirib dumini,
Qochib qoldi tez Quyon.
Bechoraning biqini
Og‘rimas shundan buyon.

Keyin og‘rib tomog‘i,
Keldi yig‘lab yosh To‘ng‘iz.
Ushlab ko‘rib oyog‘in,
Bo‘ri dedi:
— Voh, esiz!..

Tomoq og‘riq boshlanar
O‘ng oyoqning payidan.
Kesib olsak soz bo‘lar,
Go‘shtlikkina joyidan.

Bo‘ri tayyor deb o‘lja,
Yutar ekan so‘lagin:

Fursat poylab To‘ng‘izcha
Rostlab qoldi juftagin.

1. Bo‘rining huzuriga qaysi hayvonlar shifo izlab kelishdi?
2. Quyon bilan to‘ng‘iz nima uchun qochib qolishdi?

II

Keldi Tulki ming‘irlab,
Tikan kirib qo‘liga.
(Bo‘ri der: «Bu boshqa gap!»
Uchrab go‘shtning mo‘liga.)

— Tabib, uzr,
Keldim kech...
Juda chatoq ishlarim...
— Dard ko‘rmaysan endi hech,
Omon bo‘lsa tishlarim!

— Kecha tunda uzoqdan
Tinglab shirin ovozin,

Tutib keldim uzoqdan
Tul kampirning xo'rozin.

Yo'lda ablah bo'ztikan
Yaraladi qo'limni.
Azobi ja zo'r ekan,
Bukchaytirdi belimni.

«Shoshmay turgin, muttaham!»
Der Bo'rivoy ichida.
— Ko'z tegmasin,
O'zing ham —
Yetilibsan-da juda...

Dardingni bilay tishlab,
Beri kel-chi, jon inim.
... Shunday qilib,
Dil xushlab,
Bo'ri yedi Tulkini.

So'ngra ochib bemorning —
Qabul qilish daftarin,
Silab-siypab qornini
Yozdi ushbu gaplarni:

«Qo'lin tirnab bo'ztikan,
Tulki keldi notetik.
Ahvoli og'ir ekan,
Chora topmadik...
Yedik!»

Kechga yaqin kekkayib,
Kirib keldi qari Sher.

Bo‘ri yetti bukchayib,
«Xush kelibsiz, shohim!» der.

Sher harsillab,
O‘zini
O‘rindiqqa tashladi.
Chaqchaytirib ko‘zini,
Darg‘azab so‘z boshladi:

— Yuray desang sog‘,
quvnoq,
Yaxshilab ko‘r, akasi.
Bir haftaki,
Sal yo‘qroq
Ishtahamning mazasi.

Bo‘ri aytar:
— O, shohim,
Chekmang tashvish ozorin.
Buning chorasi oson,
Zarurdir quvvatdori.

Tabibdir yetti pushtim,
Shunday uqtirar ular:
«Semiz hayvonning go‘shti
Quvvatga ko‘p boy bo‘lar».

Og‘zidan so‘lak oqib
U tugatgach gapini,
Semiz tabibga boqib
Sher yaladi labini:
— Yaxshi emas, har holda,
Quvvatdori izlasam.
Shoh bo‘lsam-u,
Shoqolday —
O‘rmonda giz-gizlasam.

Qo‘ldan berib imkonni,
So‘ng yurarman armonda —
Sendan semiz hayvonni
Topish mushkul o‘rmonda.
Qadrlayman men har choq

Tabiblarning so‘zini,
Totmoqchiman hoziroq
Quvvatdori tuzini.

1. Bo‘ri tulkini qanday davoladi? Sherni-chi?
2. Har bir bo‘limga mos sarlavha toping. Masalan, «Bo‘ri — shifokor» (birinchi bo‘lim) kabi.
3. Ertak sarlavhasini yana qanday nomlash mumkin?

LAQMA IT

Shukur Sa’dulla

I

Birdan tushib qoldi sovuq,
Itning ko‘rpa-yostig‘i yo‘q.
Na uyi bor, na boshpana
Hech kimi yo‘q — yakka yana.
Qish keladi qilich olib,
Bo‘ron bilan dovrug‘ solib.
Qaltiraydi kuchuk dir-dir,
Sovuq deydi: — «Ichkari kir».
Na qilarin bilmas kuchuk,
Qo‘rqqanidan toshar uchuq.
Mosh bilan u urish edi,
Buning uchun afsus yedi.
Chidolmadi, qoqdi eshik,
Derazadan boqdi mushuk.
— Kechir, — dedi, yolvordi it,
Mushuk dedi: — Yalinma, ket!
Yozi bilan do‘stlashmading,

Biror og‘iz so‘zlashmading.
Yurding doim sanqib bekor,
Bo‘yning ishga bermadi yor.
Ajab bo‘ldi... Uy qurmading,
O‘z va’dangda sen turmading.
Ko‘z yosh to‘kar kuchuk sho‘rlik:
— Yomon bo‘ldi bu ko‘rgulik,
Uy qurardim, attangki, qish,
Qishda qilib bo‘lmaydi ish.
Ketmon botmas yer o‘yganda,
Qish quritmas g‘isht quyganda.
Qo‘lni suvga urib bo‘lmas,
Xullas, qishda uy qurilmas.
Yalinadi yalqov kuchuk:
— Rahming kelmas menga nechuk?
Yoz bo‘lsa-chi, quray bir uy,
Uymas, saroy... so‘rama, qo‘y!
Dang‘illama va serhasham,
Havaslaring kelsin biram.
Pechka yonar erta-yu kech,
Yozdan farqi bo‘lmagay hech.
O‘lay agar uy qurmasam,
Poshsholardek kun ko‘rmasam.
Faqat menga ber joy — makon,
Yoz kelguncha saqlayin jon!
Moshxon kular ko‘zin suzib:
— Aldoqchi! — deb bo‘yin cho‘zib
— O‘tgan yili ko‘z yosh to‘kding,
Issiqqina uyga cho‘kding.
Quvding meni ko‘cha-ko‘yga,

Kirolmadim erkin uyga.
Qo‘y, yalinma, echkiga bor,
Bilasan-ku, uyimiz tor...
Kuchuk borar echki tomon,
Sovuq qotar yana yomon.
Har bir tukin nayza deysiz,
Itni ko‘rib sovuq yeysiz.
Qo‘yxonaga borar chopib,
Akillar u sovuq qotib.
Eshik qoqar, so‘ng tinglar jim,
Echki quloq solib der: — Kim?
— Men, eshikni och, echkijon,
Keldim senga bo‘lib mehmon.
— Sen laqmani men bilaman,
Kela ko‘rma, yo‘q qilaman.
Yozi bilan laqillading,
Meni ko‘rsang akillading.
Issiq bo‘lsa suvda suzding,
Qorning ochsa g‘o‘ra uzding.
Salqin joyda qilding rohat,
Sovuqqa ham qil-da toqat.
Kuchuk rosa sovqotadi...
Kecha tugab tong otadi.
Qor yog‘adi gupillatib,
Molxonani do‘pillatib.
Yolboradi bo‘ribosar,
Sigir asta quloq osar.
— Govmish sigir, Olaqashqa,
Do‘stim yo‘qdir sendan boshqa.
Menga joy ber, qishlay yana,

Tor bo‘lsa ham ber boshpana.
Nishxo‘rdingdan ko‘rpa qilay,
Senga uzoq umr tilay.
— Menga bundoq hiyla qilma,
Sigirlarni ahmoq bilma.
Ishontirding o‘tgan yili,
Rahm qildi hayvon eli.
Uyda yotding oyoq cho‘zib,
Sog‘in sutni hadeb buzib.
Ta’zirimni yeganman xo‘p,
Sololmaysan og‘zimga cho‘p.

1. It Moshxon, Echki va Olaqashqalardan nima uchun yordam so‘radi?
2. Moshxon nima uchun itni uyiga kiritmadi?
3. Echki va Olaqashqa unga qanday munosabatda bo‘lishdi?

II

It yugurdi erta-yu kech,
Ammo yordam bo‘lmadi hech.
Xo‘roz, tovuq, kurka, o‘rdak,
Parrandalar bari birdak.
Yolg‘onchiga bermadi joy,
Daydi itning holiga voy.
Qordan so‘ngra yer muzladi,
Sovuq qotib it so‘zladi:
— Yoz kelsin-chi, quray bir uy,
Bir saroyki, tengsiz... voy-bo‘y—
Dang‘illama va serhasham,
Havasingiz kelsin biram...
O‘rtasida bo‘lar pechi,

Qishda yozday uyning ichi.
Maza qilib uy quraman,
Mehmon chorlab davr suraman.
Kunlar o‘tdi birin-ketin,
It yo‘qotdi yarim etin.
Paxmoq bo‘ldi mo‘y-junlari,
O‘lmay qolib qish kunlari.
Nur sochadi ko‘kda quyosh,
Yerdan maysa ko‘tarar bosh.
Hamma ishga otlanadi,
It suyunib shodlanadi.
— O‘ynab olay, keldi bahor —
Deb sanqiydi erta bahor.
Yozi bo‘yi tinim bilmas,
Sanqimoqni kanda qilmas.
Issiq kunda cho‘miladi,
Qumga oyoq ko‘miladi.
Salqin yerda xurrak otib,
Dam oladi beg‘am yotib.
Hamma ishda, kuchuk bekor:
— Menga, — deydi, — uy na darkor?
Bir gap bo‘lar qishda, — deyar, —
Erta g‘amin eshak yeyar...
O‘tib ketdi bilinmay yoz,
Kuz boshlandi: sovuq, ayoz.
Qish kelmoqda qilich olib,
Izg‘ir shamol dahshat solib.
Hamma inga kirib ketar,
Daydi itga kim rahm etar?
Yomg‘ir ezib yog‘ar avval,

So‘ngra laylakqor olar gal.
It tumshayib yurar yolg‘iz,
Qorda, muzda qoldirib iz.
Yalinar u yana-yana,
Qani bo‘lsa bir boshpana.
Uzoq turar eshik qoqib...
Har xonaga g‘amgin boqib.
Yozni kutar uy qurgani,
Bu yil qishda kayf surgani...
Yoz yemasang qishning g‘amin,
Holingga voy, bo‘lgin amin!

1. It yozni qanday o‘tkazdi? U nima uchun o‘ziga uy qurmadi?
2. Itning qilmishini qanday baholash mumkin?

BAQA BILAN TAQA

Aziz Abdurazzoq

I

Taqachining ustaxonasiga yaqin yerdagi ko‘lmakda bir baqa yashar ekan. U o‘zining qanday qilib ko‘lmak suvda paydo bo‘lib qolganini bilmas ekan. Qiladigan ishining ham tayini yo‘q ekan. Taqachini yaxshi ko‘rar ekan-u, buni taqachi bilmas ekan. Azbaroyi yaxshi ko‘rganidan uning sayrashi ham taqachining bolg‘a urishiga o‘xshar ekan. Taqachi shogirdi bilan birga «taqa-taq», «taqa-taq» qilib bolg‘a urganida, baqa ham unga o‘xshatib «vaqa-vaq», «vaqa-vaq» deb sayrar ekan. Bir kuni o‘sha baqa ko‘lmakdan chiqib, taqachining oldiga boribdi. Salom

bergan ekan, taqachi eshitmabdi. Bolg'aning shovqinida baqaning tovushi yo'qolib ketibdi. Taqachi bolg'ani qo'yib, sandon ustidagi temirni olovga solayotganda baqa yana salom beribdi. Taqachi uning ovozini eshitibdi-yu, o'zini ko'rmabdi. U yoqqa-bu yoqqa qarayveribdi. Baqa o'zini bildirish uchun «vaqa-vaq» deb sayrab yuboribdi. Shunda salom bergan baqa ekanligini taqachi bilib qolibdi.

— Vaalaykum assalom! — alik olibdi taqachi. — Xo'sh, xizmat?

— Har kuni uzoqdan sizga tikilib yotaman, — deb gap boshlabdi baqa. — Nechta otga taqa qoqqaningizgacha bilaman. Sanab yotaman.

— Xo'sh, nima bo'libdi? — debdi taqachi. — Maqsading nima? Tezroq aytaqol.

— Maqsadim shuki, — debdi baqa, — menga ham taqa qoqib qo'ysangiz.

Taqachi hayron bo'libdi:

— Iye, iye, sen ot emassan-ku! Taqani nima qilasan?

Taqa menga juda zarur, — debdi baqa. — Nega desangiz, men baland sakraganim bilan oyog'imdan tovush chiqmaydi. Agar taqa qoqtirib olsam, sakraganimda hamma yoqni jaranglatib yuborar edim. Oyog'imdan o't chaqnar edi. Axir men ham dunyoga umid bilan kelganman. Besh kunlik umrimni o'zimning borligimni bildirib o'tkazsam deyman.

Taqachi baqani otashkurak bilan qisib olib, uloqtirib yuboribdi. Baqa shalop etib ko'lmak suvga tushibdi. U

yerda ancha vaqt xafa bo'lib yotibdi. Lekin ertasiga yana taqachining oldiga borishga qaror qilibdi.

1. Baqa nima uchun oyog'iga taqa qoqtirishni havas qiladi?
2. Gap uqmas baqaning qaysarligini qanday baholash mumkin? Qanday kishilarni baqaga o'xshatsa bo'ladi?

II

Bundan keyin baqa har kuni bir marta taqachining oldiga boradigan bo'libdi. Har borganida taqa so'rab yalinaveribdi. Uning yalinib-yolvorishi taqachining joniga tegibdi.

— Shuncha yil taqachilik qilib, bolg'aning taraq-turuqi jonimga tegmagan edi, — debdi u. — Ammo sening xiraligingdan charchadim.

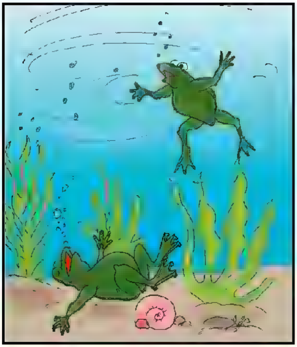

Baqa ham bo'sh kelmabdi.

— Qulog'im tinch bo'lsin desangiz, oyog'imga taqa qoqib qo'ying, — debdi u.

Ertasi kuni taqachi baqaning to'rttala oyog'iga taqa qoqib qo'yibdi.

— Qani, endi yurishingni tomosha qilay, — debdi taqachi. Baqaga bu gap ta'sir qilmabdi. Sakramoqchi bo'lgan ekan, o'rnidan qo'zg'alolmabdi. Sir boy bermaslik uchun sekin-sekin yurib ko'lmakka boribdi. Suvga tushib yotib o'ylabdi: «Taqa og'ir bo'lar ekan. Lekin o'rganib ketaman. Endi meni boshqa baqalar ko'rsa, havasi keladi. Shu yaqin o'rtada hovuz bo'lsa kerak. Axtarib ko'ray. Agar hovuz topsam, u yerda baqalar bo'ladi. Ularga taqamni

ko‘rsatib hayron qoldiraman». Shu xayol bilan yo‘lga tushibdi. Ikki soat yurar-yurmas rosa terlab ketibdi. Baqa bo‘la turib taqa bilan yurish osonmi, axir?! U bir necha joyda dam olib, yo‘lda davom etibdi. Hovuzni ham topibdi. Haqiqatan u yerda baqalar ko‘p ekan. Hovuzdan chiqib oftobda isinib yotishgan ekan. Ular taqali baqani ko‘rib hayron bo‘lishibdi.

— Oyoqlaringdagi qanaqa temir? — deb so‘rabdi baqalardan bittasi.

— Taqa, — deb javob beribdi baqa.

Shu payt uzoqdan chopib kelayotgan ot dupuri eshitilibdi. Baqalar cho‘chib hovuzga sho‘ng‘ib ketishibdi. Bir mahal hovuzdan chiqib qarashsa, taqali baqa yo‘q emish.

— Mehmonimiz qayoqqa ketib qoldi ekan? — deb hayron bo‘lishibdi ular.

— U ham biz bilan suvga sho‘ng‘igan edi, — debdi bir baqa. — Men ko‘rgan edim.

Suvning tagiga tushib qarashsa, haqiqatan mehmon baqa yuzaga chiqolmay taqalari loyga botib yotgan ekan. Uni ko‘plashib ko‘tarib olib chiqishibdi. Taqali baqa oftobda yotib, anchadan keyin o‘ziga kelibdi.

— Nima bo‘ldi senga, mehmon? — debdi bir baqa.

— Taqa bilan yurib bo‘lar ekan-u, suzib bo‘lmas ekan, — debdi u.

Baqalar unga taqasini oldirib tashlash kerakligini aytishibdi. Taqali baqa bunga rozi bo‘libdi-yu, yana taqachining oldiga borishga uyalibdi. Baqalar maslahatlashib, uni o‘zlari olib boradigan bo‘lishibdi. Shunday qilib, ertasi kuni yo‘lga chiqishibdi. Taqachining oldiga borib voqeani aytishibdi. Taqachi qoshlarini chimirib, biroz o‘ylanib qolibdi. Keyin:

— Ha, mayli, — debdi u. — Bir o‘zi kelsa, balki olib tashlamas edim. Sizlar ko‘pchilik bo‘lib iltimos qilyapsizlar.

U shunday deb, baqaning oyog‘idagi taqalarni olib tashlab-di. Shundan keyin baqa yengil tortib, o‘zining yangi tanishgan og‘aynilari bilan birgalikda sakrab-sakrab yo‘lga tushibdi.

— Endi bundan buyon mana shu og‘aynilaringdan ajralmagin, — deb nasihat qilibdi taqachi. — Bular nima qilsa, sen ham shuni qilgin. Baqa bo‘lsang baqaga o‘xshab sayrab yuraver. Endi taqani havas qila ko‘rma. Uni otga chiqargan. Sen ikki dunyoda ham ot bo‘lolmaysan.

Taqadan ozod bo‘lgan baqaga bu gap ma’qul bo‘libdi-yu, lekin u lom-lim deb og‘iz ocholmabdi.

1. O‘ziga noloyiq ishga qo‘l urgan kishilar maqsadiga erisha oladimi?
2. Ertak sarlavhasini yana qanday nomlash mumkin?

TOPISHMOQLAR

Rangi xar hil,
Nomi bir hil.

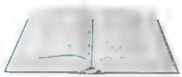

Kun-u tun yuradi,
Doim bir joyda turadi.

Qat-qat qatlama,
Aqling bo‘lsa tashlama.

Qush emas, qanoti bor,
Chiroyli savlati bor.
Uchsa lochin yetolmas,
Tolmas zo‘r quvvati bor.

1. Topishmoqlarning javobini qaysi so‘zlarga asoslanib topdingiz?
2. Topishmoqlarga xos umumiy o‘xshashlik nimada deb o‘ylaysiz?
3. O‘zingiz bilgan topishmoqlarni daftaringizga yozing.

MAQOLLAR

Ona yurting — oltin beshiging.

Hunar bo‘lsa qo‘lingda, non topilar yo‘lingda.

Oz so‘zla — soz so‘zla.

Aql — yoshdan, odob — boshdan.

Ilm — aql chirog‘i.

Do‘stsiz boshim — tuzsiz oshim.

Yolg‘iz otning changi chiqmas,
Changi chiqsa ham dong‘i chiqmas.

Maqollarni yod oling va ma’nosini izohlang.

1. Xalq o‘z qo‘shiqlarida nimalar haqida kuylagan? O‘tmishdagi xalq qo‘shiqlari bilan hozirgi qo‘shiqlar bir-biridan qanday farqlanadi? O‘zingiz bilgan xalq qo‘shiqlarini ayting.
2. Topishmoq nimaga o‘rgatadi? Topishmoq deganda nimani tushunasiz? O‘zingiz bilgan topishmoqlardan ayting.
3. Maqollar topishmoqlardan nimasi bilan farq qiladi?
4. Bo‘limdagi qaysi ertaklar sizga ko‘proq yoqdi? O‘zingiz qanday ertaklarni o‘qigansiz? Multfilm qilib yaratilgan qanday ertaklarni bilasiz?
5. O‘zbek xalq ertaklari asosida «Men sevgan qahramon» mavzusida rasmlar chizing.

KUMUSH QISH

Sh

QISH TO‘ZG‘ITAR MOMIQ PAR

Qudrat Hikmat

Savab bulut to‘shagin
Qish to‘zg‘itar momiq par.
Yerga serbar oq namat
Yozilganday yaltirar.

Mahalla-ko‘y ko‘chada
Chuvurlashib qor kurar.
Esib sovuq izg‘irin:
— Tezroq yur! —
deb buyurar.

Pirpiratib ko‘zini
Avtobuslar o‘tadi.
Qahraton qish hovurni
Mo‘rkon kabi yutadi.

Qorga deyman: — Namuncha
Zeriktirding uchqunlab?
Yog‘masding-ku ilgari
Surunkasi uch kunlab.

Tomlar kiydi oq qalpoq,
Hovlilarda sen tepa.
Osmon elak, nazdimda,
Shahrimizga un separ.

Yetar shuncha yog‘ganing,
Uzoq dala, qirga bor!
Ular seni kutmoqda,
Har zarrangga bo‘lib zor.

Vodiylarga fayz berib,
Gullat bog‘-u rog‘ini.
O‘ra kumush choyshabga
O‘lkamning har yog‘ini.

1. She’rda qorning yog‘ishi, tomlarning qor bilan qoplanishi nimalarga o‘xshatiladi? Misollar keltirib so‘zlang.
2. She’rni yod oling.

RANGIN QORLAR

Olloyor

Qadim-qadim zamonda qish paytlari rang-barang qorlar yog‘ar ekan. Ular ba’zan alohida-alohida, ya‘ni bir ko‘chaga sariq, boshqa mahallaga yashil, yana bir boshqasiga pushti ranglarda yog‘ilsa, ba’zan bir joyning o‘ziga yetti-sakkiz xili yog‘ilib, juda g‘aroyib rang bo‘lar ekan. Ayoz esa deraza oynalariga rangin naqshlar chizarkan.

Shunday qilib, o‘sha davrlar ham suvday oqib o‘tib ketibdi. Keyin-keyin faqat oq qorlar yog‘adigan bo‘libdi. Odamlar ham oq qorlarga o‘rganib ketishibdi. Ularga qorning oqligi yillar osha tabiiy tuyula boshlabdi. Endi ular biror narsaning oqligini ta’riflaydigan bo‘lishsa, «qorday oppoq» deb gapirishar ekan.

Nega qorlar faqat oq rangda yog‘adigan bo‘lib qoldi?! Buning boisini bilish uchun o‘sha qadim zamonlar haqidagi ertakka quloq solish kerak. Bu ertakda bir necha ming yilda bir marta bo‘ladigan bo‘yoq bozori to‘g‘risida so‘z boradi.

Buyuk bo‘yoqchi qirqta qirq quloqli qozonlarda bo‘yoq pishirib xaridor kutib, yo‘l kuzatayotgan mahali olisdan bir qora ko‘rinibdi. Agar qo‘lni peshanaga soyabon qilib, yo‘l qaralsa, ushbu yo‘lovchi Bahor ekanligini bilish mumkin ekan. U tobora shitob bilan yaqinlashib, uning libosi-yu qiyofasi tiniq ko‘rina boshlabdi. U juda chiroyli qiz ekan: sochlarida kurtak va g‘unchalar bo‘rtib turganmish; ko‘ylagining etaklariga binafshalar qadalgan; moychechaklar chambari kiydirilgan boshi uzra qaldirg‘ochlar charx urib, yelkasiga qo‘ngan sa’va-yu qumrilar chah-chahlab kelayotir. Bahor bozorga yetib kelgach, Buyuk bo‘yoqchiga ta’zim bajo qilibdi. Buyuk bo‘yoqchi xaridorlarining birinchisini bug‘lanib turgan qirq quloqli qozonlar sari boshlabdi.

— Bahorjon, mana, bu bo‘yoqlardan keragicha ol! — debdi u.

Bahor esa eng avval yashil bo‘yoq qaynayotgan qozon yoniga boribdi. Bahor uchun yashil bo‘yoq juda zarur ekan.

Bahor bo‘yoq bozoridan ko‘ngli to‘lib chiqib ketibdi.

Yoz har mahalgidek mudrab qolgan ekan. Bahor o‘z aravasida xarid qilgan bo‘yoqlarini ortib, momaqaldiroqlarni gumburlatib, chaqinlar chaqnatib o‘tgan mahali Yoz uyqudan uyg‘onib ketibdi-da, erta-indin dalalarda arpa-bug‘doylar bo‘y berib, bog‘larda olma-o‘riklar ta’m yig‘ib olishini, ular o‘zining bo‘yoqlar keltirishini kutib, unga muntazir bo‘lib turishini o‘ylab, bozorga otlanibdi.

Buyuk bo‘yoqchi uni ham rozi qilib jo‘natibdi.

Bo‘yoq bozoriga Kuz kelgan payt ko‘plab qozonlar bo‘shab qolgan ekan. Qozonlardan faqat ikkitasi — za’far va zarg‘aldoq bo‘yoq qaynayotgan qozonlarda hali ancha bo‘yoq bor ekan. Qolganlarida bo‘yoqlarning yuqigina bor ekan, xolos. Kuz o‘z tegishi — za’far rangli bo‘yoqning hammasini olibdi. Qolgan bo‘yoqlarning yuqini ham qozonlardan qirib olgach, oq bo‘yoqdan ham oz-moz idishga solib olibdi. Uning ham tashvishi o‘ziga yarasha ekan. Bog‘-rog‘lar, o‘rmon va yaylovlardagi bahorning yashil bo‘yoqlarini o‘chirib chiqib, ularni za’far, pushti, zarg‘aldoq ranglarga bo‘yab chiqishi kerak ekan.

Buyuk bo‘yoqchi bo‘shagan qozonlarini yuvib, ularni yig‘ishtirayotgan paytda so‘nggi xaridor — Qish yetib kelib qarasa, ahvol chatoq. Unga faqat oq bo‘yoq qolibdi. Bo‘yoqchi yangi bo‘yoqlarni tayyorlaguncha minglab yil kutish kerak ekan. Qish oq bo‘yoqni olib yo‘lga tushar ekan, qolgan fasllardan xafa bo‘lib ketibdi. O‘sha kundan boshlab Kuz va Bahorning, ilojini topsa Yozning ham bo‘yoqlariga zarar keltirish payida bo‘larkan. Ayni o‘riklar

gullab turgan paytda, paxta chaman-chaman ochilib, bog‘larda tilladay uzumlar ayni yetilgan kuz kunlarida Qish qahrini sochib qolarkan. Ba’zan esa Yozning saratoniga ham o‘z qori, sovug‘i bilan suqilib kirarkan.

Odamlar Qish o‘z qilmishidan ko‘p ham o‘kinmasligi, kelgusi safar bo‘yoq bozoriga o‘z vaqtida borishi uchun yangi yil bayramlarida archa shoxlariga turli rangdagi o‘yinchoqlar, qo‘g‘irchoqlar, shokilalar osishni odat qilishibdi.

1. Qadimda qorlar qanday ranglarda bo‘lgan ekan?
2. Bahorning yashil rang tanlashining sababi nimada?
3. Bahorning harakatchanligi-yu yozning mudrab turishi nimani anglatadi?
4. Kuz bilan qishga xos xususiyatlarni ayting.

QISH

Tursunboy Adashboyev

Qish ayozi tobida,
Qor erinmay bo‘ralar.
Shox-shabba orasidan
Ovchi sergak mo‘ralar.

Ayiq g‘orga yo‘l olar
Piymasini ivitgan.
Quyon po‘stin tikibdi
O‘ziga oq tivitdan.

Eman bargi tovusning
Quyrug‘iday serhasham.
Kiyik yurgan so‘qmoqlar
Qirda yo‘l-yo‘l beqasam.

Yashil taroq archalar
Keng yozib qulochini
Erinmasdan shamolning
Tarar paxmoq sochini...

1. She’rda kiyik yurgan so‘qmoqlarning yo‘l-yo‘l beqasamga, archalarning silkinishi shamolning sochini tarashga o‘xshatilishini qanday tushunasiz?
2. She’r mazmunini Q. Hikmatning «Qish to‘zg‘itar momiq par» she’ri bilan taqqoslab gapiring.

QOR ODAMNING SOVG'ASI

Oqiljon Husanov

Hamma bolalarning eslarida bor: bundan uch yil avval qish juda qattiq keldi. Ariqlarda suvlar muzladi, yerlar tosh-metinga aylandi. Hadeb qor yog'averganidan kamqatnov yo'llarda yurish qiyinlashib qoldi. Bir kuni dadam nonushta paytida akamga: — O'tkirvoy! — dedilar. — Bugun yakshanba, dam olish kuni. Maktabga bormaysan. Eshakni aravaga qo'shginda, bironta o'rtog'ingni yoningga olib, chaylaga borib kelgin. Avval aravaga makka poyasini ortinglar. Ustiga ketganicha yantoq bosinglar — qo'y bilan sigirga yemish bo'ladi. Bugun havo sal iliqroq bo'ladi chamasi, osmonda qora bulut bor.

Akam «xo'p» dedilar. Dadam birozdan keyin:

— Sherik topolmasang, yakka o'zing borma. Ukang Kamolni yoningga olvolarsan, — dedilar. Men sevinib ketib, dalaga ketayotganimizni aytish uchun Alisherlarnikiga chiqdim. «Akang xo'p desalar, men ham borardim», — dedi u. Akamdan so'ragan edim, aftimga qarab turdi-da:

— Agar injiqlik qilmaydigan bo'lsa, mayli, men boshqa hech kimni chaqirmay qo'ya qolaman, — dedi.

Shunday qilib, Alisher ikkimiz aravaning oldiga o'tirib oldik. Akam eshakka mindi. Uchovimizning ham boshimizda quloqchin, oyog'imizda ichi jun botinka, ustimizda palto...

Akam chayla yoniga yetganimizda aravani to'xtatib, eshak ustidan pastga irg'idi. Biz ham birin-ketin yerga tushdik. Uchovimiz chayla eshigini ochib, ichkariga mo'raladik. Qishloqdagi uyimizning eng katta xonasidek keladigan chaylaning ichi o'tin-cho'pga, yem-xashakka to'la edi.

Akam makkapoyalarni o‘roq bilan qo‘zg‘ayotganida chaylaning ichi changib ketdi.

— Tashqariga chiqib turinglar, — dedi akam bizga qarab. — Eshakdan ham xabardor bo‘linglar, aravani olib ketib qolmasin.

Chaylaning orqasiga o‘tdik.

— Alisher, qor odam yasaymizmi? — dedim men.

— Bo‘pti. Yur! Qayerdan yasaymiz? — dedi Alisher.

— Huv, ana u yerdan.

Ikkovimiz aravadan tushib, ariqning narigi tomoniga sakrab o‘tdik-da, ishga kirishdik. Qor odamni beligacha yasadik. Biroq yuqorisini ko‘tarishda ancha qiynaldik. Qorimiz ilashmay to‘kilib ketaverdi.

— Ichiga bironta cho‘p tiqmasak bo‘lmaydi, — taklif qildi Alisher.

Boya yo‘lda kelayotganimizda arava ustida kosov ko‘rib, «Tandir kosov arava ustida qolgan ekan-da», deb o‘ylovdim. Shu esimga tushdi-yu, yugurib borib, aravadan o‘sha kosovni olib keldim. Kosovni yerga qoqish uchun chaylaning ichidan guvala topib chiqdim. Kosovning kuygan tarafini yuqoriga qilib yerga qoqa boshladik. Yer ajriqzor bo‘lsa ham qattiq ekan. Kosovning uchi yerga ozgina kirar-kirmas guvala ikkiga bo‘lindi. Yaxshi bo‘ldi dedik-da, guvalani kosovning ikki tomoniga tirab qo‘ydik. So‘ngra qaytadan qor yig‘ishga tushdik...

Qor odamimiz binoyidek chiqdi. Qurib qolgan ajriq barglaridan qosh-ko‘z, og‘iz-mo‘ylov yasadik.

— Xuddi qorovul amakiga o‘x-shaydi, — deb kuldi Alisher,

— Faqat miltig‘i yo‘q, — dedim men. — Og‘zini kattaroq qilib yuboribmiz. Iljayganga o‘xshab qolibdi. Mayli, iljaysa yomonmi? Ko‘rgan odam hazilkash ekan, deydi-da...

Akam bizni chaqirib qoldi. Aylanib chayla oldiga borsak, bir o‘zi makkapoyani aravaga ortib bo‘libdi.

— Endi uchovimiz ham piyoda yuramiz, — dedi akam. Men eshakni yetaklayman. Sizlar arava orqasidan, yukning turishini qarab borasizlar. Agar yuk biror tomonga og‘adigan bo‘lsa, menga aytasizlar.

Biz «xo‘p» dedik. Akam eshakni yetakladi. Chaylaning orqasidan o‘tayotganimizda arava to‘xtadi. Biz hayron bo‘ldik.

— Anovi qor odamni sizlar yasadilaringmi? — deb so‘radi akam biz tomonga qarab. Biz «ha» degandek boshimizni qimirlatdik.

— Obbo azamatlar-ey, rosa boplabsizlar-ku.

Biz yo‘l-yo‘lakay qor odamni qanday yasaganimizni akamga aytib berdik.

Akam o‘sha yili bahorda armiyaga ketdi. Biz ham ikki yilgacha chaylaga ko‘chib chiqmadik.

Akam harbiy xizmatdan qaytgach, dadam daladagi brigadaga o‘tdilar. Biz yana chaylamizga ko‘chib chiqdik. Qovun-tarvuzlarimiz yaxshi bo‘ldi, handalaklar pishib katta qovunlar to‘rlagan paytda dalalar shunaqayam chiroyli bo‘ldiki... O‘sha kunlari akamning tug‘ilgan kunlarini o‘tkazdik.

Odam ko‘p keldi. Har xil ovqatlar pishirildi. Xotinlar chaylada o‘tirishdi. Kishilar uchun ariq bo‘yidagi tol tagiga joy qilindi.

Bir mahal akam dadamga qarab: — Bu tol ilgari yo‘q edi-ku, qachon ekkansiz, dada? — deb so‘radi.

— Men ham hayronman, — dedilar dadam. — Ilgari yo‘q edi. Keyingi ikki-uch yil ichida paydo bo‘lib qoldi.

Akam shu payt o‘rnidan turib tol poyasining yuqori tomoniga tikildi. Menga qarab bir kulib qo‘ydi-da, dadamga gapirdi:

— Buni Kamoljon bilan Alisher ekkan, — dedi akam. Men, qachon tol ekkan ekanman, deb hayron bo‘ldim. Akam yana menga qaradi-da:

— Uzoq yili qishda arava bilan kelganimizda qor odam yasagan edinglar-ku, — dedi. — O‘shaning ichiga kosov tiqib qo‘yganmidilaring?

Men yana hayron bo‘lib:

— Ha, tiqib qo‘ygan edik, — dedim.

— Mana shu tol o‘sha kosovdan unib chiqqan, dedi akam. — Buni qor odamning bizlarga qoldirgan sovg‘asi, desak ham bo‘ladi...

1. Kamol bilan Alisher nima uchun dalaga borishdi?
2. Qor odam ularga qanday sovg‘a qoldirdi?
3. Qish oylarida o‘ynaladigan o‘yinlarning nomlarini ayting.

1. Qishda tabiatda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ladi?
2. Jonivorlarning qishdagi hayoti to‘g‘risida nimalar bilasiz?
3. Bo‘limdagi qaysi she’r va hikoyada qish manzarasi jonlantirib tasvirlangan? Qish tabiati tasvirida qanday so‘z va iboralardan foydalanilgan?
4. Qish fasli haqida qanday topishmoq va maqollarni bilasiz?
5. «Bolalarning qishki o‘yinlari» mavzusida og‘zaki hikoya tuzing.

H

KITOBGA IXLOS

Mirkarim Osim

I

Muntazam qo‘shindan ajrab, zaiflashib qolgan Buxoro son-sanoqsiz ko‘chmanchilar tomonidan bosib olindi. Qorabug‘roxon shaharni ishg‘ol qilib, saroydagi boyliklarni qo‘lga kiritdi, o‘z askarlariga bozorni talatdi, ko‘p imoratlarga o‘t tushib ketdi, achchiq tutun shaharni o‘rab oldi. O‘z mol-dunyosini saqlab qolmoqchi bo‘lganda qilich yeb yiqilgan kishilarning faryodi, asir qilib olib ketilayotgan ayollarning oh-u nolasi, quturgan dushman askarlarining suroni quloqlarni qomatga keltiradi. Uch oy ahvol shu zaylda davom etdi.

Ibn Sino esa alamini kitobdan olar, yarim tungacha o‘tirib mutolaa qilar, yozar edi. Bir kuni kechasi uyqusi kelib, ko‘ziga

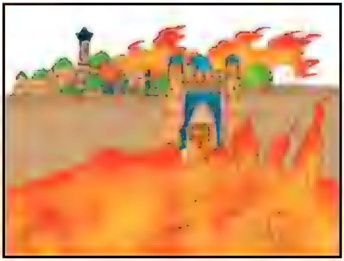

qum tiqila boshlaganda, uyqu qochiradigan dorisini ichib, hovliga tushdi. Odati bo‘yicha osmonga qarab, Hulkar yulduzi qayerga kelganini bilmoqchi bo‘ldi. Shu payt Registon tomon qizarib, osmonga uchqunlar sachrab turganini sezdi. O‘qtin-o‘qtin olovning qip-qizil tillari qorong‘i osmonni yalar, uzoqdan qiychuv ovozlar eshitilardi. Yosh hakimning yuragi bir falokatni sezgandek dukillab urib ketdi. Darrov kavush-mahsisini, choponini kiyib, onasini uyg‘otdi.

— Onajon, Registon maydoni yaqinida bir uyga o‘t ketganga o‘xshaydur, borib bilib kelay, qo‘limdan kelgancha o‘t o‘chirishga yordam beray.

— E, qo‘ysang-chi, o‘g‘lim. Sensiz ham o‘t o‘chiruvchilar topilib qolar.

— Yo‘q, onajon. Bormasam bo‘lmaydur. Uyqum ham o‘chib ketdi. — Yosh yigit ko‘ngliga kelgan shubhani onasiga aytishdan ham qo‘rqardi. «Bordi-yu, agar... yo‘q, yo‘q, bu mumkin emas. Necha yuz yillab to‘plangan ilm-fan xazinasining kuli ko‘kka sovurilishi mumkin emas». Sitorabonu uning aftiga qarab ijozat bermaslikning iloji yo‘qligini angladi.

— Mayli, borsang boraqol, ammo kechikma...

Ibn Sino halloslab Registon maydoniga kelganda, ko‘nglini ezayotgan shubha haqiqat bo‘lib chiqqanini angladi. Yuzlab kishilar qo‘lma-qo‘l chelak uzatib, maydon o‘rtasidagi hovuzdan suv bilan kitobxonaga tushgan o‘tni o‘chirishga

urinar edilar. Madrasa talabalarining, tevarak-atrofdagi mahalla ahlining jonbozligiga qaramay, yong'in borgan sari kuchayar, qimmatli kitoblarni ajdarhodek yutayotgan alanga quturib, hujra eshigidan tutun aralash chiqib turar edi.

Chelaklab sepilgan suv unga kor qilmas, aksincha, moydek ta'sir qilayotgandek edi. Ba'zilar mehnatlari bekorga ketayotganini ko'rib qo'llarini qo'ltiqqa urdilar. Odamlar orasida necha asrlardan beri to'plangan boylikning tutunga aylanib, osmonga uchishidan zavqlanib, iljayayotgan kishilarni ko'rish mumkin edi.

Ibn Sino boshida chelaklab suv tashib o't o'chirayotganlarga qarashib turdi. Keyin ko'pchilikning hafsalasi pir bo'lganini ko'rib, g'azabiga chidolmay, olov chiqib turgan bir hujraga o'zini urdi. Bunda tibga doir kitoblar saqlanardi. Odamlar uni tutib qololmadilar. Bir necha daqiqadan keyin etagining yonayotganiga ham parvo qilmay, bir necha kitobni quchoqlab chiqdi...

— Bu qanday falokat, qanday mudhish falokat! — dedi ibn Sino yig'lamoqdan beri bo'lib.

Chol xo'rsinib qo'ydi:

— Ha, baxtsizlik, ammo bilib qo'yingki, dunyoviy ilm dushmanlari ma'rifat chirog'ini o'chirolmaydilar.

Shuncha urinib yong'inni so'ndira olmagan odamlar birin-ketin uy-uylariga tarqalishdi. Olovning ozig'i kamaygan sari hovuri pasayardi. To'da-to'da kullar ustini qoplagan tutun

kuyib, shakligina qolgan qog'oz parchalari bilan shamolda asta tebranarkan, qurum isi har yoqqa taralardi.

Ibn Sino xuddi yaqin bir kishisini ko'mib, qabristondan qaytgan kishidek boshini quyi solib, yarim-yorti kuygan bir necha kitobni qo'ltiqlagan holda uyiga jo'nadi...

1. Ibn Sino kutubxonaga o't tushganini qanday bilib qoldi?
2. U yong'in paytida qanday mardlik ko'rsatdi?

II

Oradan ikki oycha vaqt o'tdi. Shu vaqtgacha o'zini qo'yarga joy topolmay yurgan ibn Sino bir kuni uyiga xursand bo'lib keldi.

— Suyunchi bering, onajon. Qorabug'roxon qo'shini Buxoroni tashlab chiqib ketmoqda. Qo'liga yarog' olgan Buxoro xalqi turkmanlar bilan birgalikda ularni haydab chiqarmoqda. Talab olingan mollarni qaytarib olmoqda.

Karmana tomon chekinayotgan istilochilarning orqada qolgan qismi bilan buxoroliklar o'rtasida bo'layotgan jangning suroni uzoqdan sal-pal eshitilib turardi. Sitorabonuning rangi o'chib:

— Oxiri baxayr bo'lsin, — deb qo'ydi.

Buxoro ko'chmanchilar qo'liga o'tgandan keyin ilm-fan ahllari quvg'in ostiga tushdi. Ibn Sino qora quzg'unlar uyasiga aylangan shaharni tark etib, o'ziga ma'rifatparvar bir hokim, homiy izlash to'g'risida o'ylay boshladi. Lekin uning otasi vafot etib, onasi beva qolgan, uni tashlab ketishga ko'zi qiymas edi. Sochlariga oq oralab, ko'zlari atrofini ajin bosgan Sitorabonu o'g'lining qanday ahvolga tushib qolganini, nima uchun peshanasini tirishtirib yurganini yaxshi bilar edi. Bir kun kechki ovqatdan keyin sharbat

ichib dam olib o‘tirganlarida, rangi biroz siniqqan Husaynga qarab:

— O‘g‘lim, nima to‘g‘risida bosh qotirayotganingni bilib turibman, — dedi xo‘rsinib. — O‘z shahring o‘zingga torlik qilib qoldi. Xorazmlik qo‘shnimiz Abu Bakr bobo xotiniga: «Husayn zudlik bilan Buxorodan chiqib ketsin, chiqib ayt», debdur. Shu gapni eshitdim-u, kechasi bilan uxlay olmay chiqdim.

Abu Bakr Barakiy o‘qimishli odam, bir narsani bilmay gapirmaydur. Jon bolam, boshim omon bo‘lsin desang, shahardan chiqib ket, o‘zingga tinchgina bir joy top. Menga xat yozib tursang, shuning o‘zi kifoya, eson-omon yurganingni bilib tinchgina umr kechiraman.

Onasining gapi qay tomonga og‘ishini bilmay turgan tarozining bir pallasiga qo‘yilgan toshdek ta’sir ko‘rsatdi. Husayn qat’iy qarorga kelib, qaddini ko‘tardi-da:

— Mayli, sizning aytganingiz bo‘lsin. Bu yerda qolsam, bir kun meni chaqirib oyog‘imga bolta uradurlar. Men erkin o‘ylab, erkin yashashga o‘rganib qolganman. Menga oq fotiha bering, safar otini egarlab yo‘lga chiqay. Siz ham tinch bo‘ling, men ham.

— Qayerga borsang ham Olloh seni o‘z panohida asrasin, ishlaringga rivoj berib, falokatlardan asrasin... Ammo xat yozib turishni unutma! Qayerda bo‘lsang ham savdogarlardan xat berib yuborib, sihat-salomatligingni bildirib tur.

Ibn Sino orqasiga qarashdan qo‘rqib darvozadan chiqdi-da, Gurganj tomon yo‘l oldi.

1. Ibn Sino nima uchun Buxoroni tashlab ketishga majbur bo‘ldi?

2. Sitorabonu xayrlashuv chog‘ida o‘g‘liga nimalarni tayinladi?
3. Mashhur vatandoshlarimizdan yana kimlarni bilasiz?

PAHLAVON VA SHOIR

Hamidjon Hamidov

Mahmudning Dehliga safari hind xalqining milliy bayramiga to‘g‘ri kelibdi. Odatda, bunday ayyomlarda xalq sayillari, har xil tomoshalar, musobaqalar uyushtirilar ekan. Mahmudning shahar chetidagi saroylardan biriga tushganini eshitgan sulton uni ertangi kurashda ishtirok etishi va yosh saroy pahlavoni bilan bellashishini so‘rab, odam yuboribdi. Mahmud yosh bahodirning izzat-nafsiga shikast yetkazishni o‘ziga ep ko‘rmay, bu iltifotni rad etibdi. O‘z marhamati qabul qilinmaganini eshitgan sulton g‘azab otiga minibdi. Mulozimlar bu xabarni Mahmudga yetkazib, kurashda ishtirok etishini o‘tinib so‘rabdilar. U rozilik bildiribdi.

Odatda bunday musobaqalardan oldin Mahmud ulug‘larning qadamjolarini ziyorat qilar ekan. O‘sha kecha ham shahardagi qabristonni ziyorat qilib yursa, bir ayol erining qabrini quchoqlab: «Ey xudo, ikki bolam va erimni olding, ertangi kun maydonda yolg‘iz o‘g‘limning qo‘lini baland qilgin», — deb nola chekayotgan ekan. Mahmud bu xotin sulton saroyidagi pahlavonning onasi ekanligini sezibdi.

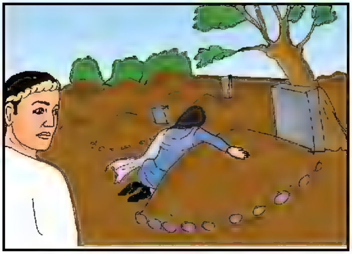

Ertasi kuni kurash maydonida Mahmud o‘zini juda zaif va lapashang qilib ko‘rsatibdi. Yosh bahodir ikki-

uch davradan keyinoq Mahmudni chirpirak qilib ko‘tarib uribdi. Sulton bu g‘alaba sharafiga katta ziyofat beribdi. Tantanalardan so‘ng hokim boshchiligida arkoni davlat: barcha xizmatkorlar, mehmonlar fillarga minib o‘rmonga — ovga jo‘nashibdi.

Changalzorlar orasidan ketayotganda bexosdan sulton taxtiravoni o‘rnatilgan fil botqoqqa botib qolibdi, ko‘p urinishibdi, filni loydan chiqaza olishmabdi. Shunda Mahmud xizmatkorlarga filning oldingi oyoqlari orasini kovlab bo‘shatishni buyuribdi. Shunday qilishibdi. Bo‘shliqqa katta bir kundani tashlabdilar. Mahmud ana shu kunda ustiga tushib, fil oyoqlari orasiga yelkasini qo‘yib, bir zo‘r bilan ikki oyog‘ini botqoqdan bo‘shatibdi, fil o‘zini o‘nglab, halokatdan qutulibdi.

Hamma mehmonning qudratiga ofarinlar aytibdi. Ovdan so‘ng yana ziyofat boshlanibdi. Gap orasida sulton Mahmuddan:

— Kecha maydondagi zaifligingiz bilan bugungi jasoratingizni qanday tushunsa bo‘ladi? — deb so‘rabdi.

— Ey, oliyhimmat sulton! Bu yigit bir bevaning yagona farzandi. Istiqboli porloq pahlavon, lekin hali tajribasiz. Men u bilan olishib, mayib qilib, umriga zomin bo‘lishni istamadim. Ammo siz g‘azablanganingizdan so‘ng kurash tushishga rozilik bergandim, — debdi u.

— Tilang tilagingizni, nima istasangiz muhayyo qilaman, — debdi sulton.

— Menga hech narsa kerak emas. Sizning zindoningizda 200 dan ortiq yurtdoshlarim asir ekan, o‘shalarni ozod qilsangiz, vatanimga birga olib ketsam, bas, — debdi Mahmud.

Sulton bahodirga ot-ulov, sarpolar beribdi va asirlarni hibsdan bo‘shatibdi. Mahmud vatandoshlari bilan Xorazmga qarab yo‘l olibdi.

1. Pahlavon Mahmud nima uchun yosh bahodir bilan kurash tushishni xohlamaydi?
2. Pahlavon Mahmudning kurashda yosh bahodirdan yengilish sababi nimada deb o‘ylaysiz?
3. Pahlavon Mahmud sultondan nimani iltimos qildi?

Xalqimiz azaldan o‘z vujudi, o‘z tomirida mavjud ilohiy qudratga munosib bo‘lmoqqa intilib, o‘z o‘g‘lonlarini mardlik va halollik, jasurlik ruhida, el-yurt uchun jonini ham ayamaydigan asl pahlavonlar etib tarbiyalab kelgan.

ALISHERNING YOSHLIGI

Oybek

I

Alisher bu katta bog‘ hovlining har bir burchagini tomosha qilib uzoq yurdi. Daraxtlarning novdalariga osilgan rangdor qafaslardagi to‘ti, bulbul, maynalarni maroq ila tomosha qildi. Ularning qafas ichra tinimsiz sakrashlarini, sayrashlarini uzoq kuzatdi. Qushlarga qarab yuradigan maxsus xizmatkorga ergashib, unga bitmas-tuganmas savollar berdi.

Bir payt qarshisida yetti yoshlardagi shahzoda Husayn paydo bo‘ldi. Uning boshida kichkina ipak salla, ustida

yangi baxmal to‘n, oyoqlarida zarhal etik, kamariga oltin sopli kichik xanjar suqilgan. Husayn osmonga sapchishga tayyor, olovday shijoatli bola edi.

— Qullar, kanizlar oyog‘iga o‘ralib ne qilib yurursen? — deb so‘radi qah-qahlab Husayn.

— Qushlarni sayr eturmen, bir-biridan ko‘rkam... — deb javob berdi Alisher...

Shahzoda Husayn va Alisher ko‘chaga otildilar.

Katta maydonda yigitlar o‘q uzish mashqi ila mashg‘ul edilar. Beklar, mirshablar ko‘p edi.

Bolalar qiziqib tomosha qildilar. Bir tomonda ikki fil lopillab, qaydandir katta-katta xarilarni tashib kelardi. Fillar ustida o‘ltirgan bo‘z yaktakli ikki oriq chol o‘zaro tinmay gaplashib, ba’zan kulib qo‘yar edi.

Sovut kiygan, ot mingan yigitlar bir qo‘llarida yoy, bir qo‘llari bilan o‘q uzardilar. Ular bir marraga yetganda darhol qilich-qalqon tutib qilichbozlikka kirishar, shovqin-suron ko‘tarar, chuvvos-hayqiriq bilan maydon o‘rtasida yig‘ilib qolar edilar. Maydon chetida bir to‘da beklar «Yaxshi-yaxshi!», «Balli!», «Durust!», «Ofarin!» deb ularni rag‘batlantirib turardilar.

— Jasur yigitlar-a! — dedi Husayn kattalardek salmoqlanib, — Xudo xohlasa, men qilichboz bo‘lurmen, ko‘zimga ko‘ringan yovning kallasini sapchadek uzurmen.

Alisher indamadi. U maydonda chopib yurgan otlarning qaysi biri suluv, qaysi biri chopqirroq, degan xayol bilan band edi.

— Qara, kabutarlar raqsini ko‘r! — Alisherning yengini tortdi osmonga qarab Husayn...

— Kabutarlar farishtalarga o‘xshaydi-ya! — dedi o‘ylanib Alisher.

— Men xo‘b sevadurmen kabutarlarni, tomoshadan charchashni bilmaydurmen, ishqim baland...

Shu tobda Husayn oldida beo‘xshov o‘ralgan katta sallali, ko‘zlari hiylakor, o‘ttizlardan oshgan bir yigit, qo‘llari ko‘ksida, ta’zim ila to‘xtadi:

— Shahzoda, kech bo‘ldi, ruxsat bersalar ketaylik.

— Shahzoda, xayr, yaxshi borsinlar, — dedi Alisher ham hayajonda.

Uchi tutashib ketgan chinorlar xiyobonida ikki otliq ko‘zdan g‘oyib bo‘lgach, Alisher asta yurib, ichkariga kirdi. Bazm avjida edi.

1. Alisher bilan Husayn bog‘da nimalarni tomosha qilishdi?
2. Ularning suhbatiga qarab har ikkisining nimaga qiziqishini ayting.

II

Mehmonlar oldiga yoyilgan dasturxonda qalashtirilib tashlangan taomlar, rango-rang mevalar, qo‘llarini ko‘ksiga qo‘yib uchib yurgan kanizaklar toboqlarda yangi-yangi taomlar tortib, guloblar tashirdilar. Alisherning onasi shivirlab:

— O‘tira qol, shovqin qilma, — deb o‘g‘lining oldiga u-bu taomlardan surib qo‘ydi.

Musiqa tinmasdi, bir to‘da cholg‘uchilar xonaning bir chetida o‘tirib, tanbur, dutor, ruboblarni nihoyatda mohirlik bilan chertar edilar...

Ko‘ngli shirin mavjlarga to‘lib, xayolchan o‘ltirgan Alisher onasining tizzasini sekin turtdi:

— Musiqa sehrli-ya, o‘yinlarni qarang, menga yoqadur... Gulbegim kulimsiragan holda mamnun shivirladi:

— Tingla!

Bazm oqshomga qadar davom etdi. Keyin malika boshliq mehmonlar hovliga chiqib bazmni tag‘in qizitdilar.

— Yur, o‘g‘lim, ketaylik, — dedi Gulbegim past tovush bilan va Alisherning qo‘lidan ushladi.

Ular qasrdan chiqqanda G‘iyosiddin Kichkina bog‘da bir bek bilan oyoq ustida turib suhbat qurar edi. Alisher sevinib, otasi oldiga yugurdi...

Alisher cho‘zilib otasining bo‘ynidan quchib o‘pdi-da, chetda turgan onasi oldiga yugurdi, birga ko‘chaga chiqib ketdilar.

— O‘g‘il chakki emas, tiyrak, begona ko‘zdan asrasin! — dedi zimdan bolani ta’qib qilib turgan bek.

G‘iyosiddin Kichkina kamtarona ohangda:

— Ilohim, mulla bo‘lsin, zehni yaxshi, — dedi. So‘ng o‘zi ham ichida: «Ha, Tangrim yomon ko‘zdan asrasin», deb qo‘ydi.

Alisher o‘zi tengi ikki qo‘shni bola bilan hovlida soqqa o‘ynardi. Bolalarning ustida malla yoqa bo‘z ko‘ylak, boshlarida kir oq takya, oyoqlari yalang. Alisher ham xiyla uringan, eskirgan etiklarini yechib, devor tagiga tashlagan edi. Soqqalarni uzoqqa uloqtirib, keyin halloslab yugurdilar. Alisher harakatchan, yugurik, soqqa ortidan chopganida o‘rtoqlaridan qolishmaydi.

O‘yindan zerikkach, soqqalarni yig‘ishtirib, devor soyasida bir lahza cho‘qqayib o‘tirdilar. Shu tobda daraxtlar orasidan otilib chiqqan kiyik Alisherni hidladi, erkalanib surkaldi.

Alisher kiyikning bo‘ynidan quchib, boshini silab ulgurmagan ediki, jonivor bir zumda yo‘q bo‘ldi.

— Seni tanir ekan, qurmagur, xo‘b o‘rgatibsan o‘zingga, — dedi bolalardan biri.

— Rost, qoyilman! — deya ma’qulladi zavq bilan ikkinchi bola. — Hozir oldingda turgan kiyik otilgan o‘qdek uchdi-ketdi, zap ziyrak, chopqir bo‘ladi-da.

Alisher kulimsirab, kiyikning xulqi, qiliqlari haqida jiddiy so‘zlay boshladi:

— Tog‘am, ermak bo‘lsin, deb dashtdan olib kelgan edilar. U kishi usta merganlar. Hayvonlarning, ayniqsa, kiyiklarning xulq-atvori, qiliqlari haqida maroq bilan hikoya boshlasalar, kulli jahonni unutib yuboray deyman.

1. Bek Alisher to‘g‘risida nima dedi? Otasi-chi?
2. Hikoyani o‘qib, Alisherning nimalarga qiziqishini aniqlang.

III

To‘satdan yana paydo bo‘lgan kiyik halloslagancha Alisherning pinjiga bosh suqdi. Sevinib ketgan Alisher:

— Mu-mu, birpasgina jim tur, — dedi kiyikni erkalab. Nariroqdagi oppoq tovuqlarga ko‘zi tushgan kiyik:

«Bular kim bo‘ldi?» degandek, qop-qora ko‘zlarini yanada kattaroq ochdi, bir zum taajjubda tikilib boqdi-da, keyin bir sakrab hovlining qaysi tomonigadir g‘oyib bo‘ldi.

— Pok, ozoda, ajoyib suluv jonivor, — dedi zavq bilan tomosha qilgan bola.

— Katta bo‘lganimda ovchi bo‘lgumdir, tog‘larda merganlik qilishning kayfi zo‘r, — dedi kiyik ketgan tomonga tikilganicha ikkinchi bola.

— Bizning vatanimiz Hirot o‘lkasi jannatmakon desak lof bo‘lmas, do‘stlarim, — dedi Alisher cho‘p bilan yerga

nelardir chizgan holda, boshini ko‘tarmasdan. — Meningcha, bo‘ri, yo‘lbars yanglig‘ vahshiy hayvonlarni ov qilmoq ma’qul. Kiyikday beozor maxluq, fahmimcha, dunyoda kamdur deyman.

— Qiyofasining suluvligini qaranglar! Go‘shti ham lazzatlidir-a? — dedi qoracha bola, soqqalarini sanay turib.

Shirin xayollar zanjirini uzgisi kelmagandek, sukutda o‘ltirgan Alisher o‘rtog‘ining aytganini eshitmadi shekilli:

— Ov qilmoq, merganlik — ermak narsa, lekin eng zo‘r zaruriyat maktabdir. Turmushning ko‘p sirlarini maktab o‘rgatadi.

Suhbatning bunday keskin o‘zgarganidan shoshib, bir on jim qolgan bolalarning kattarog‘i:

— Kim o‘rgatdi senga bu gaplarni? — deb so‘radi Alisherga tik qarab.

— Bilaman-da, otam hamisha «Olim odam xor bo‘lmaydi», deydilar. Otamning oldiga olim odamlar ko‘p keladi, turli gap-so‘z, ajoyib g‘azallarni bir chetda o‘ltirib tinglaymen, o‘zim ham xiylagina g‘azallarni yod bilurmen...

Alisher yaqinda maktabga borajagini, otasi ko‘pdan va’da qilib yurganini aytmoqchi edi, lekin aytmadi.

1. Alisher o‘rtoqlari bilan nima haqda suhbatlashdi?
2. Hikoya bo‘limlariga mos sarlavha toping.

«Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs ... o‘lmas so‘z san’atkori».

SHUM BOLA

G'afur G'ulom

Domlaga ergashib, hovlisiga bordim. Domla ikkita qo'rga ko'milgan jo'xori bilan bitta sopol tovoqda moshxo'rda chiqarib berdi. Bu lazzatli taomni huzur qilib ichib oldim. Domla ichkariga kirib ketdi-da, birozdan keyin qo'lida bitta katta pichoq, bir bolta va biroz chiyratma arqon bilan to'ppa-to'g'ri mening oldimga keldi. Men bo'lsam, domlaning nima niyatda ekanligini tushunmasdan, hurkovich kiyikdek oyog'imni bir yerga g'uj qilib, qochishga hozirlangan, og'zimni bo'lsa dodlashga juftlagan edim.

Domla mening harakatimdan bir narsa sezdimi, haytovur, kulimsirab, meni yupatib, dedi:

— Qo'rqma, seni so'ymayman, men yomon emasman. Senga bir xizmat bor, o'g'lim, bir poy ho'kizim bir necha kundan buyon bo'kib, novqoslanib yotibdi. Mana shu asboblarni boshingga qo'yib hushyorroq yotasan, mabodo, ho'kiz yomonlab qolguday bo'lsa, borib darrov bo'g'ziga pichoq tortib yuborasan-da, meni chaqirasan. Ehtiyot bo'l, tag'in uxlab qolib, harom o'ldirib qo'yma.

— Xo'p, taqsir, — dedim. — Choy-poy yo'qmi?

— Nima-nima, nimchorak choy bir miri-ku, sen choy ichasanmi, suv ariqda oqib yotibdi, erinsang, ana obdastada ham bor, ichaver...

Domla buyurgan ishning oson ko‘chganligini bilib sevindim, domla ichkariga kirib ketdi. Domla chiqarib bergan ko‘rpachaga cho‘zildim. Allavaqtlargacha ko‘kka qarab, termilib yotdim. Qo‘rg‘onchaning atrofida har bir qoraygan ko‘lanka vahima solib, meni qo‘rqitar edi. Uxlay olmadim.

Yarim kechadan og‘ib, tong yaqinlashib qolganda, ko‘zimni g‘ira-shira uyqu bosgan bo‘lsa ham, xayolim uyg‘oq edi. Og‘ilxona tarafda bir nimaning «gurs» etib yerga yiqilib, xirillay boshlagani eshitildi.

«Obbo, harom o‘lgur, yomonlab qoldi-yov», deb o‘yladim-da, arqon bilan pichoq-boltani ko‘tarib, og‘ilxonaga qarab yugurdim. Qorong‘ida qandaydir bir hayvon yerda yotib, xirillamoqda edi. Tikka oldiga borib, devkor sallohlarday bo‘g‘ziga pichoq tortib yubordim. Qon demaganingiz tizillab otilib ketdi. Oyog‘imdan tortib basharamgacha qonga bo‘yaldim. Jon bermoqchi bo‘lgan hayvon eng so‘nggi nafasda ma’rab qolmoqchi bo‘ldimi, ichidan butun o‘pkaning siqilib yoyilishidan paydo bo‘lgan hansirash bilan katta hammomning dudbo‘roniday pishqirib yubordi.

Hayvon jon berib bo‘ldi. Garchand, domla: «Meni chaqir yoki hafsalang kelsa terisini shilib, nimta qilib qo‘ygin», degan bo‘lsa ham qorong‘i bo‘lgani, ham bir chekkasi o‘zim charchaganim uchun hamda go‘sht qon-qushga tegib harom bo‘lmasin deb, bu ishlarni erta tongga qoldirdim.

Katta bir tashvishdan qutulgan kishilarday osoyishtalik bilan tinchlanib, yana ko‘rpachaga cho‘zilib, uyquga ketdim.

Azonga yaqin shirin uyquda ekanman, och biqinimga tumshug‘i qayrilib ketgan baland poshnali sag‘ri kavushning

bergan achchiq tepkisidan cho'chib uyg'ondim. Tepamda xalta ko'ylakli... har bir ko'zi g'ayni olxo'ridek qinidan chiqib ketgan domla pochcham turar edilar. Alanglab o'rnimdan turishim bilan domlaning qo'lidagi teskari ushlangan

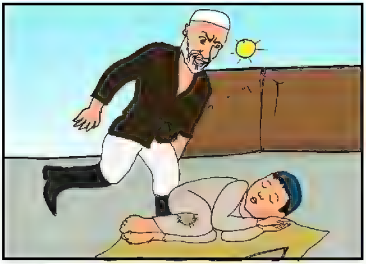

boltaning muhrasi yelkamga kelib tushdi. Alamlanib ketdim.

— Ha, taqsir, bir yetimni hadeb ura berishmi, xizmatga tuhmatmi, taqsir? — deb yig'lab yubordim.

— Ha xizmating boshingni yesin! — dedi domla. — Eshakni so'yib qo'yibsan-ku, padar la'nat! Men bu eshakni Buxoroyi sharifdan uch tilloga olgan edim. O'zi ham qanday eshak edi-ya, bay-bay eshagim...

Eshakka motamzada bo'lgan domla meni hech imkon bermay savalar edi.

Ma'lum bo'lishicha, men kechasi qorong'ida yanglishib, kulga ag'anab yotgan eshakni novvos ho'kiz gumon qilib, bo'g'ziga pichoq tortib yuborgan ekanman. Ho'kiz bo'lsa allaqachon yomonlab harom qotgan ekan. Sirlangan xumchaga tushgan sichqonday to'rt tomonga alanglab, o'zimga bir najot yo'li qidirar edim...

1. Domla bolani nima maqsadda ovqatlantirdi? U bolaga qanday ish topshirdi?
2. Domlaning bola bilan dastlabki va keyingi suhbatini taqqoslab o'qing. U yetim bolaga qanday munosabatda bo'ldi?

BOLALIK

Oybek

Peshin oqqan edi. «Oq machit»da, bobomning ko'chasida g'ildirak o'ynab yurar edim. G'ildirak yog'ochini ot qilib minganim holda «Oq machit»ning u boshidan bu boshiga yugurar edim. Machitda kichkina boloxonada zerikib, xunob bo'lib o'tirgan qorilar derazadan qarab: «Voy-voy, chop-chop, aravang bulutday chopqir-a», desalar, men g'urur ila ularni mensimay chopar edim, g'ildirakni zavq ila dumalatar edim. Tolning ho'l o'ymakor novdasidan egib ishlangan g'ildirak yog'ochida go'yoki toychaga minganday ko'cha tuprog'ini burqsitib chopar edim.

Birdan baland jiyron otda uzun mo'ylovli, kalta soqolli, quyuq qoshlariga qadar bostirib papax kiygan, qilich yonida, to'pponcha belida mirshab kelib qoldi. Bobomning yon qo'shnisi, elliklardan oshgan bu kishi takabbur va olchoq edi. Uning xotini ora-sira buvim oldiga g'irillab kirib hasrat qilar: «Mana, ko'rdingizmi, hammam shish, momataloq, zolim yana do'pposladi», deb yig'laganiga hayron bo'lib, qotib qolardim. Buvim uni aldab:

«Qo'y, yig'lama, sabr qil, bolam, ehtimol Tangrim insof bersa, la'natiga aql kirib qolar, yorug'likka chiqarsan», deb tasalli berar edi. Ana, mirshab keldi deganda, butun mahalla-ko'y qotib qolar edi.

Mirshab shartta otini oldimda to'xtatdi:

— Xo'sh, bola, ko'chani changitib yurasan, ot hurkib ketdi-ku, — dedi jahl bilan.

Birdan qo'rqib, qaltirab ketdim.

— Assalom! — dedim shoshib. — O'ynab yurgan edim.

Mirshab ko'zlarini ola-kula qilib, qamchini bir siltadi.

— Chaqir bobongni, tez bo'l, — baqirdi zarda bilan. Men boyoqish yugurganimcha ishxonaga kirdim:

— Tez yuring, bobo, mirshab chaqiryapti, — deb shoshirdim.

Bobom «A-a?...» dedi va munkillab ko'chaga yugurdi. Men esa yuragim duk-duk urganicha bobomning orqasiga siqilib to'xtadim.

— Assalomu alaykum, xo'sh, xizmat? — deb qo'llarini qovushtirdi bobom. — Ne voqea, tushunmayman?

Mirshab depsinib turgan, yiltiragan otda mag'rur o'tirganicha:

— Bolangizmi? — so'radi bobomdan.

— Nabiram, taqsir, bilasiz-ku, hovlingizga kirib-chiqib yuradi, oppoq oyimga suv tashib turadi, — deb javob berdi bobom.

Mirshab, albatta, yaxshi biladi meni, jo'rttaga bobomga qilayotgan do'qi bu.

— Xo'sh, otlarni hurkitib, ko'chani changitib yuradi, adab bersangiz bo'lmaydimi, qariya? — deya to'ng'illadi mirshab. — Bo'lmasa, men jazosini beraymi? — U ko'zini olaytirib men tomonga qaradi.

— Bola-da, bola, — dedi qaltirab bobom, — ammo yoshligi bor, sho‘xroq, kechiring, taqsir, — u ikki bukilib qayta-qayta iltimos qildi.

— Xo‘sh, bobo, bolani savalab turing, bolangiz yomon. Oq podsho oliy hazratlari davlati soyasidagi Turkiston mamlakatining katta-kichik fuqarolari mo‘min-qobil bo‘lmog‘i lozim. O‘rgating buni bolalarga. Gubernator hazratlariga hurmat va itoat hamda sidqidil bilan xizmat etmoqlari lozim. Lekin bolaning jazosini berardim-ku, ayadim bu galcha, yo‘qsa... — menga qarab havoda qamchini bir aylantirdi.

Dir-dir titragan bobom sho‘rlik qayta-qayta uzr so‘radi. Mening jahlim chiqdi. Qovog‘im soliq turardim.

1. Bobo bilan mirshabning tashqi ko‘rinishini taqqoslang?
2. Mirshab boboga nima uchun do‘q-po‘pisa qildi?
3. Boboning mirshabdan uzr so‘rashi bilan nabiraning jahli chiqishi o‘rtasida qanday bog‘liqlik bor?
4. Bobo va mirshabga xos xislatlarni aytib bering.

1. Vatanimiz o‘tmishiga doir hikoyalar orqali buyuk ajdodlarimizdan kimlarning hayoti va ishlari bilan tanishdingiz?
2. O‘qigan hikoyalaringiz asosida Vatanimizning o‘tmishi bilan hozirgi davrini taqqoslang.
3. Vatanimizdagi qaysi mahalla, shahar (qishloq) tarixini bilasiz?

NIMA YAXSHI-YU, NIMA YOMON?

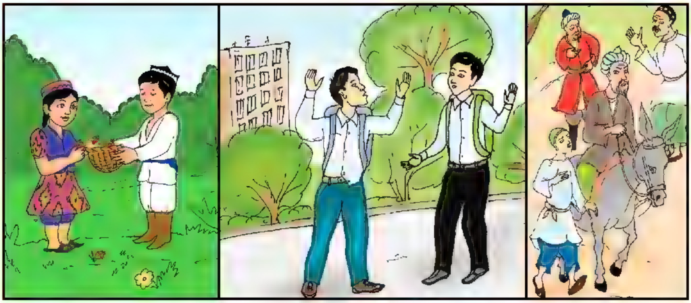

ODOBLI BO‘LISH OSONMI?

Anvar Obidjon

I

Mittigina, quvnoqqina, yebto‘ymasgina bir Sichqoncha bor ekan. U suyukli onajonisi bilan birga qishloqdagi eng baland, eng ko‘rkam uyning kavagida yashar ekan.

Bir kuni onajonisi to‘lpoq Sichqonchaning burniga burnini ishqab erkalatibdi-da:

— Mana, tiling ancha burrolashib, tashqariga o‘zing chiqib o‘ynasang o‘ynagudek kattagina bo‘lib qolding, endi sal esingni yig‘ib ol, odobli bo‘l, — deb nasihat qilibdi.

— Esim-ku joyida, chunki qaysi ovqat shirinligini yaxshi bilaman, — debdi Sichqoncha o‘zini-o‘zi maqtab. — Ammo odobli ko‘rinish uchun nimalar qilishim kerak, oyijonim?

— Kichkintoylarning odobi, birinchi navbatda, qanday salom berishidan bilinadi, — deya javob qaytaribdi

onajonisi. — O'zingdan kattaroqlarni uchratganda, chiroyli jilmayib: «Assalomu alaykum», desang, ular ham senga ochiq yuz bilan boqib: «Vaalaykum assalom», deyishadi. Keyin ichlarida: «Nihoyatda odobli ekan, ota-onasiga ming

rahmat», deb havas qilishadi. Buni eshitib, Sichqonchaning zavqi jo'shib ketibdi. Qoyilmaqom salom berib, birovlardan tezroq rahmat eshitgisi kelibdi-yu, shosha-pisha tashqariga yo'l olibdi.

Kavakdan chiqiboq, unga chaqchayganicha tikilib turgan bo'g'irsoqsimon Mushukka duch kelibdi. Sichqoncha shum baroqqa jilmayib qarab «Assalomu alaykum, Miyov-pochcha», degan ekan, uning ko'zidagi yovuzlik birdaniga so'nibdi va sal tamshanib qo'yib: «Vaalaykum assalomuv-v... Umring uzoq bo'lsin. O'taver», debdi.

Birinchi duodan ko'ngli tog'dek ko'tarilgan Sichqoncha quvonchdan irg'ishlab-irg'ishlab borayotganida, oldidan sersoqol qari Echki chiqib qolibdi.

— Assalomu alaykum, Echkivoy buva, — deb oldingi o'ng oyog'ini ko'ksiga bosibdi Sichqoncha.

— Me-e, vaalaykum assalom, — deya qiroat bilan alik olibdi Echki. — Kam bo'lma, bo'tam. Otangga rahmat. Agar qorning och bo'lsa, ke, manavi dumbulning chetidan ozgina kemirib ol.

Yosh-u keksa o'rtasida qandaydir tenglik, o'zaro mehr-oqibat, bir-biriga yaxshilik tilash holatini yuzaga keltiruvchi mo'jizagir «salom-alik». Sichqoncha tobora

ko‘nglini yashnatib, yangidan-yangi tanishlar orttirish, samimiy chehralarni ko‘proq ko‘rish orzusida oldinga qarab borayveribdi.

1. Sichqonchaga onasi odobli bo‘lish to‘g‘risida nima deb nasihat qildi?
2. Sichqoncha qaysi jonivorlarga salom berdi?

II

Makkapoya tugab, uvatdagi o‘tloqqa chiqib kelganida, o‘siq sho‘ralar orasida kosasiga berkinvolib uxlayotgan Toshbaqaga ko‘zi tushibdi. Sichqoncha zarracha ikkilanmay, o‘sha shirali ovozda: «Assalomu alaykum, Toshbaqa tog‘a», debdi. Toshbaqa esa uyg‘onmabdi. Sichqoncha Toshbaqaning boshi qaysi tomondaligini bilolmay, kosaning tevaragida uch-to‘rt marta aylanib chiqibdi. Oxiri tavakkaliga bir tarafda turib olib: «Assalomu alayku-u-m, Toshbaqa tog‘a! Qachon alik olasiz? Yuragim g‘ash bo‘p ketyapti, tog‘ajon!» — deya xuddi eshikni qoqqandek Toshbaqaning kosasini taqira-tuqur mushtlab javrayveribdi. Bir payt Toshbaqa kosaning narigi yog‘idan boshini chiqarib, uyqusiraganicha vaysab beribdi:

— Obbo-o, bu dunyoda tinchroq joy qolmabdi shekilli... Hov, kim u, hadeb salom berayotgan?

Sho‘rlik Sichqoncha xijolat bo‘lib, lip etganicha o‘zini o‘tlarning bag‘riga uribdi. Yalanglikka yetib boriboq, zo‘r tomoshaning ustidan chiqib qolibdi. Shu hovlida yashovchi To‘rtko‘z qo‘shni Olapar bilan suyak uchun jang olib borayotgan ekan.

Sichqoncha ularga yaqinroq borib, yoqimtoy tovushda: «Assalomu alaykum, pahlavon To‘rtko‘z!» — debdi. Itlar unga parvo qilmay, jangni davom ettirishibdi. Sichqoncha ham bo‘sh kelmabdi, changga belangan ko‘yi, ularning

atrofida pirillab, goh u yoqdan, goh bu yoqdan baqirib-chaqirib salom beraveribdi.

Shunda To'rtko'z Olaparning yelkasidan tishlab uzoqroqqa otib yuboribdi-da, to dushmani o'zini o'nglab olguncha, orada Sichqonchaga o'qrayib: «Vov alaykum! Ko'ngling tinchidimi? Qutuldimmi? Bor, yo'qol endi», deb irillabdi, so'ng qaytadan olishuvga kirishibdi.

Kutilmagan bunday sovuq muomaladan Sichqoncha dong qotib qolibdi, keyin to'satdan xo'rligi kelib, yuragi to'liqib ketibdi. Yum-yum yig'laganicha ortga qaytibdi. Yarim yo'lda yana Echkiga to'qnash kelibdi. Echki bu yig'i-sig'ining sababini surishtirgan ekan, Sichqoncha hiqillay-hiqillay Toshbaqa va To'rtko'z bilan bo'lgan voqealarni oqizmay-tomizmay aytib beribdi. Shunda qari Echki debdi:

— Xafa bo'lma, bo'tam. Keyingi safar qulayroq vaqtda uchrashib qolsang, ular salomingga albatta alik olishadi, sendan xursand bo'lishadi, maqtashadi. O'zgalarga birinchi bo'lib salom berish juda xosiyatli narsa. Ammo salomlashish shart bo'lmagan vaziyatlar ham uchrab turadi. Ota-onang yumushlardan bo'shab, xotirjamroq turgan chog'da, buni sekin so'rab bilib olsang, zarar qilmaydi.

Keksa Echkining gapini eshitib, Sichqonchaning ko'ngli xiyla taskin topibdi. Iniga qaytarkan: «O'zgalarga salom berish shart bo'lmagan paytlar ham bo'lar ekan-da? Ular qanday holatlar o'zi?» — deb o'ylay boshlabdi va bularni onajonisidan so'rab bilib olishni dil-diliga tugib qo'yibdi.

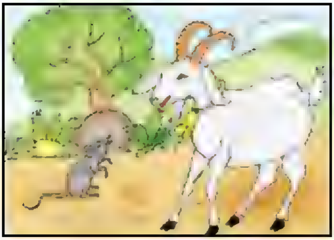

1. Qari Echki salomlashish odobi to‘g‘risida Sichqonchaga qanday maslahat berdi?
2. Matndan Sichqonchaning salomiga Mushuk, Echki, Toshbaqa va To‘rtko‘zlarning javobini tanlab o‘qing.

SHARQ HIKOYASI

Abdulla Oripov

Aniq yili esimda yo‘q,
Allaqaysi zamonda,
Bir qishloqda ota-o‘g‘il
Yashar ekan omonda.
Bir kuni deng shu ikkovlon
Qaygadir yo‘l olishdi.
Minay desa ot-ulov yo‘q,
O‘ylanishib qolishdi.
Qurib ketsin yo‘qchilik ham
Kim nelarga zor edi.
Ikkovining o‘rtasida
Bitta eshak bor edi.
Garchi u ham biroz yag‘ir,
Garchi andak bedarmon.
Shu eshakni minsakmi deb,
O‘ylab qoldi ikkovlon.
Ota dedi: — O‘g‘lim, bundan
Na sen, na men tingaymiz.
O‘g‘il dedi: — Ota, buni
Galma-galdan mingaymiz.
Ota doim ota axir,
Ya‘ni, mudom izzatda.

Eshakka u mindi dastlab
O‘g‘il yayov, albatta.
Bir qishloqdan o‘tdilar
Ikkov sekin tiqirlab.
Ortlaridan to‘rt-besh odam
Kulib qoldi piqirlab.
— Ahmoq ekan manavi chol,
Ahmoq haddan ziyoda.
O‘zi ulov minib olgan,
O‘g‘li esa piyoda.
G‘alati bir hisni tuyib
Shartta pastga tushdi chol.
— Kelaqolgin, o‘g‘lim,— dedi,
Eshakka sen minaqol!
Endi o‘g‘il to‘qimda-yu,
Ota yayov ketardi.
Endi ular boshqa qishloq
Ko‘chasidan o‘tardi.
Borardilar so‘zsiz, sekin
Asta-asta tiqirlab.
Ortlaridan to‘rt-besh odam
Yana kuldi piqirlab.
— Ahmoq ekan manav bola
Ahmoq haddan ziyoda.
O‘zi ulov minib olgan,
Otasi-chi piyoda.
Yosh emasmi, birdan uning,
Oriyati qo‘zg‘aldi.
Shartta pastga tushdi u ham,
U ham yayov yo‘l oldi.

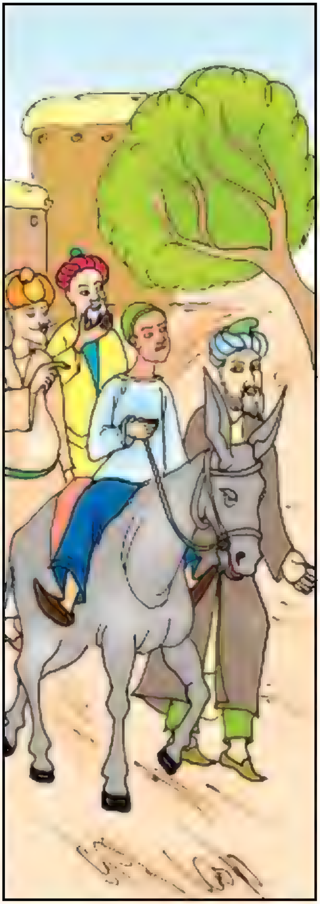

Yurib-yurib ikkalasi
Necha adir, qir oshdi.
— Bor-e, — deya so‘ng eshakka
Ikkovi ham mingashdi.
Ammo tag‘in bir manzildan
O‘tar bo‘ldi ikkovlon.
Ne kulfatki, bu joyda ham
Tinch qo‘ymadi olomon.
— Ahmoq ekan bular rosa,
Insofi yo‘q, lavanglar,
Ikki odam bir eshakni
Minib opti, qaranglar.
Malomatdan ota-o‘g‘il
Tamom horib-toldilar.
G‘azab bilan bir-biriga
Termilishib qoldilar.
— Aytmabmidim, — dedi ota, —
Gap uqmading tirrancha,
El-u yurtning o‘rtasida
Bo‘ldik rosa bo‘lgancha.
Qo‘l siltashdi bir-biriga
Qoldi foyda-ziyon ham.
Ota u yon ketib qoldi,
Bu yon ketdi o‘g‘lon ham.
Qondoshlikning million yillik
Rishtalari uzildi.
O‘rtaga bir eshak tushib
Oralari buzildi.

1. Ota eshakka minib, o‘g‘il piyoda borishayotganda odamlar ularning ustidan nima deb kulishdi?
2. Ikkinchi, uchinchi qishloqda-chi?

QODIR BILAN SOBIR

Hakim Nazir

Ba'zi o'rtoqlari Qodirni «zo'ravon» desa, ba'zilari «do'mbirachi» deydi. Nega desangiz, unda har ikki «hunar»dan ham oz-moz bor. «Zo'ravon»ligi shuki, u yurgan yo'lida va o'tirgan yerida yon-veridagilarni turtib-netib, tegajog'lik qilaveradi. «Do'mbirachi»ligi shuki, agar sinfda biron bola xiyol yanglishsa, u lunjini pufak qilib olib, ikki barmog'i bilan «taka-tum»ni chalib yuboradi. O'zi yanglishganda-chi, biron kishining kulishga haddi bormi? Zo'ravonligini ko'rsatib qo'yadi-ku...

Kunlarning birida Qodir sinfdoshi Sobir bilan ko'chada keta turib, chiranib qoldi:

— Men hech narsadan qo'rqmayman! — dedi. — Akam bilan dalaga borganimizda kattakon Salorda cho'milganmiz. Innaykeyin-chi, odamday-odamday baliqlarni tutib olganmiz, tirikligicha.

— Baliq nima bo'pti! — dedi unga Sobir. — Biz dadam bilan g'oz ovlaganmiz. Patillab uchib ketayotgan g'ozning qoq tumshug'iga tushirganmiz. Ha, qoq tumshug'iga!

— Siz tushiribsizmi, dadangiz tushirganlar-da!

— Men ham! Men nishonni ko'rsatib turganman. Bizning dada zo'r mergan. Ikkita o'rdeni bor.

— Bizning aka-chi, nomi chiq-qan komandir! Ikki yuzta askarga

boshliq bo‘lgan. Men ham katta bo‘lganimda komandir bo‘laman.

— Bo‘lib bo‘psan, — dedi Sobir. — Komandir bo‘lishga yurak kerak. O‘zing sal narsadan qo‘rqasan-ku.

— O‘zing-chi, ha, bir marta shifokor ukol qilgani kelganda, tomga qochib chiqqaning esingdami?

— U vaqtda kichkina edim-da.

— Nima bo‘pti, o‘quvchi bo‘lib darrov katta bo‘lib qoldingmi?

Shu vaqt birdan itning hurgani eshitilib qoldi. Qarasalar, bir darvoza yonida bo‘rsiqday it ularga qarab vovillayapti. Quloqlari dikkaygan, tumshug‘i buzoqnikiday yalpoq, dumi tulkinikiday uzun. Qodir yo qo‘rqib, yo zo‘ravonligi qistab papkasini shartta yerga qo‘ydi. Ariq bo‘yidagi toldan bitta novdasini uzib oldi-da, uning uchiga bitta toshni bog‘lab turib itga uloqtirdi. Itning fe’li aynidi. Qodirga qarab yugurdi.

Qodir papkasini qoldirib tiraqaylaganicha orqasiga qarab qochdi. Sobir esa o‘rtog‘ining qilig‘iga ajablanib, indamay turar edi. It yuz qadam joyga borganda Sobir: «To‘xta, Arslon, to‘xta!» deb uni to‘xtatdi, so‘ngra papkasidan bir burda non chiqarib berdi. Arslonning boshini silab aldadi-da, darvoza tomon jo‘natdi. Yerda yotgan papkani ko‘tarib olib, Qodirni chaqira boshladi. Qodir xiyla uzoqqa borib, birovning yo‘lagiga o‘zini urgan edi. It

ko'zdan uzoqlashgandan keyin u asta-sekin ko'chaning bir chetidan kela boshladi.

— Hali hech narsadan qo'rqmayman demaganmiding? — dedi unga Sobir. — It bilan o'chakishib bo'ladimi? Tosh otgandan keyin har qanday yuvosh bo'lsa ham, jahli chiqadi-da.

Qodir churq etmadi. Yuzini ter bosgan, rangi quv o'chgan, zo'r berib halloslar edi.

Qodir papkani nari-beri artib, Sobirning ketidan sekin sinf eshigini ochdi.

— Sen nega kechikding? — deb so'radi doska oldida turgan o'qituvchi Fotima opa.

Qodir peshanasidagi terni arta turib:

— Dalada edim, — dedi ming'illab.

Orqadagi partaga endigina o'tirgan Sobir o'rtog'iga jiddiy tikilib:

— Nega yolg'on gapirasan? — dedi va ko'chada bo'lgan voqeani aytib berdi. Sinfdagilar kulgidan o'zlarini arang bosib oldilar.

— Shunaqami, Qodirjon? — dedi o'qituvchi odatdagicha muloyimlik bilan va bolalarga qaradi. — Zo'r odam kuchini o'qishda ko'rsatadi. To'g'rimi, bolalar?

— To'g'ri, to'g'ri! — deyishdi bolalar.

1. Qodirni o'rtoqlari nima deb atashadi? Uni maqtanchoq deyish mumkinmi? Nima uchun?
2. Qodir nega itdan qochdi-yu, Sobir qochmadi?
3. Sobir o'qishdan kechikishlarining sababini aytib to'g'ri qildimi?

NURXON BILAN BURHON

Miraziz A'zam

Nurxon qiz munkidi-yu,
Savati uchib ketdi.
Qulupnayi sochilib
Har yoqqa qochib ketdi.
Burhon xaxolab kulib,
O'zi ham qoqildi-ku!
Kesilgan daraxt kabi
Gursillab yiqildi-ku!
Nurxon unga kulmadi,
Do'ppisin qoqib berdi.
«Yomon yiqilmadingmi,
Qursin, falokat», — dedi.
Burhon qattiq uyaldi,
«Zararsiz», — dedi Nurxon.
Qulupnayni «puf-puflab»
Savatga terdi Burhon.
Chirandi-yu, odobda,
Nurxonga yutqazdi u.
... Qulupnayday qizarib,
Savatni tutqazdi u.

1. Burhon nima uchun Nurxonning ustidan kuldi?
2. U yiqilganda, Nurxon nima qildi?
3. Burhon nima uchun uyaldi?

XATOSINI TUSHUNGAN BOLA

Xudoyberdi To‘xtaboyev

I

Qosimjon ochiq deraza oldida bog‘ tomonga tikilganicha o‘yga tolib o‘tiribdi. Bog‘da esa o‘riklar oppoq bo‘lib gullagan, asalarilar gul atrofida viz-vizlashadi, qayerdadir qushlar sayraydi, ariqchadagi suvning bir me’yorda jildirab oqishi quloqqa chalinadi.

Qosimjon bo‘lsa bularning hech biriga parvo qilmaydi, xafa, ko‘ksida allaqanday dard... Axir sinfdoshi Muhabbat tug‘ilgan kuniga butun sinfni taklif etsa-yu, uni loaqal yur ham demasa, alam qilmaydimi?! To‘g‘ri, Qosimjon butun o‘quvchilar bilan, yaqin sinfdoshi Muhabbat bilan ham arazlashib qolgan.

Bir kuni sinfda o‘tirgan edi. Tohir hovliqib kirdi:

— Sherik, qani, bir o‘ynab yubor-chi!

— Nima gap o‘zi? — hayron qoldi Qosimjon.

— Avval o‘yinga tush, keyin bilasan...

Qosimjon qo‘llarini ko‘tarib o‘ynagan bo‘ldi. Do‘sti xatni uzatdi. Bundoq o‘qib qarashsa, xat Toshkentdan, tahririyatdan ekan. Xatda Qosimjon yozgan «Men ekkan nihol» she’ri olinganligi, uni gazetaning kelgusi sonlarida bosib chiqarilishi, yana she’rlar yozib turishi, ko‘p mashq qilishi kerakligi aytilgandi...

O‘sha kuni xatni o‘qimagan o‘quvchi qolmadi, hatto sinf rahbari Abdullayev ham o‘qib, Qosimjonni maqtab qo‘ydi. Uning o‘zi bo‘lsa, bosar joyini bilmay qolgan edi. Darsga quloq solgisi kelmadi. «Zo‘r shoir bo‘lib ketsam, Tohirni haydovchilikka olaymi, shlyapaning qaysi rangidan

kiysam ekan», degan o‘y-xayollar bilan butun kunni o‘tkazdi. Dars tugagach, devoriy gazeta muharriri Muhabbat uning yoniga kelib: «She’rni qachon yozib berasan», deb qistab qoldi.

— Sening devoriy gazetangga she’r yozishga vaqtim yo‘q.

— Nega vaqting bo‘lmas ekan?

— Yo‘q, vassalom, men Toshkentga yozishim kerak. Mendan she’r so‘rashyapti... Tushundingmi?

— Voy-bo‘y, shunaqa katta odam bo‘lib ketdim, degin hali.

Qosimjon javob o‘rniga kulib qo‘ya qoldi. Muhabbat ertasiga she’rni yana qistab, «qo‘lingdan kelsa, o‘zing yozib ol», degan javob oldi.

«Men ekkan nihol» sarlavhali she’r bosilib chiqqan kuni gazeta maktabda qo‘lma-qo‘l bo‘ldi. Hamma: «Bu o‘zimizning Qosimjonmi, voy qurmagur-ey. Bundan tuzuk odam chiqadiganga o‘xshab qoldi-ku?» degan gaplarni aytishdi. Qosimjon kun bo‘yi, hatto darsda o‘tirib ham she’r yozdi, o‘chirdi, yana yozdi. Tarix darsida qo‘lga ham tushib qoldi.

— Barmoqlaring bilan nimani sanayapsan? — so‘radi Abdullayev.

— Yetti bo‘g‘in, — dedi Qosimjon shoshib-pishib. Keyin o‘quvchilar «gur» etib kulib yuborishdi. U noto‘g‘ri javob

berganini sezib o‘zidan-o‘zi uyalib ketdi. O‘qituvchi uning she’r yozib o‘tirganini ko‘rib she’rni darsdan keyin yozasan, deb ogohlantirdi. Qosimjon bo‘lsa, xuddi eshitmagandek, uning ko‘zlariga tikilgancha jim turaverdi.

— Yig‘ishtirmayman, — dedi u nihoyat.

— Sen manman bo‘lib ketyapsan, — dedi-da, o‘qituvchi darsni davom ettirdi.

1. Qosimjon nima uchun devoriy gazetaga she’r yozmadi?
2. O‘qituvchi unga nima uchun tanbeh berdi?

II

Ertasiga devoriy gazeta chiqdi. Unda Qosimjonning rasmini boplab chizishgan edi. Yuzi osmonga qaragan, bo‘yni olmaning bandidek, burnini shunaqangi uzun cho‘zishibdiki, naq devoriy gazetadan chiqib ketay deb turibdi, rasmning ostiga «yosh shoir» deb yozib qo‘yilgan.

Qosimjon shunaqangi achchiqlandiki, ancha mahalgacha tili so‘zga kelmay duduqlanib qoldi.

— Kim chizdi? — dedi u nihoyat.

— Men, — dedi o‘tirgan o‘rnida Muhabbat.

— Nega chizding?

— Chizdim...

— Mana senga! — Qosimjon urmoqchi bo‘lib qo‘l ko‘targan edi, qizning yonida o‘tirgan Odil chaqqonlik bilan ushlab qoldi.

— Hozir kechirim so‘ra! — dedi u qaltirab.

— Sen mening shaxsiy ishimga aralashma! — deb Qosimjon Odilning qo‘lini siltab tashladi.

Bu voqea bir nafasda sinf rahbarining qulog‘iga borib yetdi. Darsdan so‘ng Qosimjonni o‘quvchilar o‘rtasida

muhokama qiladigan bo‘lishdi. Lekin sinf majlisi endigina boshlanay deb turganda, Qosimjon payt poylab derazadan oshib tushdi-da, Tohirni ergashtirib uyiga jo‘nab qoldi.

— Qani bittasi g‘ing deb ko‘rsin-chi, gazetaga yozaman, — dedi u achchiqlanib.

— Albatta, sen qayoqda-yu, ular qayoqda, — dedi Tohir. Keyin ikkovlari ham ancha mahalgacha so‘zlashmasdan jim ketdilar. Tohir do‘stining ortidan soyadek ergashib borarkan, eng og‘ir paytda uni yolg‘izlatib qo‘ymaganidan mamnun edi. Qosimjon bo‘lsa butun sinfni, o‘rtoqlarini, undan keyin o‘qituvchisini ham aldab, ularning yuziga oyoq bosganiga yuragining allaqayeri achishib turgan bo‘lsa-da: «Barcha shoirlar ham qiyinchilik bilan shoir bo‘lishgan. Men ham hozir qiynalyapman. Keyinchalik hammasi ham uyalib qoladi», deb o‘ziga-o‘zi tasalli berardi. Ertasiga uni sinf rahbari direktor xonasiga chaqirtirdi.

— Sendan yaxshi yigit chiqadi, deb yurardim, — gap boshladi Abdullayev, — sen bo‘lsang, hech kimni hurmat qilmay qo‘yibsan.

Qosimjon boshini quyi solgancha jim turaverdi.

— Nega majlisdan qochding? O‘rtoqlaringni kuttirib qo‘yishga uyalmadingmi?

Qosimjonning ko‘zlarida yiltirab yosh tomchilari ko‘rindi. Abdullayev: «U o‘z qilmishiga pushaymon bo‘ldi», deb o‘yladi shekilli: «Bor, o‘rtoqlaringdan kechirim so‘ra», dedi-da, ketishga ijozat berdi.

Lekin Qosimjon kechirim so‘ramadi. Shu sabab bo‘ldi-yu, kundan-kunga o‘rtoqlaridan uzoqlashib, oxiri Tohirdan boshqa hech kim u bilan gaplashmay qo‘ydi.

...Kimdir ko‘cha eshikni ustma-ust ikki marta qoqqan edi, o‘yga tolgan Qosimjon bir cho‘chib tushdi-yu, o‘ziga keldi.

Keyin bir xo‘rsindi-da, borib eshikni ochdi. Tohir ekan.

— Muhabbat seni tug‘ilgan kuniga aytdimi? — uning birinchi gapi shu bo‘ldi.

— Aytgani yo‘q... — ma’yus javob berdi Qosimjon. Ikkovlari ham jim qoldilar. Qosimjon nimanidir aytmoqchi bo‘lib og‘iz juftladi-yu, lekin «bor-e» degandek qo‘l siltab qo‘ya qoldi.

— Bizni aytmadi-ya, — xo‘rsinib qo‘ydi Tohir.

Ular uzoq o‘tirishdi. Bir mahal Qosimjon o‘rnidan turib yuzlarini sovuq suv bilan yuvdi, sochlarini yaxshilab taradi, sovg‘a uchun jildining ichki tomoniga she’r yozilgan albomni qo‘liga oldi.

— Qani, yur!

— Sherik, aytilmagan joyga boryapmiz-da, qalay bo‘larkin? — dedi Tohir asta.

Qosimjon negadir sal yumshadi:

— Qiziq ekansan-da, biz begona joyga boryapmizmi? Sinf rahbarimizning so‘zi yodingdan chiqdimi, xatosini tushunib, kechirim so‘ragan kishini hamma hurmat qiladi, degan edilar-ku... Boraveramiz.

1. Qosimjonni manmanligi uchun o‘rtoqlari qanday jazolashdi?
2. Siz xato qilsangiz kechirim so‘raysizmi?
3. Hikoyaning «Xatosini tushungan bola» deb nomlanishini qanday tushunasiz?

TO‘G‘RISO‘Z BOLA

Hamza Hakimzoda Niyoziy

Kelmog‘ida maktabidan bir o‘g‘il,
To‘xta debon ikki kishi to‘sdi yo‘l.
Dedi biri: «Tanga berurman sanga,
So‘zla bir og‘izgina yolg‘on manga».
Berdi o‘g‘il fikr ila shirin javob:
«So‘zlang, ako, qomatingizga qarab.
Bu so‘zingiz aslida yolg‘on erur,
Tangaga yolg‘onni kim olgan erur.
Sizda ko‘p ekan o‘zi yolg‘on, ako,
Siz oni avval sotib aylang ado.
Qolsa kamib, yetmay agar sizdanam,
O‘rtog‘ingizda ko‘p erur bizdanam».
Ofarin aytdilar oning so‘ziga,
Tangani xolis berubon o‘ziga.
Hissa: kimi to‘g‘ri so‘zi har qachon,
Tekizadir doimiy bo‘lsa hison.

1. Yo‘lovchilar bolaga nimani taklif qilishdi?
2. Bola ularga qanday javob qaytardi?
3. She’r mazmunini o‘z so‘zlaringiz bilan gapiring.

QO‘RQOQ

Sunnatulla Anorboyev

Bolalar Bahromga «Qo‘rqoq, qo‘rqoq!» deb ozor berishardi. To‘g‘ri, u kechasi eshikka yolg‘iz chiqishdan

qo‘rqardi. Agar qorong‘i tushganda yotoqxonadan chiqmoqchi bo‘lsa, birorta o‘rtog‘iga «yurgin», deb yalinar, ba’zan esa yon-veridagilarning o‘rnidan turishini poylab, ko‘zini mo‘ltillatib yotaverardi. Goho bolalar jo‘rttaga uni mazax qilish uchun to‘satdan: «Ana, bo‘ri!» deb yotoqqa qarab yugurib qolishardi. Bahrom ham ularning ketidan ura qochardi.

Nima qilsin, ayb Bahromdami? Dadasi yo‘qolgan otini qidirib kechasi tog‘da yurganida, uni och bo‘rilar yeb ketgan. O‘shandan keyin oyisi yurak oldirib, Bahromni kechasi eshikka yolg‘iz chiqarmaydigan bo‘lgan. O‘tgan yili ferma qishlovidagi boshlang‘ich maktabni tamomlab, qishloq markazidagi yotib o‘qiydigan maktabga ketayotganida ham oyisi: «Kechalari yolg‘iz yura ko‘rma!» deb qattiq tayinlagan. Mana, hozirgacha oyisining gapidan chiqmaydi.

Uchinchi fermadan kelib, birga yotib o‘qiydigan bolalar bugun uni bekordan-bekorga xafa qilishdi: «Qo‘rqoq» deb masxaralab tashlab ketishdi.

Bahrom noiloj yotoqqa qaytib kirdi. Xona huvillab turibdi. Erta-ga yakshanba— hamma uy-uyiga ketgan. Bahrom karavotiga ham yaqinlashmay, xonaning o‘rtasida qaqqayib turib qoldi. Nazarida Qoravoyning achchiq pichingi qulog‘ining tagida hamon jaranglayotganday tuyuldi.

To‘satdan u:

— Bekorlarni aytibsan! Qo‘rqmayman! — deb baqirib yubordi.

Shu payt burunlarini jiyirib, tirjayib turgan bolalar ko‘z oldiga keldi. Ular go‘yo: «Qo‘rqoq, qo‘rqoq» deb masxara

qilayotganday tuyuldi-yu, velosipedga irg‘ib minib, orqasiga qaramay g‘izillagancha ketdi...

To‘satdan chaqmoq chaqib, momaqaldiroq gumburladi. Bahrom osmon qars yorilib, bosib tushadiganday bo‘ynini qisdi. Tomchilayotgan yomg‘ir sharros quyib yubordi. Yo‘l birpasda loy bo‘ldi. Yurish og‘irlashdi. Sirg‘anib ketib ag‘anab tushsa bormi...

Bahrom pastga qaradi-yu, yuragi orqasiga tortib ketdi: payqamagan ekan, kuchli sel kelibdi!..

Sel ovozi, momaqaldiroq guldirashi orasida Bahromning qulog‘iga qo‘y ma’ragani chalinganday bo‘ldi. Saldan keyin yana eshitildi. Bu safar qo‘y ovoziga qo‘zichoqning zorli ma’ragani ham ulanib ketdi.

Ana o‘zi! Katta sovliq qorong‘i tun ichidan sho‘ng‘ib chiqdi. U suv yoqalab yelib kelardi. «Jalada suruvdan ayrilib qolib ketgan, jonivor!» — degan fikr ko‘nglidan o‘tdi Bahromning.

U qo‘yni ko‘rgan zahoti xuddi yo‘ldosh topilganday qo‘rquvni unutdi. Yashin yalt etganda, sel betida qalqib oqib borayotgan qo‘zichoqqa ko‘zi tushib qoldi. Sovliqning bunchalik telbalanib chopishiga endi tushundi.

Bahrom o‘ylab-netmay velosipedini yerga yotqizib, kiyimlarini shartta yechdi-da, qo‘zichoqqa intildi. Shu payt uzoqdan kimdir baqirdi:

— Qur-ey, qur-ey!

U suv kechib, qo‘zichoqning ketidan borardi. Sel to‘pig‘iga, tizzasiga, soniga chiqdi. Qo‘zichoqqa yetib qo‘l cho‘zganida esa belidan oshib qolgandi. Hali oqim bo‘ylab yurgani uchunmi, suvning kuchini sezmagan ekan. Endi oyog‘ini yerga tirab selga qarshilik ko‘rsatgan ham ediki, suv chalqancha ag‘dardi-yu, oqizib ketdi.

Sayozroq joyga yetganida oyog‘ini yerga tiramoqchi bo‘lgandi, suv zo‘rlik qilib surib ketdi. Yaxshiyam Bahrom qo‘li bilan xarsangtoshni ushlab qolgani, bo‘lmasa... U shu ahvolda qancha vaqt tosh ustida yotganini bilmaydi. Qirg‘oqqa qanday chiqib qolgani ham esida yo‘q. Faqat uyqudan uyg‘onganday ko‘zini ochsa, kimdir uni chakmonga o‘rayotgan ekan.

— Balli, ota o‘g‘il! — dedi u kishi.

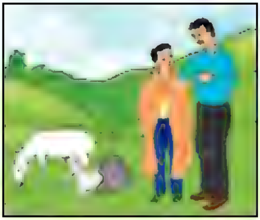

Bahrom chakmonni egnidan tushirib yubormaslik uchun yaxshiroq yopinib, o‘rnidan turdi. Biqini og‘rib turibdi. Sel xarsangga urgan ekan-da. Lekin og‘riq chidasa bo‘ladigan darajada. Qo‘lini biqiniga olib borganida bir narsa yopishdi. Shilinganga o‘xshaydi.

— Sovuq qotyapsanmi? — deb so‘radi chakmonga o‘ragan kishi.

Bahrom uni endi tanidi. Ju-manazarning dadasi Ollonazar amaki-ku. U sevinib ketdi va junjikayotgan bo‘lsa-da, bosh chayqab «yo‘q» dedi. U olazarak bo‘lib qo‘zichoqni qidirdi. Nahotki, oqib ketgan bo‘lsa?!

Endi so‘ramoqchi bo‘lib turganida, Ollonazar amaki qo‘llari bilan uni dast ko‘tardi-yu, eshakka mindirdi.

Shundagina u eshakning panasida turgan qo‘yga ko‘zi tushdi. Qo‘zichoq bo‘lsa onasining bag‘riga suqilib, miriqib emmoqda edi...

Ollonazar amaki «hayt» deb qo‘zichoqning tinchligini buzdi. Sovliq oldinga qarab yurdi, qo‘zichoq orqasidan yugurdi. Eshak ham yo‘rg‘alab ketdi. Yo‘lda Bahromning kiyim-kechagini, velosipedini qidirib topishdi...

Peshindan keyin Bahrom fermadan davlat xo‘jaligi markaziga ketayotgan mashinaga o‘tirib maktabiga jo‘nadi. Yer qurib qolgan, velosipedda ketishi ham mumkin edi-ku, oyisi qo‘ymadi: «Biqining tuzalsin», dedi. U kechki g‘ira-shirada maktabga yetib keldi. O‘rtoqlarining hammasi yotoqda ekan. Lekin qiziq bo‘ldi. Odatda, «o‘rtoq» o‘rniga «qo‘rqoq» so‘zini qo‘shib: «Bahrom qo‘rqoq keldi» deb qarshi oladigan bolalar bugun negadir:

— Ana, Bahrom keldi! — deb o‘rinlaridan gurra turib, uni o‘rab olishdi.

1. Bolalar nima uchun Bahromni «qo‘rqoq» deb atashardi?
2. Bahrom nega kechqurun yo‘lga otlandi?
3. U qo‘zichoqni qanday qutqarib qoldi?

YAXSHI BO‘LDI

Nosir Fozilov

Ko‘cha yuziga katta, dang‘illama uy tushgan-u, hali bitmagan edi. Ko‘chadan o‘tganlar: «Yaxshi uy bo‘lar-kan-u...» deyishar, uning ko‘pdan beri chala yotganini ko‘rib: «Biroq ko‘chaning husnini buzib turgani yomon bo‘libdi-da», deb achinardilar.

Bilmasangiz bilib oling, ko‘cha husnini buzib turgan bu uy Husanlarniki edi.

Mana, bugun uyning kam-ko‘stini tuzatish uchun hasharchilar kelishgan. Ular orasida kechagina Husanning o‘zi borib chaqirib kelgan Iso bobo ham bor. Iso bobo shu qishloqda imorat ustasi. U kamgap, o‘nta gapirganingda zo‘rg‘a bitta og‘iz ochib javob qaytaradi. Hushi kelib tursa, juda sergap bo‘lib ketadigan odati ham bor. Boshqa

hasharchilar tomda o‘zlari bilan o‘zlari ovora. Ular deyarli yoshlar edi. Nima ham bo‘ldi-yu, hasharchilar o‘z o‘g‘illarini maqtay ketishdi. Biri o‘g‘lini odobli desa, biri o‘g‘lini qo‘rqmas, kuchli deb maqtar edi. Ba’zan ular tomdan:

— Nima deysiz, Iso bobo, shundaymi? — deyishsa, Iso bobo hech mulohazaga bormay, ensasi qotib:

— Shunday! — deb qo‘ya qolardi.

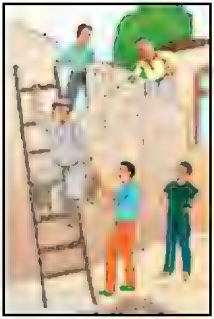

— Mening o‘g‘lim axir bir ishning boshini tutadi-da, — dedi Husanning dadasi, — qo‘lidan kitob tushmaydi, o‘qigani-o‘qigan. Nima deysiz, Iso bobo?

Iso bobo shu mahal narvonda turib, uyning bo‘g‘otini tuzatayotgan edi. Bitta g‘isht kerak bo‘lib qoldi: narvondan tushib, engashib zo‘rg‘a oldi. Olib chiqib, o‘rniga yaxshilab qo‘ydi. Shundan keyingina javob berdi:

— Shunday!

U yana bir nima demoqchi bo‘lib og‘zini juftladi-yu, aytmoqchi bo‘lgan gapini ichiga yutdi...

Shu payt Husan o‘z o‘rtoqlari Safar, G‘ani bilan ko‘chadan kirib keldi. Safar bilan G‘ani ustalarga salom berishdi. Husan bo‘lsa hech narsa demay, qo‘ltig‘ida qandaydir bir kitob bilan uyga kirib ketdi.

Shu mahal Iso boboga yana g‘isht kerak bo‘lib qoldi. U pastga tushmoqchi bo‘layotganda Safar payqab qolib, bitta g‘ishtni ko‘tardi:

— Tushmay qo‘ya qoling, bobo, mana, oling. Yana kerakmi?

— Ha, barakalla, o‘g‘lim, baraka top, katta yigit bo‘l...

Husan uydan chiqib, G‘anining oldiga keldi. Ikkalasi ham

tomdagi ustalarning ishini tomosha qilishardi.

— Iso bobo, gapimiz chala qoldi-ku, shunday qilib, o'g'ilchalarning qaysi biri yaxshi bola bo'ladi? — dedi tomdagi hasharchilardan biri.

Iso bobo indamadi.

— Qaysinisi bo'lardi, ko'rib turibsan-ku, mana bunisi yaxshi-da, — dedi hasharchilardan biri pildirab g'isht tashiyotgan Safarni ko'rsatib. — Bobosiga yordam berayotgan o'g'il yaxshi bo'lmay, belini ushlab, tomosha qilib turgan o'g'il yaxshi bo'larmidi?..

1. Husanning dadasi o'g'li to'g'risida Iso boboga nima uqtirdi?
2. Iso bobo Safarni nima uchun maqtadi?

Shaxsan men zahmatkash va bunyodkor xalqimizning hayotini, ayniqsa qish qahratoni va yoz jaziramasida ham, bahor va kuzning yog'in-sochinli kunlarida ham yerdan rizq undirish maqsadida kunni kunga, tunni tunga ulab mehnat qiladigan dehqonlarimiz hayotini tor ma'noda jasorat namunasi, deb bilaman.

CHUMCHUQ BILAN CHUMOLI

Aziz Abdurazzoq

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir qishloqda kattakon tepalik bor ekan. Tepalik yonida bir tup tut bor ekan. Tutning quyuq, chayir shoxlarida chumchuqlar chug'ullashar ekan. Chumchuqlar chumolilarning har kuni tinimsiz yuk tashib yurishlari haqida gaplashib, ularni mazax

qilib kulishar ekan. Chumolilar bo'lsa ularga parvo ham qilmay, indamasdan ishlab yuraverishar ekan. Bir kuni qoq tush paytida bitta Chumchuq pirillab yerga tushibdi. Bitta bug'doyni tishlab ketayotgan bir Chumolining yoniga qo'nibdi.

— Bug'doyni menga ber, — debdi Chumchuq.

— Nega? — debdi Chumoli. — Kap-katta bo'lib mendan bug'doy so'ragani uyalmaysanmi? O'zing topib yesang bo'lmaydimi? Shu bitta bug'doyga to'yasanmi?

— Kun isib ketdi, — debdi Chumchuq. — Hech qayerga borgim kelmayapti.

— Shuni ertalab salqinda o'ylamadingmi? — debdi Chumoli. — Don kerak bo'lsa, izlab top. Axir qanoting bor. Agar mening qanotim bo'lganida ming chaqirim joyga ham erinmay borib kelar edim.

— Qanot menga don izlash uchun berilgan emas, — debdi Chumchuq. — Mushukdan saqlanish uchun berilgan. Bo'lmasa xirmonga borib to'yib kelardim. Lekin u yerda Mushuk bor. Qo'rqaman, meni yeb qo'yadi.

— Nega Mushuk seni yeydi-yu, meni yemaydi? — debdi Chumoli. Chumchuq chirillab kulib yuboribdi:

— Gapingni qara-yu, Mushuk seni boshiga uradimi? Sening go'shting oz. Buning ustiga achchiqsan.

— Menga o'xshab mehnat qilsang, sen ham terlab achchiq bo'lib qolar eding, — debdi Chu-moli. — Sen bo'lsang doim tekin ovqat qidirasan. Sen achchiqsan, men shirinman deb maqtanmay qo'ya qol. Aslida sening o'zing shirin emassan, joning shirin. Joningni koyitging kelmaydi.

— Mayli, nima desang ham deyaver, lekin mana shu bug‘doyingni menga beraqol, — deb yalinibdi Chumchuq.

Shu payt qayoqdandir paydo bo‘lib qolgan olg‘ir Mushuk bir hamla qilib, Chumchuqni tappa bosibdi.

— Voy, Chumolijon, meni qutqar, Mushukni chaqib ol! — deb chirillabdi Chumchuq.

Shunda Mushuk Chumchuqni tishlab, yugurganicha tepalikning narigi tomoniga o‘tib ketibdi.

1. Chumchuqning iltimosiga Chumoli nima deb javob berdi?
2. Siz ulardan qaysi birining fikrini ma’qullaysiz? Nima uchun?

Bugungi kunda bizning qilayotgan barcha ishlarimiz farzandlarimizning baxt-u saodati, ularning yorug‘ kelajagi uchun amalga oshirilmoqda. Lekin baxt-u saodat faqat boylik, mol-u mulk bilan belgilanmaydi. Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, iymon-e’tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir.

OTA VA ONA HAQINI BILMAK ZIKRIDA

Kaykovus

Ey farzand, bilg‘ilkim, aql yuzasidan farzandga ota-onani izzat va hurmat qilish vojibdur, nedinkim, uning asli ota va onadur.

Ota va onani nima uchun hurmat qilurman deb ko‘nglingg‘a kelturmag‘il, bilg‘ilkim, ular sening uchun o‘limg‘a ham tayyor turadurlar.

Har farzandki, oqil va dono bo‘lsa hech vaqt ota-onaning mehr haqini ado qilmoqdin xoli bo‘lmag‘usidir. Ota-ona

farmonbardordur. Bu farmonbardorlikda ham ish bo‘lg‘ay va ham farmon bo‘lg‘ay. Ota-onaning ishi seni parvarish qilmoqdur va farmoni senga yaxshilik o‘rgatmoqdur. Ey, farzand, shul vajdan ota-onangni sag‘al ham ranjitmag‘il.

Aytishlaricha, amiral mo‘minin Alidan so‘radilarki, «Farzand-da ota-onaning haqi qanchadur?» Hazrat Ali dedilar: «Haq taolo bu adabni Rasulning ota-onasi yo‘lida ko‘rguzdi. Ne-dinkim, bu hazrat ota-onasining hayotlik ayyomini topsa erdi, ularni o‘zidan ilgari tutmoq, ularning haqini bilmoq va ularga farzandlik yuzidan tavoze ko‘rguzmoq vojib bo‘lur erdi».

Bas, ota-onaning haqiga din nuqtayi nazaridan rioya qilmasang ham, aql yuzidan, muruvvat yuzidan rioya qil va ko‘rg‘il: ota-ona aslida seni jon va dil bila parvarish qilmishlar. Agar ular haqida kamchiliklar qilsang, taqsir ko‘rguzsang, sen hech yaxshilikka sazovor emasdursan, nedinkim, har kishi aslining yaxshilig‘in bilmasa, o‘zganing ham yaxshilig‘in bilmag‘usidir. O‘z farzandingni sening haqingda qanday bo‘lishini tilasang, sen ham ota-onang haqida shunday bo‘lg‘il, sen ota-onangga nima ish qilsang, farzanding ham sening haqingda shundoq ish qilur, chunki odam mevaga, ota-ona daraxtga o‘xshaydur. Daraxtni har qancha yaxshi tarbiyat qilsang, mevasi shuncha yaxshiroq va shirinroq bo‘lur. Ota-onangga izzat va hurmatni qancha ko‘p qilsang, ular-ning duosi shuncha tezroq mustajob bo‘lur.

Agar molsizlikdan qashshoq bo‘lsang, aqldan boy bo‘lmoqqa sa’y ko‘rguzg‘ilki, mol bila boy bo‘lg‘ondan, aql bila boy bo‘lg‘on yaxshiroqdur, nedinkim, aql bila mol jam etsa bo‘lur, ammo mol

bila aql o‘rganib bo‘lmas. Bilg‘il, aql bir moldurki, uni o‘g‘ri ololmas, u o‘tda yonmas, suvga oqmas. Bas, agar aqling bo‘lsa, hunar o‘rgang‘il, nedinkim hunarsiz aql — boshsiz tan, suratsiz badandek.

1. Ota-onani hurmat qilishning sababi nimada?
2. Pand-nasihatlar mazmunini o‘z so‘zlaringiz bilan gapiring.

O‘YLASHNI O‘RGANAMIZ

G‘afur G‘ulom

Muxtorjon olti yoshli
Singlisidan so‘radi:
— Munisxon,
Rostingni ayt,
O‘ylashni bilasanmi?
Munisxon akasiga ajablanib qaradi:
— Aka-a, o‘zing ayta qol,
O‘ylash degan nimadi?
Muxtorjon jiddiy turib,
Qoshini birga yig‘ib,
Singlisiga ko‘rsatdi:
— Mana, men o‘ylayapman!..
— Nimani o‘ylayapsan?
— Juda ko‘p o‘ylayapman:
Muzqaymoqdan tog‘ bo‘lsa,
Nuqul gilos, bog‘ bo‘lsa,
Bir qozon qaymoq bo‘lsa,
Tuyaday pishloq bo‘lsa...
Og‘zining suvi kelib:
— Viy-y, — devordi Munisxon, —

To‘xtab turgin, akajon,
Men ham o‘ylab boqaman.
— Tez o‘yla, — dedi Muxtor.
— Tura tur, o‘ylab olay:
Hi-i... Bitta qo‘g‘irchoq bo‘lsa,
Kaliti buzilmasa,
Ko‘zini yumganida
Meni ham ko‘rib tursa...
— Shu ham o‘ylash bo‘ldimi?
O‘ylashni o‘rganib ol!
Sen oyi bo‘lasanmi?
Ko‘zin pir-pir uchirib:
— Sen-chi? — dedi Munisxon.
Muxtorning jahli chiqdi:
— Men qiz bola emasman,
Qizlar oyi bo‘ladi,
Men katta bo‘lganimda,
Besh yuzga kirganimda
Katta dada bo‘laman.
— Qizing ham bo‘ladimi,
Oti nima bo‘ladi?
— Yuzta qizim bo‘ladi,
Oti Punis bo‘ladi.
— Viy-y, — devordi Munisxon, —
Men-chi, oyi bo‘laman...
Mingta o‘g‘lim bo‘ladi,
Oti Puxtor bo‘ladi.
Hi-i, — tilin likillatib
Gijgijladi akasin.
Shunday qilib, do‘stlarim,

So‘lim, shinam bog‘dagi
Suv jo‘mragi tagida
O‘ynab yurgan ikki yosh
O‘ylashga boshladilar.

1. Muxtorjon singlisi bilan nima haqda suhbatlashdi?
2. U nimalarni o‘ylar edi? Singlisi-chi?

QUSH TILI

Mirtemir

Qushlar, hey, ketmang uzoq,
Qo‘ymayman sizga tuzoq.
Bo‘zto‘rg‘ay,
Bo‘zlashaylik.
Turumtoy,
So‘zlashaylik.
Qaldirg‘och,
Quvlashaylik.
Betilmoch,
Quvnashaylik.
Sa’vaoy,
Sayrashaylik.
Soyma-soy
Yayrashaylik.
Qushlar, hey, ketmang uzoq,
Qo‘ymayman sizga tuzoq.
Cho‘chimang, hoy chumchuqlar,
Laylag-u chug‘urchuqlar,
Ko‘kqarg‘a-yu, zarg‘aldoq,
Bulduruq ham tuvaloq,

Suqsur, oqqush, tustovuq,
Sayranglar menga yovuq.
Mendan qochma, hoy burgut,
Do'stlashaylik, qarchig'ay,
Kaklik, to'ti, bedana,
Sepay tariq, sedana.
Keling, ha, sirlashaylik,
Keling, ha, tillashaylik.

1. She'rda qaysi qushlarga murojaat qilinadi?
2. Qaysi qushlarning hayotini bilasiz?

YOMG'IR

Farhod Musajonov

Yomg'ir yog'ayotganda odam qattiq uxlaydi, deganlari rost ekanmi, Halima opa bugun o'g'li Erkinjonni uyg'otaverib charchab ketdi. Oxiri Erkinjon onasining qistovi kor qilib zo'rg'a ko'zini ochdi. Nomiga chala-chulpa yuvingan bo'ldi. Qaytib uyga kirdi-da, yana karavotiga o'tirdi. Ko'zini lo'q qilib derazaga tikildi. Tashqarida yomg'ir shig'illab quyar, osmonni esa qop-qora bulut qoplab olgan edi.

Halima opa derazaning fortochkasini ochdi, xonaga zax va nam havo urdi. Erkinjon junjikib o'zini ko'rpaning tagiga oldi.

— Kiyinmaysanmi tezroq, Erkinjon, choying sovib qoladi, — dedi Halima opa.

Erkinjon indamadi. Shu havoda yomg'irda ivib maktabga borishga sira oyog'i tortmadi. Qani endi issiqqina uyda maza qilib derazadan ko'chani tomosha qilib o'tirsa!

— Ha, nima bo‘ldi senga, kasal bo‘lib qolmadingmi? — Halima opa o‘g‘li indamaganiga hayron bo‘ldi, peshanasini ushlab ko‘rdi. — Ozgina issig‘ing bor shekilli?

Erkinjon yana indamadi. Onasining gaplaridan keyin o‘ziga-o‘zi kasaldek tuyulib ketdi.

— Boshim og‘riyapti, — deb ko‘zini yumib oldi. Nega shunday dedi, o‘zi ham bilmaydi. Qo‘rqib ketgan Halima opa darrov uning atrofida girdikapalak bo‘lib qoldi. Ko‘rpasini, yostig‘ini to‘g‘rilab, yaxshilab yotqizib qo‘ydi. Karavotining oldiga stul surib, nonushtani o‘shaning ustiga olib kelib qo‘ydi. Lekin Erkinjon nonushtaga qayrilib ham qaramadi. Hozir u bitta ortiqcha harakat qilishga, qimirlashga erinardi.

Halima opaning ishga ketadigan vaqti bo‘ldi.

— Qimirlamay yotgin, men shifokor chaqirib ketaman, — dedi u.

Peshin bo‘ldi. Derazadan ko‘chaga mo‘ralab o‘tirgan Erkinjon maktabdan qaytayotgan o‘rtoqlarini ko‘rdi. Nima uchundir yuragi orziqib, xo‘rsinib qo‘ydi. Bora-bora xursandligi yo‘qolib, o‘rnini xomushlik, g‘ashlik egalladi.

Shu payt eshik taqillab qoldi. Erkinjon borib ochdi. Qarshisida sochlariga oq oralagan, qotmadan kelgan kishi turardi.

— Men shifokorman, kasal Erkinjon Madrahimov shu yerda turadimi? — deb so‘radi u.

— Ha, shu yerda, — Erkinjonning ovozi zo‘rg‘a eshitildi.

— Bo‘lmasa, yigitcha, ruxsat etasiz, bir tekshirib ko‘ramiz, qayeringiz og‘riyotganikin. Durustmi? — Shifokor juda shoshilardi.

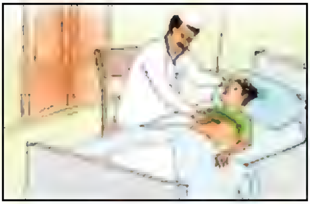

Erkinjonning nafasi ichiga tushib ketdi. Shifokor uni karavotga o‘tqazib isitmasini o‘lchadi, og‘zini ochib tomog‘ini ko‘rdi, rezinka naychasining uchini ko‘kragiga qo‘yib nafas olishini eshitdi.

— Qayering og‘riyapti? — deb so‘radi Erkinning ko‘ziga tikilib.

Shifokor go‘yo ichingdagi bor gapni bilib turgan sehrgarga o‘xshardi. Erkinjon indolmadi.

— Ha, mayli, — dedi shifokor muloyimlik bilan, — mana shu dorini ichsang, tuzalib ketasan.

Shifokor dori qog‘ozni yozib to‘ldirdi-da, Erkinjonning yostig‘i tagiga qo‘ydi.

— Oying kelganlarida bergin. Dorini, albatta, topsinlar, — dedi shifokor, — kasaling xavotirli, oldini olmasa oqibati yomon bo‘ladi.

Dovdirroq shifokor qanday shoshib kelgan bo‘lsa, shunday shoshib chiqib ketdi.

Erkinjon sal yengil tortdi, peshanasidan chiqib ketgan terni artdi. Ammo g‘ashligi tarqalmadi, zerika-zerika bir amallab kunni kech qildi.

Halima opa ishdan sal barvaqt qaytdi. U eshikdan kira solib o‘g‘lidan hol-ahvol so‘radi.

— Tuzuk bo‘lib qoldim, ertaga maktabga boraman, — dedi Erkinjon, shifokor tashlab ketgan dori qog‘ozini olib onasiga berdi, ammo shifokor hovliqmaroq ekan, kasaling og‘ir, oldini olmasang, ishing chatoq, deb vahima qilib ketdi.

Halima opa qog'ozni olib o'qidi, birdan o'zgardi, qo'llari bilan ikkala chakkasini qisib o'tirib qoldi.

— Nima bo'ldi, oyijon? — Erkinjon qo'rqib ketdi. Halima opa indamasdan qog'ozni Erkinjonga uzatdi:

— O'qi!

— Erkinjon qog'ozni oldi, hijjalab o'qidi: «Ehtiyot bo'ling, o'g'lingizda mug'ambirlik va yalqovlik kasalining alomatlari paydo bo'lyapti».

1. Hikoyani o'qing. Erkinjonning maktabga bormaganligi sababini izohlang.
2. Uni qanday kasallikka yo'liqqan deb o'ylaysiz?

OLTI YUZ SO'M

Nosir Fozilov

I

Maktab ostonasidan har kuni xushchaqchaq kiradigan bolalarning bugun negadir qovoqlari soliq ko'rindi. Ular koridorga kirishlari bilan g'alati voqeaning ustidan chiqib qolishdi: har kuni bo'sh turadigan burchakda ustiga qizil mato yopilgan stol turibdi. Stolda turli-tuman yangi kitoblar, daftarlar, bloknotlar, qalamlar... Har qaysisining ustiga narxi yozib qo'yilgan.

Bolalar konkilarini, ust kiyimlarini kiyim javoniga topshirib kelgunlaricha haligi stol oldi gavjum bo'lib qolibdi. Ular hayron bo'lishib, navbatchidan so'rashgan edi:

— Bugundan boshlab maktabimizda sotuvchisiz do'kon tashkil qilindi, — deb javob berdi u.

— Unday bo'lsa pulni kimga to'laymiz? — deb so'radi Isom yana haligi navbatchidan.

— Avvalo tanlagan kitoblaringni olasanlar-da, necha pul tursa, shuncha pulni sanab mana bu yashikka tashlaysanlar, — dedi navbatchi bolalarga stol ustidagi saylov qutichasiga o'xshagan yashikni ko'rsatib. — Tushunarlimi?

— Tushunarli! — deyishdi bolalar chuvillashib. Ular xursand bo'lib kitoblarga yopirila boshlashdi: Isom ham, A'zam ham.

Biroq Botir nima qilishini bilmay qoldi. Ko'nglida allaqanday g'ashlik paydo bo'ldi, negadir o'kinch, alam bilan asta yurib sinfga kirdi. Sinf bo'm-bo'sh edi, o'z partasiga kelib og'ir cho'kdi...

Qo'ng'iroqning chorlovchi tovushi yangrab, bolalar sinfga kira boshlashdi. Ularning qo'llarida bitta-ikkitadan kitob. Botir boshini ko'tarib ularni ko'rganda allaqayeridir jiz etib ketdi. Nima qilsin, olay desa puli bo'lmasa, konki sotib olib qo'ygan. Olmay desa, yaxshi kitoblar tugab qoladiganday nazarida. Yo o'rtoqlaridan qarz so'rasinmi? Berisharmikin? Berishmas, chunki haligina ularni xafa qilib qo'ydi. «Tag'in Isom, boyagi qarz olgan yuz so'mni topib ber, kitob olaman, deb qolsa-ya!»

Buni qarangki, sinfdoshlari sotib olgan kitoblarini ko'z-ko'z qilayotganday yopirilib tomosha qilishar, ba'zi bir maqtanchoqlari bo'lsa kitobning, yozuvchining nomlarini ovozining boricha baqirib o'qirdi.

U o'rnidan asta turib koridorga chiqdi. Stolga qaragan edi, boyagi o'zi ko'rgan kitoblar hali turgan edi. Xayriyat! U yoq-bu yoqqa qaragan edi, koridorda sinfdoshlari

ko‘rinmadi, hovliga chiqib to‘p o‘ynashayotgan shekilli, qiyqiriqlari eshitilib turibdi. Stol oldida boshqa sinfdan uch-to‘rttacha bola turibdi, xolos. Negadir, navbatchi ham yo‘q. Botir har xayolga bordi. «Yo sekin bildirmay... yo‘q-yo‘q, yana bilib qolishsa...»

— «Nima qilib turibsan, tentak, olavermaysanmi?» — deb shivirlaganday bo‘ldi uning qulog‘iga birov. Botir yonveriga qaragan edi, hech kim ko‘rinmadi. Gangib qoldi, xayolida go‘yo ikki Botir paydo bo‘ldi.

Birinchi Botir:

— Bu fikringdan qayt, — desa, ikkinchi Botir:

— Sen Botirmisan? Botir bo‘lsang, nega qo‘rqasan? Voy tentag-ey, ol, olaver! — dedi.

Nihoyat u shosha-pisha bitta kitob oldi-da, orqa-oldiga qaray-qaray bazo‘r sinfga kirdi. Kirdi-yu, xuddi orqasidan birov quvlab kelayotganday kitobni tez papkasiga tiqdi. U shoshganidan qanday kitob olganini ham bilmay qoldi.

1. Sinfdoshlari xursand bo‘lib kitob sotib olishganida Botir nima sababli o‘ylanib qoldi?
2. U nima uchun ikkilanadi?

II

Ikkinchi qo‘ng‘iroq chalinib, dars boshlandi. Botirning ko‘ngli tinchlanmadi. Qaytanga oldingi darsda xayol

surib o'tirgandi, endi bu darsda unga qo'rquv qo'shilib, bolalarning har bir so'zidan hadiksirardi. O'qituvchi gap orasida bolalardan «Qanday kitob oldinglar?» deb so'rab qolgan edi, Botirning yuragi qinidan chiqib ketguday dukillab ketdi. Tag'in, aksiga olganday savol-javoblar ham, doskaga yozilgan misollar ham yalang kitob haqida bo'ldi. Yaxshiyam o'qituvchi Botirdan, sen qanday kitob olding, deb so'ramadi. So'raganida bormi, nima deya olardi?

— Botir, kitobingni yopib qo'y, — dedi bir mahal o'qituvchi. Botir bundoq esini yig'ib qarasa, dars tinglash o'rniga xayol surib, darsligini varaqlab o'tirgan ekan.

O'qituvchining bu tanbehi go'yo unga: «Botir, sumkangdagi kitobni bu yoqqa ol!» deganday eshitilib ketdi.

Qo'ying-chi, bugungi darslar Botirga mutlaqo tatimasdi. So'nggi qo'ng'iroq chalinib, uyga bir qo'lida konkisini, ikkinchi qo'lida sumkasini ko'tarib chiqib ketayotgan edi, boyagi qo'liga qizil bog'lab olgan navbatchi oldidan chiqib qolsa bo'ladimi! Dag'-dag' titrab, qo'lidagi konki shaq etib

polga tushib ketdi. Boya Shirinsoydagi sovuqda ham Botir bunchalik titramagandi. Navbatchi asta kelib, konkisini qo'liga olib berdi-yu, uning rangi oqarib, jiqqa terga tushib ketganini ko'rib, peshanasiga kaftini qo'ydi:

— Sovuqda konki uchib terlaganingdan keyin og'rimay nima qiladi? — dedi navbatchi, — mayli, ko'p aylanishmay uyingga bor.

Botir, xo‘p, dedi-yu, navbatchini chetlab o‘tib ostonadan hatladi. U bu hatlashda butun gavdasini bosib-yanchib turgan hamma og‘irlikni shu yerga tashlab ketganday bo‘ldi...

Botirlar ketgandan keyin kassani tekshirib ko‘rdilar. Olti yuz so‘m kam! Qayta-qayta hisoblab ko‘rishdi, baribir olti yuz so‘m kam.

Bosh yetakchi bu ahvolni ko‘rib juda xafa bo‘lib ketdi.

— Nahotki shunday bo‘lsa, — dedi.

— Axir bu ish kimning qo‘lidan kelishi mumkin? — navbatchi kuyib-pishardi.

Oxiri, bu ish falonchining qo‘lidan keladi, degan qarorga kelolmay ketmoqchi bo‘lib koridorga chiqqanlarida kimdir eshikni g‘irch etib ochib, ichkariga kirdi. Kirdi-yu, tez-tez yurib sotuvchisiz do‘kon qo‘yilgan stol oldiga keldi, u yoq-bu yoqqa alanglab qaradi. Tarbiyachi uni darrov tanidi: to‘rtinchi «A» dan Botir Ro‘zimatov.

— Botirmisan?

— Ha, menman... — dedi u dovdirab.

Botirning oldida tarbiyachi bilan birga boyagi navbatchi ham turar, endi gapirmaslikning sira ham iloji yo‘q edi. Kun bo‘yi indamay, o‘ylab yuraverib naq yorilib ketay dedi.

— Tarbiyachi, boya men..., — dedi u so‘lg‘in, — men...

— Xo‘sh-xo‘sh?

— Bitta kitob olgandim. Pulim yo‘q edi... Uyga borib shuni olib keldim...

Tarbiyachining bir xayoli, boplab urishgin, dedi-yu, biroq o‘zi tushunib olib kelgandan keyin.... Indamadi. Qaytanga sevindi.

— Necha pullik kitob olganding?

— Olti yuz so‘mlik, mana puli...

— Mayli, hechqisi yo‘q, — dedi tarbiyachi. Botirning ahvolini sezib, — pulni navbatchi akangga bera qol.

Boyadan beri ularning ko‘ngliga g‘ashlik solib turgan tashvish ko‘tarilgandek bo‘ldi. Navbatchi pulni olib tarbiyachiga, tarbiyachi Botirga qarab jilmaydi.

1. Birinchi Botir bilan ikkinchi Botirning o‘zaro farqi nimada?
2. Hikoyadan Botirning vijdoni qiynalishi tasvirlangan o‘rinlarni o‘qing.

1. Bo‘limdagi qaysi hikoyada mehnatsevarlik, topqirlik, tadbirkorlik xususiyatlari yuqori baholangan?
2. Yalqovlik, dangasalik, aldamchilik yomon odat ekanligi qaysi she’r va hikoyada ifodalangan? Shu matnlardan misollar keltirib, o‘z fikringizni bildiring.
3. Bo‘limdagi qaysi hikoyada jonivorlarga mehr bilan qarash haqida so‘z yuritiladi? Uning mazmunini qisqacha so‘zlab bering.

HAYVONOT OLAMIDA

MO'JIZA

Rahim Bekniyoz

O'lib tirilgan, ya'ni avvalo o'lib, so'ngra tirilgan quyonni ko'rganmisiz? Albatta ko'rgan emassiz bunday «mo'jiza»ni. Men-chi? Ko'rdim ham gapmi? Xo'p dog'da qoldirib ketgan kaminalarini shalpangquloq desangiz. Shuning uchun hech vaqt esimdan chiqmaydi bu voqea.

Quyonlar serob kuz yemishlaridan semirib, rosa jir boylagan paytda ovga chiqdim. Velosipedimni tanish cho'-pon qo'rasida qoldirdim-da, miltiqni kiftimga ilib, ro'parada ko'rinib turgan qamishzor tomon ketdim. Mo'ljallab chiqqan «ovxonam» o'sha. Men o'tib borayotgan dala bu yil to'qay-dan yangi ochilib ekilgani uchun paxta bitmagan, boriyam barvaqt yig'ib-terib olingan, endilikda unda g'o'zadan

ko‘ra yaxshiroq yetilgan yovvoyi o‘t-xashaklar oyoq ostida qovjirab yotardi. Bunday sero‘t maydonda quyon o‘tlashini bilardim, lekin yotoq qiladi, deb o‘ylamagan edim. Qarasam, mendan atigi uch qadam narida shalpang quloqlarini kiftiga bosgan holda, ko‘rpaday ajriqqa burkanib, bemalol uxlab yotibdi u. Qo‘llarim beixtiyor miltiqqa yugurdi. «Yotgan joyida otaveraymi yoki qochirib otsammikin?» Miyamda yilt etgan bu savolga javob pishib yetilmay, miltiqning tepkisini bosganimni bilmay qoldim. O‘q quyondan bir qarich nariga tegib, yerni o‘pirib yubordi. Quyon seskanib boshini ko‘tardi-yu, badani dir-dir titrab, joyidan qo‘zg‘almadi.

Miltiqning uchini tekkizganimda, birdan sapchib o‘rnidan turdi. Biroq gandiraklab kelib, o‘zini oyoqlarim ostiga urdi. Oyog‘im bilan bosib olgach, yana hayron qoldim. Biron yerida o‘q izi ham, tiriklik alomati ham ko‘rinmasdi. Qo‘limga olganimda, u shalpayib qolgandi. G‘alati o‘ljani xaltamga joylab, qamishzor sari ravona bo‘ldim.

U yerda chiy qamish o‘rib yurgan cholga ro‘para keldim.

— Charchagandirsiz, ukam. Keling endi, birpas o‘tirib nafas rostlang, — deb taklif qildi u. Xaltani yelkamdan olib, yerga qo‘ydim-da, o‘rilgan qamish ustiga o‘tirdim. Chol xurjunni ochib oldimga dasturxon yoydi, qovun so‘ydi. Dasturxon atrofida gurung quyuqlashdi. Chol ham yoshligida ovchilik qilgan ekan.

— U zamonlar ovchilik alomat edi, ukam. Shu desangiz, bir safar... — Chol birdan hikoyasini kesib, ko'zlari olazarak bo'ldi-yu, apil-tapil yonimda yotgan miltiqqa intildi:

— Quyon! Quyon qochdi!

O'rnimdan sakrab turib miltiqni qo'limga oldim. Biroq kechikkan edim. Quyon yilt etib o'zini qamishzorga urib ketganini ko'rib qoldim, xolos.

— Xaltangizdan chiqib qochdi, chamamda.

Ha, xaltam bo'm-bo'sh, og'zi ochiq yotardi. Quyonning bu qilmishi meni battar tang qoldirdi.

— Bir gal menam shunday bo'lganman, — deb miyig'ida jilmayib hikoya qila ketdi chol. — Quyonni otgach, so'ygin, deb yo'ldoshimga uzatdim. U bir qo'li bilan pichog'ini qinidan sug'urishga tutindi. Shu topda birdan quyonga jon kirsa bo'ladimi? Ha, xoh ishoning, xoh ishonmang, o'lik quyonga jon kirdi! Jon-jahdi bilan tipirchilab, bir harakat qildi — quyonni qo'lidan qo'yvordi boyagi sherigim. Quyonning ikkala orqa oyog'ida bir arslonning kuchi bor, deyishadi. O'shanday oyoqlar sharofati bilan arslondan ham qochib qutuladi, jonivor. Bizam o'shanda sizga o'xshab orqasidan serrayib qolaverganmiz.

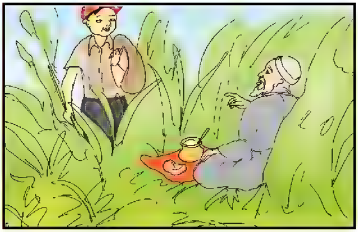

Keksa ovchining hikoyasi taskin berdi dilimga. Otgan o'qimdan faqat behush bo'lib, xaltada hushiga kelganini payqadim.

1. Ovchi quyonni qanday qilib tutib oldi?
2. Keksa ovchi unga o'zining yoshligi haqida nimalarni gapirib berdi?

XATARLI UCHRASHUV

Pirimqul Qodirov

Urush vaqti edi. Biz Turkiston tizma tog‘ining etagida, shahardan yigirma besh chaqirim naridagi kichkina qishloqda turar edik. Harbiy xizmatdagi akamning xotini qish kunlarida qattiq betob bo‘lib qoldi-yu, shahardan oyimni chaqirib keling, deb iltimos qildi.

U vaqtlarda mashina juda kam, ot-ulov xo‘jalik ishi bilan band edi. Men piyoda yo‘lga chiqdim.

Ancha yo‘l yurdim. Yog‘ib turgan qor pardasi ortidan uch-to‘rt g‘amgin chordevorlar ko‘rindi. Ulardan narida qurib qolgan bir hovuz ham bor. Shunga yetsam yo‘lning yarmi qoladi.

Atrof biyday dala.

Bir vaqt yo‘lning chap tomonida qandaydir sharpa sezganday bo‘ldim. Durustroq qarasam, mendan yuz qadamcha narida ikkita kulrang jonivor turibdi. Men avval ularni it deb o‘yladim. Shu atrofda yoyilib yurgan qo‘y qo‘rasi bordir deb, yon-verimga alangladim. Lekin ko‘z ilg‘aydigan joyda bironta qo‘y yoki poda ko‘rinmas edi. Biri cho‘nqayib olgan, ikkinchisi tikka turgan va meni sergaklanib kuzatayotgan haligi kulrang jonivorlar it emas edi. Men ularning bo‘ri ekanligini tushundim-u, etim junjikib ketdi. Bir lahza o‘zimni yo‘qotib qo‘ydim. Keyin sal hushimni yig‘ishtirib qarasam, oyoqlarim go‘yo

o‘zidan-o‘zi yurib ketyapti. To‘xtashga ham, jadallashga ham, avzoyimni o‘zgartirishga ham, hatto bo‘rilarga yana bir qarashga ham jur’at yo‘q. To‘g‘riga qarab avvalgiday yurib ketyapman-u, butun vujudim bilan bo‘rilar tomonga quloq solaman. Menga qarab kelishsa, shitiri eshitiladi-ku, deyman.

Kishining qo‘rqqanini sezsa, jur’atsiz kuchuk ham hujum qiladi, men buni yaxshi bilar edim. Shuning uchun yuragim vahimadan uvishib ketayotgan bo‘lsa ham boyagiday shoshilmay, bo‘rilarni ko‘rmaganday bir maromda yurib borardim. Bir jihatdan hozir menga osonrog‘i shu edi. Chunki avzoyimni o‘zgartirsam, masalan, chopsam, bo‘rilar ham orqamdan chopadiganday tuyular edi. Men esa hammadan ham shuni istamas edim.

Avvalgiday shoshilmay yurib ketyapman. Yo‘l keng, oyog‘im tagidagi qor juda mayin. Biroq men o‘tkir qilichning ensiz tig‘ida yurib borayotgandayman. Yuragimni hovuchlab nuqul ortga quloq solaman.

Shu ahvolda qancha yo‘l bosganimni bilmayman. Shunda: «Qochsam quvadi!» degan vahimali o‘y meni yana qochishdan tutib qoldi...

Narigi qishloqqa yetib, endi qutuldim deganda birdan bo‘shashib ketdim. Xuddi o‘n kun yo‘l yurganday charchab, qorga o‘tirib qoldim. Ichim kuyib, og‘zim qaqrab, taxir bo‘lib ketgan edi...

Kelinoyim tuzalib ketdi. Keyin akam urushdan yarador bo‘lib qaytib keldi. Biz sirdosh aka-ukalardan edik. Bir kun men yerga qarab, uyalib bo‘rilar bilan qanday uchrashganimni akamga aytib berdim. Akam mendan kuladi, deb o‘ylagan edim. Yo‘q, sekin boshimni ko‘tarib qarasam, menga jim tikilib turibdi. Ko‘zlari zavqlanganday yonyapti.

— O‘zingni-o‘zing qutqaribsan, — dedi nihoyat. — Agar qo‘rqoq bo‘lganingda, aqlingni yo‘qotib qochar eding. Ana unda bo‘rilar seni sog‘ qo‘ymas edi. Urushda ham kim aqlini yo‘qotib qochsa, o‘q avval o‘shanga tegadi. Hamma gap aql bilan irodada.

1. Bola bo‘rilardan nima uchun qochmadi?
2. Akasining: «O‘zingni-o‘zing qutqaribsan», «Hamma gap aql bilan irodada» degan gaplarini siz qanday tushunasiz?

Sh

OLA BUZOQ

G‘afur G‘ulom

Uy ichimiz bilan shu kecha
Uxlamadik oppoq tonggacha.
Bizda qo‘ng‘ir sigir bor edi,
Sog‘-salomat ko‘zi yoridi.
Ola buzoq, qashqasi ham bor,
Usti qora, bag‘ri oppoq qor.
Tili xuddi lola yaprog‘i,
Safsargulday tikka qulog‘i.
Dumi gajak, qo‘ng‘ir-qo‘ng‘iroq,
Sadaf munchoq tishi yaltiroq.
Olxo‘riday quralay ko‘zi,
Bosvoldiday cho‘zinchoq yuzi.
Baqbaqasi marjon osganday,
Tumshug‘iga chaqich bosganday.
Xiyol o‘tmay burni terlaydi,
Nafasidan kelar sut hidi.
Burun uchi dona-dona ter,
Mo‘lab-mo‘lab allanima der.

Qamchindasta har bir oyog'i,
Biram jajji silliq tuyog'i.
Ola buzoq tug'ilib oldi,
Og'zimiz ham oqarib qoldi...
Katta bo'lsin ola buzog'im,
Ovunchog'im, erkam, ma'rog'im!

1. She'rni ifodali o'qing.
2. Ola buzoqning ko'rinishi nimalarga o'xshashini aytib be-ring.

TUSHOVLI TOY

Nosir Fozilov

Shu hafta ichi to'xtamay yog'gan yomg'ir tinib, havo sal yorishdi, ufqqa tutash quyuq qora bulutlar tarqala boshladi. Keyin yalt etib quyosh chiqdi. Yaylovda yoyilib yurgan qo'y, sigir podalari, uyur-uyur yilqilar quyosh nurlarida dalaning husniga-husn qo'shdi. Yaylovga qarasang bahri diling ochiladi.

...Tushdan keyin bulut tarqalib, quyosh chiqqan bo'lsa ham, kechasi shamol turib, kun ancha sovuq bo'ldi. Oldingi oyoqlaridan ingichka, lekin pishiq jun chilvir bilan tushovlangan Saman toy, zimiston kechada o't-o'lan topib yeyish u yoqda tursin, qo'rquv bosib, sarosimada qoldi.

Shu payt qayoqdandir bo'rining cho'zib-cho'zib uvillagani eshitildi. Saman yana kuchining boricha oldinga harakat qilib ko'rdi. Lekin tezda charchab qoldi. Agar oyog'ida tushovi bo'lmasa, yilqilar yoyilib yurgan tomonga qarab uchar edi.

Ana, yana bo'ri tovushi... Bu gal juda yaqin joydan eshitildi. Saman qo'rquv ichida butun kuchini to'plab yana oldinga sakradi. Qattiq kishnadi. Uzoqdan qandaydir bir ot ham kishnab javob qaytardi. Bu — yilqidagi Ko'kqashqa edi...

Saman endi o'sha Ko'kqashqaning tovushi chiqqan tomonni mo'ljallab, jon-jahdi bilan sakrab, kuchining boricha ustma-ust chinqirib, kishnab yubordi. Qashqa yaqin bir joydan javob qaytardi. Shu mahal qorong'i kechada Samanning oldidan ikkita bo'ri chiqib qoldi. Ko'zlari olovdek chaqnagan yirtqichlar Samanga tashlandi. Saman chinqiriq aralash kishnab, osmonga sapchidi. Vahshiy bo'ri uning barra o'mroviga og'iz soldi. Shu zahoti qayoqdandir Ko'kqashqa paydo bo'ldi. U quyundek uchib kelib, bo'riga tashlandi. Esxonasi chiqib ketgan bo'rilar Ko'kqashqaning oldiga tushib qochib qolishdi. Ko'kqashqa quloqlarini chimirgancha bo'rilarni ancha joygacha quvlab, yana Samanning oldiga qaytib keldi. Shunda yaqin joydan qandaydir bir tanish kishining:

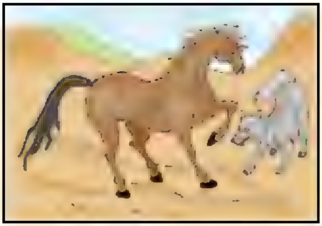

— Beh, beh, beh... — degani eshitildi.

Sal o'tmay chopib kelayotgan otning dupur-dupuri eshitilib qoldi. Bu kelayotgan Qudrat aka edi. Tajribali yilqichi ko'k ayg'irning bekorga chopib ketmaganini sezib, uning iziga tushgan edi.

Qudrat aka ot ustidan sakrab tushib, Ko'kqashqaning oldiga keldi. U to'satdan ayg'irning narigi tomonida turgan yana bir otni ko'rdi-yu:

«Iye, Saman-ku? Bemahalda bu yerda nima qilib yuribdi? Yo Qo'chqorni yiqitib qochdimikin?» — deb o'yladi o'zicha. Keyin Samanga yaqinroq borib, uning u yoq-bu yog'ini silab ko'rgan edi, Saman ho'rs-ho'rs qilib osmonga sakradi. Qudrat aka yaqinroq borib yana uni erkalab silagan edi, qo'li bir narsaga tegib ketdi:

«Qon?!» — dedi u hayron bo'lib, keyin qo'lini otning yoliga artdi-da, cho'ntagidan gugurt olib yoqdi. — «Eh, attang!»

Toyning o'mrovidan qon sizib oqardi. U tuzukroq ko'ray deb, yana gugurt chaqqanda, Samanning oyog'idagi tushovga ko'zi tushdi. Qudrat aka bu dahshatli voqeaning sababiga tushundi.

«Bolaga ish buyur, ketidan o'zing yugur, deb shuni aytar ekanlar-da! Saroydan beda olib kelib solishga eringan-u, tushovlab qo'yib yuborgan. Mana endi...»

...Qo'chqor ertalab shosha-pisha kiyindi-da, dadasi kelib qolmasdan avval Samanni olib kelmoqchi bo'lib tashqariga chiqdi.

Etigini qayta paytavalab kiymoqchi bo'lib, orqasiga qaytgan edi, uy orqasida bog'log'liq turgan Samanga ko'zi tushdi.

— Iye, kim olib keldi seni? — deb Samanga yaqinlashdi. Shu payt uning ko'zi toyning o'mroviga tushib, yuragi shig' etib ketdi. — Bechora toychog'im...

U shundan boshqa so'z ayta olmadi. Ko'zidan munchoq yosh dumaladi.

1. Saman toy tunda nima uchun kishnadi?
2. Ko'kqashqa unga qanday yordam berdi?

JO‘JA

Anvar Obidjon

Yorib chiqdim tuxumni,
Shunday shovvoz jo‘jaman.
Tanib oldim buvimni,
Ko‘zi charos jo‘jaman.
Qarang, dunyo yop-yorug‘,
Opalarim sap-sariq,
Men qoraman va oriq,
O‘ziga xos jo‘jaman.

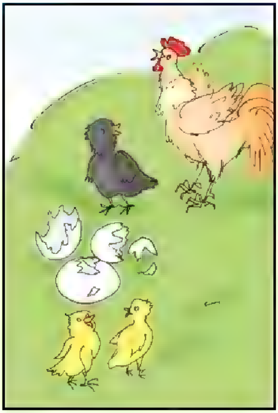

Chigirtkani qiraman,
Goh pashsha yeb ko‘raman.
Nima topsam «uraman»,
Asl xo‘roz jo‘jaman.

Goh cho‘qiyman dumbuldan,
Kamchilik yo‘q ul-buldan.
Qolishmayman Bulbuldan,
Shirin ovoz jo‘jaman.

She’rni ifodali o‘qing.

AYIQNI YENGGAN CHO‘PON

Pirimqul Qodirov

Tog‘ yonbag‘riga qo‘ylarni Suyun otaning sherigi yoyib ketdi. Suyun ota o‘g‘li bilan nevarasini chodirga boshlab

kirdi-da, og‘zi bog‘lab qo‘yilgan meshdan piyolaga ayron quyib berdi.

— Qo‘yning ayroni dori-da, — deb qo‘ydi Suyun ota.

— Bu ayron emas, dada, buni qo‘yning qimizi deyish kerak.

— E, bu qimizdan ham yaxshi, — dedi Suyun ota.

— Men shu ayrondan ichaversam, yigit yoshimga qaytganday bo‘laveraman.

Akrom bobosining yigitligida ayiq bilan olishganini eshitgan edi.

— Ayiq bilan shu tog‘da olishganmisiz, bobo? — deb so‘radi...

Suyun ota oq oralagan qo‘ng‘ir soqolini barmog‘i bilan tarab, chigalini yozdi. U so‘kishni va qarg‘ashni bilmaydigan odam edi, birovni qattiq urishganda «He, bolang yig‘lagur» deb qo‘yardi. Hozir ham u:

— Bolang yig‘lagur ayiq, — deb so‘zida davom etdi, — itlarimizni oldiga solib vang‘illatib quvadi... Birinchi kelgan kuni qarasam, semiz bir qo‘yni g‘ijimlab otyapti. Dumbalik qo‘y kamida besh pud keladi. Bolang yig‘lagur ayiq uni oldingi ikki oyog‘i bilan g‘ijimlab turib otganda, o‘n qadamcha nariga borib gursillab tushadi. Itlar akil-lab kelsa, bo‘kirib shunday panja soladiki, ular g‘ingshib qochib qoladi. Mening qo‘limda tayoqdan boshqa narsa yo‘q.

— Miltig‘ingiz qayerda edi? — dedi Sanjar aka.

— E, u paytlarda miltiq kamchil edi-da. Bizda miltiq yo‘q edi. Bolang yig‘lagur ayiq haligi qo‘yni otib-otib, qo‘tondan jilg‘aga olib tushib ketdi. O‘choqda o‘t yonib turgan edi. Men ayiq o‘tdan qo‘rqadi deb eshitgan edim. Eski ko‘ylagimni tayoqqa bog‘lab, ustidan moy sepib yondirdim. Keyin ayiq tushgan jilg‘aga qarab qiyqirib chopdim. Qarasam, qo‘y do‘mpayib yotibdi. Bolang yig‘lagur ayiq, uning dumba tomonidan ancha joyini yebdi-yu, ketib qolibdi. Jonivor qo‘y bir tipirchiladi. Hali jon bermagan ekan. Darrov belimdan pichog‘imni olib, uni halolladim... Oradan bir kun o‘tgandan keyin ayiq qo‘shni suruvga hujum qilibdi.

U suruvni Chaqmoq degan bir cho‘pon boqar edi. Kiyikdek kelishgan yigit edi. Ayiq bir qo‘yni bosgandan keyin yugurib borib ayiqni tayog‘i bilan ura ketibdi. Bolang yig‘lagur tayoqni pisand qiladimi? Terisining qalinligi ikki enli keladi. Chaqmoq bir-ikki tayoq urgandan keyin ayiq unga hamla qilibdi. Chaqqon yigit edi, qochibdi. Lekin ayiqning bir panjasi yelkasiga tegib ketibdi. Biz keyin ko‘rdik, ko‘ylagi yelkasidan yirtilgan. Ayiqning tirnog‘i badaniga biroz botgan. Unchalik qattiq yarador bo‘lgan emas. Ayiqdan qochib qutulib ketibdi. Lekin yelkasiga ayiqning panjasi tekkanda yomon qo‘rqqan ekanmi, yo ayiq quturgan bo‘lsa, kasali yigitga yuqdimi, xullas, bechora Chaqmoq og‘ir kasal bo‘lib, qazo qildi. Chaqmoq nobud bo‘lgandan keyin bizning juda g‘azabimiz keldi. Atrofdagi cho‘ponlar hammamiz yig‘ilib, «Buni bir yoqlik qilmasak, ertaga yana birortamizni o‘ldirib ketadi», dedik. Qo‘shni qishloqdan bitta miltiq topildi. Lekin uning ikkitagina o‘qi bor ekan. Aksiga hech birimiz mergan emasmiz. Bu bilan ish bitmaydi, deb o‘yladim-u, qo‘y

qirqimidan qolgan qirqliklarni oldim.

— Qirqlik deganingiz nima, bobo? — so‘radi Akrom.

Suyun ota chodirning bir chetida yotgan uchlari nayzasimon uzun qaychini ko‘rsatdi: — Mana shu nayzalarni baquvvat tayoqlarning uchiga mahkam bog‘ladim. Qo‘shni cho‘ponlardan biri miltiqni o‘qlab qo‘ydi. Ayiqning kelishini kutdik. Bolang yig‘lagurning quturganini qarangki, bir kun qo‘tonga qorong‘i tushmasdan keldi. Bitta qo‘yga hamla qilib borayotganda, qo‘shni cho‘ponga «Ot!»— dedim. Qo‘li qaltirab mo‘ljalni yaxshi ololmagan ekan. O‘q ayiq o‘tgan joydan besh-o‘n qadam beriga tushib, yerni bir changitdi. Ikkinchi o‘q ayiqning tepasidan o‘tib borib, toshga tegdi. Lekin miltiq ustma-ust gumburlaganidan ayiq harqalay qo‘rqdi. Orqasiga burilib qochdi.

Biz qiyqirib ketidan quvdik. Nariyoqdan besh-oltita bo‘ribosar itlar shovqin solib chiqdi. Bu gal ayiq itlarning ustiga bosib borolmadi-yu, o‘ng tomonga burildi. O‘ng tomondan biz qirqlik bog‘lagan tayoqlarimizni ko‘tarib chiqdik. Ayiq shoshib qoldi. Chap tomonda tirik jon chiqolmaydigan toshjar bor edi. Biz bunday toshjarni zov deymiz. Shu zovning tagida — kun tegmaydigan chuqur jilg‘ada ichi kovak bo‘lib qolgan muz aralash qor bor edi. Ayiq qochib borib, ana shu muzning kovagiga kirdi. Kovakning muzi erib, teshilib qolgan joylari bor edi. Qirqlikni shu teshikka to‘g‘riladim-u, ayiqning biqinini mo‘ljallab, bor kuchim bilan sanchdim.

Kovakning ichidan ayiqning bo‘kirgani eshitildi. Mo‘ljalni durust olganimni shundan sezdim. Nayzani tortib olib, yana bir sanchdim. Ayiq bir gandirakladi-yu, orqasiga tisarildi, keyin muz ustiga ag‘anab tushdi...

1. Akrom dadasi bilan tog‘ga kimning oldiga bordi?
2. Suyun ota ularga nimalarni gapirib berdi?
3. Cho‘ponlar nima uchun ayiqni yo‘qotish payiga tushdilar?

KO‘KYOL

Nosir Fozilov

I

Ko‘klam nafasi esib qatqaloq qorlar eriy boshlagan payt. Har yilgidek, bu paytda jamoa xo‘jaligimiz cho‘ponlari Sirdaryo bo‘yidagi yassi yaylovga o‘tov tikib, ko‘chib chiqishadi. Yaylov bilan qishlog‘imiz orasi unchalik olis ham emas. Juda ko‘p deganda o‘n chaqirim kelsa keladi, kelmasa yo‘q. Men bu joylarga Pachchaxon amakim bilan kuniga bo‘lmasa ham, kunora ovga chiqib turaman. Ko‘klam! Albatta, bu paytda Sirdaryoning suvi toshib, yon-veridagi to‘qayzorlarga, ko‘l-ko‘lmaklarga chiqadi. O‘rdak, g‘ozlar «g‘a-g‘a»lashib bu joylarni qushlar bozoriga aylantirib yuboradi.

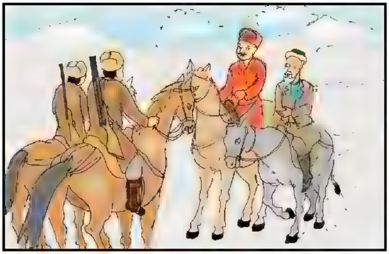

Bugun ham amakim ikkalamiz ikki otda, yo‘ldamiz. Bo‘rijar soydan o‘tib, yassi yaylovga boraverishda oldimizdan ikki kishi chiqdi: biri eshakda, ikkinchisi otliq. Yaqinlashganda tanidim, ot mingani jamoa xo‘jaligining mol doktori — Qo‘chqor aka, eshakdagisi — bosh cho‘pon Iso bobo ekan.

— Assalomu alayko‘-o‘m, — dedi Pachchaxon amakim cho‘zib.

— Vaalaykum... — dedi Iso bobo qisqa qilib. — Yaxshi kelding, uka. Qani yur!

— Nima gap?!

Qo‘chqor aka «yuravering» deganday o‘ng ko‘zini qisib qo‘ydi. Bir gap bo‘lsa kerak, deb amakim ikkalamiz otlarimizning boshini orqaga burdik. Qo‘chqor akam, amakim uchovimiz yonma-yon ketib boryapmiz. Iso bobo ancha oldinda.

— Samanga bo‘ri tashlanibdi, — dedi Qo‘chqor akam asta.

Men angrayib qoldim. Samanni o‘tgan kuni o‘tov oldida ko‘rgan edim. Gijinglab turuvdi.

Iso bobo sal yurgandan so‘ng eshagini o‘ngga burib, butalar orasiga kirib ketdi. Biz yetib borgunimizcha, u kishi eshakdan tushib, nobud bo‘lgan saman jasadi yonida qaqqayib turar edi.

— Yo‘q, bunga ortiq chidab bo‘lmaydi. Chorasini ko‘rish kerak!

— Bitta bo‘rining ishi emasga o‘xshaydi-yov.

— E, to‘rtta. Eng zo‘ri Ko‘kyol, — dedi Iso bobo bo‘g‘ilib. — Qo‘lga tushirolmay dog‘daman. Qani ovchilar, qani miltig‘i bor azamatlar!

Bu gap Pachchaxon amakimga sal tegib ketdi shekilli, quloqchinini peshanasiga surib, yelkasini qashidi. Qo‘chqor akam indamay, egarining qoshiga osig‘liq xaltachasini olib, cho‘qqayib o‘tirib yecha boshladi. Undan bir shisha olib yerga qo‘ydi. Ichida qoramtir suyuqlik. Shishaning sirtiga yopishtirilgan oq qog‘ozga odamning bosh suyagi, uning tagida ikkita ilik suyagining ayqashib turgan surati solingan. Keyin Qo‘chqor akam men ko‘rib yurgandan ikki-uch marta

kattaroq bir shprisga haligi doridan to‘ldirib oldi-da, saman toy jasadining besh-olti joyiga ukol qildi.

— Ana, endi ertalab ko‘ramiz, — dedi Qo‘chqor akam qo‘llarini paxta bilan artayotib. — Bo‘ri bu o‘limtikka kechasi tag‘in keladi. Yesa bas, qotadi. Ko‘ramiz-da, — dedi yana u bamaylixotir. — Qani, ketdik. Ertaga shu paytda kelamiz.

... Kechagi va’dalashgan joyimizga Pachchaxon amakim ikkovimiz vaqtliroq yetib keldik. Kechasi yerga bir qarich qalinlikda qor yog‘gan. Butalarning shox-shabbalari qordan egilib turibdi. Momiq qor usti qim-qiyg‘os ov izi... Ana, itnikidan kattaroq uch-to‘rttacha iz, bo‘riniki bo‘lsa kerak. Kechagi toy jasadi yotgan joyga kelsak, g‘alati voqeaning ustidan chiqib qoldik: Samanning jasadi qor tagida qolibdi. Ustida bo‘rilar rosa dumalagan ko‘rinadi, o‘limtik atrofidagi qorlar payhon bo‘lib ketibdi. Toy bechorani tortqilashaverib tilka-pora qilib yuborishibdi. O‘n metrcha narida ikkita bo‘ri birining ustiga biri mingashib, shamday qotib qolibdi. Yana nariroq yurgan edik, bir butaning tagida uchinchisi yer tishlaganicha mukkasidan tushibdi...

Iso bobo aylanib, uchala bo‘rini ko‘rib keldi-da:

— Ana, aytmadimmi? Ko‘kyol dori isini biladi deb. Ko‘kyol yo‘q. U makkor shu yerda ham ayyorlik qilibdi. Endi nima qildik?

— Shu bugunoq iziga tushish kerak, — dedi Pachchaxon amakim. — Qopqonga chap bersa, miltiq bor joyga yo‘lamasa, dorining hidini olsa, buning yo‘li bor. Iziga tozi solamiz... Mansur, sen qishloqqa borib Oqshunqorni olib kel!..

1. Ovchilar nima uchun bo‘rilarning ketiga tushishdi? Bo‘rilar qanday vahshiylik qilishgan edi?
2. Ovchilar qanday hiyla ishlatishdi?

II

Oqshunqorni olib kelganimda quyosh ikki terak bo'yi ko'tarilib qolgan edi. Bo'rijarga yetib borishim bilan meni Iso bobo, Qo'chqor akam bilan Pachchaxon amakimlar kutib olishdi. Pachchaxon amakim tozining bo'yinbog'ini qo'limdan olib, Iso boboga tutqazdi:

— Gap shunday, oqsoqol, — dedi Pachchaxon amakim. U shunday dedi-da, yelkasidagi qo'shog'iz miltig'ini Iso boboga berdi. Keyin otiga sakrab mindi. — Mendan ishora bo'lganda Oqshunqorni qo'yib yuborasiz.

Pachchaxon amakim bilan Qo'chqor akam otlarni yeldirishib Bo'rijar tomonga ketishdi: qo'llarida bittadan cho'qmor. Iso bobo bilan men haligi joyda qoldik. Bizlar ham borsak bo'laverar edi-ku, biroq hech zamonda eshak bilan bo'ri quvlabdi, degan gapni eshitganmisiz? Tozini keltirish uchun borganimda otimni qoldirib, eshakda kelganimga achindim...

Iso boboning ko'zi Bo'rijar tomonda. Bir mahal birdan hayt-haytlagan, qiyqirgan ovozlar eshitildi. Naq yuragim qinidan chiqib ketayozdi, Iso bobo negadir tozining bo'yin-bog'ini qo'liga mahkam o'radi. Oqshunqor bo'lsa hamon yer tirnab, g'ingshib, oldinga intilardi.

Birdan Bo'rijarning yonginasidagi qalin changalzordan bo'ri otilib chiqib, biz tomonga kela boshladi. Qo'chqor akam bilan Pachchaxon amakim ancha orqada qolib ketibdi. Bo'ri shunday yonginamizga kelib qolganida Iso bobo birdan ovozining boricha

hayt-haytlab qoldi. Bo‘ri bo‘lsa boboning tovushini eshitib, yassi yaylovga qarab burildi. Orqada quvib kelayotganlar ham birpasda oldimizga yetib kelishdi.

— Aylantirib quvinglar! Bir tomonidan... Otliqlar quvlab ketishdi.

— Aylantirib quvilsa nima bo‘ladi, bobo?

— Shunda uzoqlashib, yo‘l adashtirib ketolmaydi, — dedi bobo qo‘lini peshanasiga soyabon qilib, — Ko‘zim qurg‘ur o‘tmay qoldi... Ko‘rinadimi? Qara-chi?

— Huv ana, otliqlardan biri bo‘rining ro‘parasidan kesib chiqdi.

— Ha barakalla, ish bundoq bo‘pti, — dedi Iso bobo. Bo‘ri uchinchi bor aylanib kelishida Pachchaxon amakim bizga qarab qalpog‘ini ko‘tardi. Iso bobo bo‘yinbog‘ning bir tomonini bo‘shatib yubordi. Bo‘yinbog‘ tozining bo‘ynidagi mis halqadan «shir-r» etib chiqdi-yu, boboning qo‘lida qoldi. Hash-pash deguncha tozi Ko‘kyolga yetib borib, orqasidan bir yulqib qoldi. Bo‘ri orqasiga qarab tishlarini irjaytirdi-yu, yana hech narsa bo‘lmagandek, chopishda davom etdi. Iso bobo bilan men ham eshaklarimizni niqtashib, ularning ketidan baqirishib borardik.

— Endi chap tomoniga o‘tinglar! Bo‘yni qayishib qoldi, — deb qichqirdi bobo yo‘l-yo‘lakay eshagini battar niqtab.

Boboning maqsadiga tushundim. Bo‘ri doim bir tomonga qarab chopaversa, bo‘yni qayishib qoladi, deyishardi kattalar. Keyin chap tomonga o‘tib quvlaganda, u o‘ng tomonga qaragancha ketaverar ekan-u, orqasidan quvlab ketayotganlarga burilib qarolmas ekan.

Shu xayol bilan bobo ikkalamiz changalzordan jadallab o‘tsak, Qo‘chqor akam bilan Pachchaxon amakim ot ustida

bir tup jing'ilga tikilishgancha turishibdi. Oqshunqor bo'lsa g'ingshib jing'il tupidan gir-gir aylanadi, biroq yaqinlasha olmaydi. Borsak, Ko'kyol bo'ri orqa tomonini jing'ilga berib, cho'qqayib o'tirar, negadir orqa oyoqlarini ko'tara olmasdi. O'zi ham rosa charchabdi.

— Ehtiyot bo'linglar, qochib ketmasin, — dedi Iso bobo kelishi bilan. — Bu la'nati juda ayyor.

— Qochib bo'pti! Oqshunqor orqa oyog'ining paylarini qirqib yubordi.

— Endi buning jazosini miltiq bersin. Qani, oqsoqol, miltiqni bering-chi!

Iso bobo miltiqni olib Pachchaxon amakimga berdi. Amakim bo'rini nishonga olganda men beixtiyor ko'zlarimni yumdim. Birdan qarsillab ketma-ket o'q uzildi. Bo'ri qisqagina g'ingshib, ovozi o'chdi. Ko'zimni ochganimda Ko'kyol jing'il tagida cho'zilib yotardi...

1. Ko'kyolni qanday qilib qo'lga tushirishdi?
2. Itlarga, otlarga qo'yiladigan qanday nomlarni bilasiz?

1. Bo'limda berilgan hikoyalar orqali qanday hayvonlar bilan tanishdingiz? Ular haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Hikoyalarda tasvirlangan yovvoyi hayvonlarni ko'rganmisiz? Ularga xos qaysi xislatlarni bilasiz?
3. O'zingiz yoqtirgan biror hayvon to'g'risida hikoya yozing.

ZUMRAD BAHOR

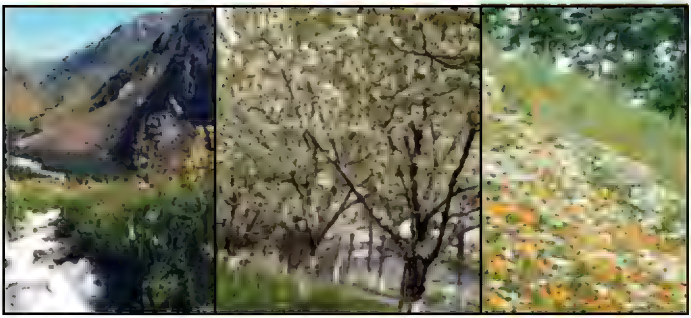

BAHOR TA'RIFIDA

Yusuf Xos Hojib

Sharqdan bahor nasimi esib keldi, olamni bezamoq uchun firdavs yo'lini ochdi.

Oq rang ketib, bo'z yerni alvon rang qopladi, olam o'ziga oro berib bezanmoq taraddudiga tushdi.

Zerikarli qishni bahor nafasi haydadi, musaffo bahor yana o'z hukmiga kirdi.

Uyquga kirgan daraxtlar yana yashil to'n kiydi, oq, sariq, ko'k, qizil rangli harir yopinchiqlar bilan bezandi.

Bo'z yer yuziga yashil parda tortdi, go'yo xitoy karvoni ipak matolarini har tomonga yoydi. Dala-tuz, tog', o'nqir, past-baland qirlar ko'k va alvon rangga ko'milib burkandi.

Turli-tuman chechaklar qiyg'os ochildi, olam ichi ifor va kofur isi bilan to'ldi.

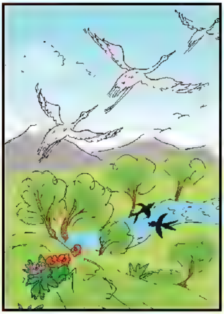

Dimog‘larni chog‘ qiluvchi sabo yeli ko‘tarildi, butun olamga mushk-anbar hidi taraldi.

G‘oz, o‘rdak, oqqush, qilquyruqlar osmonni to‘ldirib qag‘illashib yuqori-quyi uchmoqda. Mag‘rur turnalar ko‘kda ovozini baralla yangratmoqda, tizilgan tuya karvonidek uchmoqda.

Kaklik xushovoz bilan sayrab, qah-qah urib kulmoqda, uning tumshug‘i qon kabi qizil, qoshi esa qop-qora.

Qora qarg‘a tumshug‘ini ko‘pirtirib qag‘illaydi, uning ovozi tantiq qizning ovozi kabi yoqimsizdir.

Gulzorda bulbul ming ohangda navo qilmoqda, tun-kun tinmasdan yoqimli sayramoqda...

Osmonni bulut qoplagan, yomg‘ir yog‘moqda, gullar yuz ochib qah-qah urib kulmoqda.

1. O‘lkamizga bahor kelganini qayerdan bilamiz?
2. Yozuvchi qushlar hayotini qanday tasvirlagan?
3. Bahorda janubdan qanday qushlar uchib keladi?

Sh

BAHOR

Qudrat Hikmat

Uchib yurar mayin shamollar,
Yelpib-yelpib anhor yuzini.
Qirg‘oqlarda soyabon tollar,
Oyna — suvda ko‘rar o‘zini.

Tong yellari o'ynoqlab sekin
Jiydazorga kirib yo'qolar.
Maysa o'tlar tebranib sekin,
Orqasidan kuzatib qolar.
Chumchuqlarning og'zida cho'p-xas,
In qo'yishar tutlar ustiga.
Ko'kni quchgan teraklar tinmas,
Oro berar kulrang po'stiga,
Bedapoya yam-yashii o'tloq,
Chinorlarda qushlar chug'urlar.
Ko'klam ko'rkin ko'rdingmi, o'rtoq,
Chamanzordek hamma yoq gullar.

1. She'rda bahor faslida tabiat uyg'onishi qanday tasvirlangan?
2. She'r mazmunini «mayin shamollar», «soyabon tollar», «tong yellari», «o'tlar tebranib», «ko'kni quchgan teraklar» iboralaridan foydalanib, qayta hikoya qiling.
3. Bahor fasli haqidagi she'rlardan aytib bering.

ERKACHOLNING O'RIGI

Xudoyberdi To'xtaboyev

Tug'ilib o'sgan qishlog'imga borib, qarindosh-urug'lar huzurida bir necha kun mehmonda bo'ldim. Tengqurlarim, yoshlar davrasida ishtirok etib, goh qizg'in suhbatlarga qo'shildim, goh aytilayotgan fikrlarning «mazasini» shimayotgandek jimgina o'tirdim. Yoshlar orasida ko'proq bo'ldim desam ham bo'ladi, ularning beg'ubor suhbatini yoqtiraman, ruhiyati, dunyoqarashlari qanday ekanligini bilgim keladi. Bir

galgi suhbatda yigitchalardan biri: «Amaki, o‘rikdan yeng, og‘zingizda erib ketadi. «Qoraqandak» deyishadi bu navni, Erkacholning o‘rigidan», deb qoldi. Yuragim hapriqib ketdi. Shirin-shirin entika boshladim. Suhbatdoshlarimga qayta-qayta tikilaman, yuzu ko‘zlarida yeyayotgan o‘riklaridan olayotgan huzurdan o‘zga ifodani sezmayman. Erkacholning kimligini ham, u kishi menga bobo bo‘lishini ham bilishmaydi, deb o‘ylayman. Axir u zotning olamdan o‘tganiga necha-necha yillar bo‘ldi-ku...

Otam olamdan o‘tgach, yigirma yoshida beva qolgan onam ikki-uch yildan so‘ng turmushga chiqib, mening tarbiyam bobomning ixtiyorida qolgan edi... Sutga to‘ymagan qo‘zi onasining orqasidan qolmaganidek, erta-yu kech bobomning ortidan ergashib yurardim. Hatto tunda ham bir o‘rinda yotardik. Yotishim bilan barmoqlarim bilan soqollarini tarab, ertak aytib berasiz deya, qiyin-qistovga olardim. Ko‘pincha hassalarini yoki taqillab yuradigan kavushlarini berkitib qo‘yib, hukmimni o‘tkazishga, so‘ragan narsamni undirib olishga harakat qilardim. Bobomning «Jon o‘g‘lim, topib bersang senga bir narsa beraman», deya yolvorishini xush ko‘rardim.

Bir kuni ertalab katta ko‘k eshagimizni yetaklab chiqib:

— Qani, orqamga mingash-chi, — deb qoldilar.

— Qayoqqa boramiz? — deya so‘rayman sevinib.

— Qashqar qishloqdan o‘rik ko‘chati olib kelamiz.

— O‘rik ko‘chati o‘zimizda bor-ku?

— U boshqasi, o‘g‘lim.

— Qanaqasi?

— Bas endi, jim ket.

— Yo‘q, oldin qanaqaligini ayting, keyin jim ketaman. Bo‘lmasa eshakning junidan tortaman.

— Qo‘y, bolam, junidan torta ko‘rma, yana yiqitsa, ishimiz bitmay qoladi... Qashqarda «Qoraqandak» degan o‘rik bor, faqat o‘sha yerda o‘sadi u. Quruq, suvsiz yerni xohlaydi, shekilli. Mevasi hay-hay, biram shirin bo‘ladiki, tog‘alaringnikiga borganda yegansanku.

— Yeganim yo‘q, — deyman.

— Yegansan, cho‘ntagingni to‘ldirib solib berishardi-ku!

— Hecham-da, menga doim qurt tushganidan berishadi... Bobojon, nega «Qoraqandak» deyishadi?

— Quriganda shirasi ko‘p bo‘lgani sabab rangi qorayib qoladi-da.

— Nega oqarib qolmaydi?

— Endi bas qil, miyamni achitib yubording.

Shu yo‘sin Qashqarga borib bir quchoq mayda ko‘chat olib qaytdik.

Hali-hali esimda, erta bahor, yerdan nam ketib ulgurmagan, tuproq ham xamirdek ko‘pchib turibdi. Tepalikning kungay tomonida chuchmomalar yerni yorib chiqa boshlagan, havo ham xiyla ayoz bir palla edi. Bobom bir hafta davomida tepalikni gir aylantirib, orasida besh-olti gaz joy qoldirib, chuqurchalar kovladilar. Men esa goh o‘tgan yilgi xas-xashaklardan yig‘ib, guldiratib olov yoqib yuboraman, goh katta qumg‘onni toshdan yasagan o‘chog‘imizga qo‘yib, varaqlatib choy qaynataman, goho

nima maqsaddaligiga o‘zim ham tushunmagan holda yuqoridan pastga, pastdan yuqoriga halloslab yugurib terga botaman.

— Kel endi, mana bu ko‘chatni ushlab tur, — deydilar ba’zan bobom. — Angrayma, nihol qiyshayib qolyapti.

— Bobojon, bog‘imizda o‘rik ko‘p-ku, endi qolganini ekmay qo‘ya qolaylik, qishloqqa qaytgim kelyapti, enamni sog‘indim.

— Yo‘q, bo‘talog‘im, hammasini ekib ketganimiz yaxshi. Katta bo‘lsa, mevasini odamlar yeb sen bilan meni duo qilishadi.

Shu yo‘sin nihollarni ekib tugatdik. Rahmatli bobom o‘sha yili ham, keyingi paytlarda ham xurjunning ikki ko‘ziga ikki ko‘zani solib, tepalikka suv tashiganlari-tashigan edi. Meni qanchalik suyub erkalasalar, nihollarni ham to hosilga kirguncha ana shunday erkalaganlari hali-hali esimda.

1. Erkacholning o‘rigi haqida gap ketganida nima uchun yozuvchi: «yuragim hapriqib ketdi. Shirin-shirin entika boshladim», — deb yozadi?
2. U bobosining orqasidan ergashib yurishini nimaga o‘xshatadi?
3. «Qoraqandak» o‘rigi haqida bobosi unga nimalarni gapirib berdi?
4. «Yaxshidan bog‘ qoladi» maqolining hikoyaga qanday aloqasi bor? O‘z so‘zlaringlz bilan izohlang.

Milliy ma’naviyatimiz azaldan qanday omil va mezonlar negizida shakllanib kelayotgani xalqimiz uchun eng aziz va eng milliy bayram – sharqona yangi yil bo‘lmish Navro‘z ayyomi misolida ayniqsa yorqin namoyon bo‘ladi.

BAYRAM URF-ODATLARI

Navro‘zda uy-joyni tozalaydilar.

Navro‘zga qadar daraxtlar tanasini oqlaydilar.

Navro‘zda bug‘doy undirib, sumalak pishiradilar.

Navro‘zda yaxshi niyatlar qiladilar.

Navro‘zda Navro‘z taomlari pishiradilar.

Navro‘zda araz-ginalarni unutadilar.

Navro‘zda qarindosh-urug‘larnikiga boradilar.

Navro‘z kuni ota-ona qabrini ziyorat qiladilar.

Navro‘zda g‘iybat qilmaydilar.

Navro‘zda otni, itni urmaydilar.

Navro‘z kuni bemorlarga bayram taomlari jo‘natadilar.

1. Urf-odat deganda nimani tushunasiz?
2. Navro‘zda nima sababdan bemorlarni borib ko‘rib, ota-onalar qabri ziyorat qilinadi?

Navro‘z bayrami biz uchun hayot abadiyligi, tabiatning ustuvor qudrati va cheksiz saxovatining, ko‘p ming yillik milliy qiyofamiz, olijanob urf-odatlarimizning betakror ifodasi bo‘lib kelmoqda.

SAXIY BOG‘BON

Farhod Musajonov

Odiljonning dadasi kuzda hovliga bir necha tup atirgul ko‘chati o‘tqazgan edi. Yaqinda Odiljon hovlida o‘ynab yurib,

gul ko'chatlari barg ochganini, bittasi kichkinagina g'uncha tukkanini ko'rib qoldi. Suyunib ketdi. Shundan keyin har kuni ertalab turib yugurganicha gulning oldiga boradigan, g'uncha katta bo'layotganmikan, deb qaraydigan bo'ldi. Lekin g'uncha qanday bo'lsa, shundayligicha o'zgarmay turardi. Odiljon dadasidan so'radi:

— Dada, g'uncha nega katta bo'lmayapti, qachon gul ochadi?

— Parvarishga bog'liq, o'g'lim, — dedi Odiljonning dadasi, — tagini tez-tez yumshatib, suv quyib tursang, ana o'shanda ochiladi.

— Bo'pti, parvarish qilaman, — dedi Odiljon.

Odiljon so'zining ustidan chiqdi, kun ora tesha bilan gul ko'chatining tagini yumshatib, suv quyib turdi. Ko'chat gurkirab o'sa boshladi. Ko'p o'tmay g'unchaning uchi yorilib, qip-qizil gul ko'rinib qoldi. Oldiniga u kichkina edi, uch kundan keyin esa piyoladek keladigan qip-qizil atirgulga aylandi. Atirgul shunday chiroyli ediki, Odiljon qarab to'ymasdi.

Yakshanba kuni qo'shnilari Shohistaning tug'ilgan kuni edi, chiqib Odiljonni mehmonga taklif qildi.

Oila a'zolari o'tirib, Odiljonning Shohistaga qanday sovg'a olib chiqishini maslahatlashdilar. Buvisi, oyisi, katta akasi har xil narsalarni aytishdi, lekin bir qarorga kelisholmadi. Shunda dadasi:

— Atirgulingni olib chiqaqol, — dedi.

— Ho... — dedi Odiljon, — hali men Shohista uchun shuncha ovora bo‘lib gulni o‘stirgan ekanman-da. Kerak emas!

— Men yolg‘iz o‘zing uchun gul o‘stirganingni bilmagan ekanman, — dedi xomush ovozda dadasi.

— Olib chiqaqol, Odiljon, — gapga aralashdi buvisi, — bilasan-ku, Shohista gulni juda yaxshi ko‘radi.

Odiljon istar-istamas rozi bo‘ldi. Gulni qaychida qirqib, Shohistaga olib chiqdi. Shohista judayam suyunib ketdi.

Guldonga suv to‘ldirib, atirgulni soldi, keyin stolning o‘rtasiga qo‘ydi. Bir uy bola mehmon bo‘lib o‘tirgan ekan, gul hammaga yoqdi. Ayniqsa, Nodira bilan Nigora «Chiroyli gul ekan», deb rosa havaslari keldi. Shu payt uyga Shohistaning buvasi kirib keldi. Ertakka usta bo‘lgani uchun mahalladagi bolalar uni «Ertakchi bobo» deyishardi. Shohista gulni bobosiga ko‘rsatdi. Nodira bilan Nigora «Qarang, bobo, qanday chiroyli», deb gulni maqtashdi.

— Gulni sovg‘a qilgan Odiljonga rahmat,— dedi Ertakchi bobo, keyin ko‘zlarini ayyorona qisib, qo‘shib qo‘ydi, — lekin bo‘taloqlarim, ko‘ngillaringizni shunchalik xushnud qilgan mana shu gulni kimdir ter to‘kib, parvarishlab o‘stirgan.

Shuning uchun gulni o‘stirgan bog‘bonni eslab, unga rahmat deb qo‘yish kerak.

Bolalar qiy-chuv ko‘tarib, boboning gaplarini ma’qulladilar. Shunda Odiljon maqtanmayman deb qancha harakat qilmasin, bo‘lmadi. Og‘zi o‘zidan-o‘zi ochilib ketdi-yu:

— Gulni o‘zim o‘stirganman! — deb yubordi. Bolalar gur etib unga qarashdi. Odiljon o‘rtoqlarim ishonishmayapti deb o‘ylab, qasam ichdi:

— Rost, hali g‘unchasi ko‘p, mana ko‘rasizlar, ochilganda Nodiraga ham, Nigoraga ham beraman.

Ertakchi bobo jilmayib, Odiljonning yelkasiga qoqdi-da:

— Barakalla, bo‘talog‘im, sen haqiqiy bog‘bon ekansan. Yaxshi bog‘bon senga o‘xshagan saxiy bo‘ladi, — dedi.

1. Odiljonga dadasi nimani maslahat berdi?
2. Ertakchi bobo uni nima uchun maqtadi?

BUZILMAGAN UYA

G‘ayratiy

Yomg‘ir kechasi tindi. Beg‘ubor zangori osmonda lovullagan quyosh nuri ko‘m-ko‘k barglar, baxmal sabzalar ustiga to‘kilmoqda. Hamma dalada. Bog‘larda ko‘klam taraddudi.

O‘qishdan keyin rasm to‘garagida mashg‘ulot o‘tkazib, kechroq uyga keldim. Oyim issiq non yopib qo‘ygan ekanlar. Ovqatlanib bo‘lganimdan so‘ng oyim:

— Darsingni keyinroq tayyorlaysan. Bobongning qorni ochib qoldi. Tezroq ovqat olib bor! — deb qo‘limga non bilan ovqatni tutqazdilar.

Dalaga jo‘nadim. O‘rtog‘im Abboslarning bog‘iga yaqinlashganimda qarshimdan qafas ko‘tarib Mahkam, Xoltoy va Sharifjonlar chiqib qolishdi.

— Yur, qush ovlaymiz! — dedi gerdayib, o‘zini ovchilarday ko‘rsatib Mahkam.

— Qarqunoq bolasini olib beraman! — qo‘limdan tortdi Xoltoy.

— Bobomning oldilariga borishim kerak, — dedim qo‘limdagi narsalarni ko‘rsatib.

— Bo‘lmasa tezroq kel! — dedi Sharif. — Katta terakzorda seni kutamiz.

Men ulardan arang ajralib yo‘lga tushdim. Anchagina kech qoldim. Yuragim po‘killay boshladi.

— Assalomu alaykum! — dedim.

Bobom daraxtni payvand qilish bilan ovora ekanlar. Salom bergan edim, bobom kulib: — Vaalaykum assalom, terlab ketibsan, bolam, chopdingmi? — dedilar. — Bobomning qorni ochib qoldi, deb o‘ylagansan-da. Bekor shoshibsan. Jamoa xo‘jaligi idorasiga borganimda ovqatlanib olgan edim.

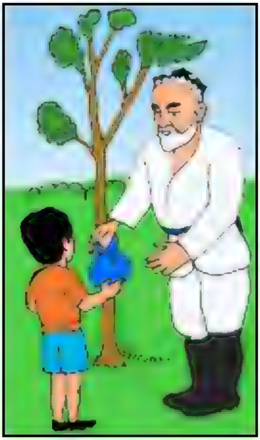

Bobomning bu gapidan juda xursand bo‘lib ketdim. Qo‘limdagi narsalarni bir chekkaga qo‘yib bobomga yordamlashdim. Daraxt shoxlarini bir joyga to‘plab bog‘ladim. Payvand qilingan butoqlarga loy chapladim. Bobom payvand qilar ekanlar:

— Ko‘zing pishsin, o‘rganganing foyda, bolam! — deb qo‘yar edilar...

Uyga ertaroq qaytdik. Men mayda-chuyda narsalarni ko‘tarib olgan edim... Qulog‘imga yig‘i ovozi eshitildi.

— Bobo, — dedim, — siz ham eshityapsizmi, birov yig'layapti.

Bobom hayron bo'lib, atrofga alangladilar.

— Yugur, xabar ol-chi!

Chopib borib qarasam, o'rtog'im Mahkam ingrab yotibdi. Hamma yog'i tirnalgan. Yuz-ko'zi qon.

— Bobo, — deb qichqirdim, — bu yoqqa keling, tezroq.

Bobom birpasda harsillab yetib keldilar. Mahkamni yerdan ko'tarib oldik. Yerda, xas-xashaklar orasida inidan tushgan chumchuq bolalari chiyillashardi. Tepamizga ularning onasi kelib chirqillar, goh daraxtga qo'nar, goh yerda yotgan bolalariga yaqin kelib qanoti bilan silab o'tar edi. Bu ahvolni ko'rib yuragim ezilib, ko'zimdan yosh chiqib ketdi. Bobom ham qattiq xo'rsinib qo'ydilar.

— Bolasi tushmagur-ey, chumchuqning uyasini buzib betinch qilding. Onasini chirqiratding. Shu ham ish bo'ldimi?

— O'zi tuzukmi, bobo? — tashvishlanib so'radim men.

— Uyiga xabar berish kerak. Tez yugur, — dedi bobom. Orqamga qaramasdan jo'nadim. Bog', maydon oshib, Mahkamlarning uyiga yetib keldim. Darvozadan kirsam, oyisi hovli supurayotgan ekan.

— Ha, bolam, tinchlikmi?

— Meni Mahkam yubordi. Borar emishsiz, — dedim hovliqqanimdan nima deyishimni bilmay.

— Bir gap bo'ldimi? Nega meni Mahkam chaqiradi? Ranging nega o'chib ketdi? Gapirsang-chi! — dovdirab qolgan oyisi yugurib kelib, qo'limdan ushladi.

— Yuring, tezroq.

Bir zumda terakzorga yetib keldik. Mahkamning oyisini ko'riboq bobom:

— Qo‘rqmang, hech narsa bo‘lgani yo‘q. Yuz-ko‘zi sal shilingan, xolos, — dedi.

Bu gapdan Mahkamning onasi o‘zini sal tutib oldi. Shu payt Mahkam bir to‘lg‘andi-da, pichirlab allanarsalar dedi.

— Ko‘zingni och, bolam, nima qildi? — dedi onasi.

— Ilon! — dedi-yu, Mahkam yana jim bo‘lib qoldi. Uning bu gapini eshitib, o‘rtog‘im bechorani ilon chaqibdi, degan fikrga keldim. Bobom ham go‘yo ilonni qidirayotganday atrofga qaradi. Keyin bir chekkada yumalab yotgan qafasni ko‘rsatib:

— Anavi chumchuq bolalarini yig‘ishtirib, qafasga solib qo‘y, tag‘in mushuk-kuchuk yeb ketmasin! — dedilar.

So‘ng Mahkamni bobom, uning onasi ikki yoqdan ko‘tarib olishdi-da, yo‘lga tushishdi.

Men chumchuq bolalarini yig‘ishtirib, qafasga solayotgan edim, daraxtlar orqasiga bekinib olgan o‘rtoqlarim ko‘lankasi ko‘rinib qoldi. Qo‘limni og‘zimga qo‘yib, hushtak chaldim. Atrofdan javob hushtagi eshitildi. Hech kim yo‘qligini ko‘rgan Sharif bilan Xoltoy asta yonimga kelishdi. Hech narsa bilmaganday baqrayib turaverishdi.

— Qilg‘iliqni qilib qo‘yib, nega qochib ketdilaring?

— Bilmasdan gapirma. Nima qilibmiz? — dedi baland kelmoqchi bo‘lib Sharif.

— Mahkamni daraxtdan kim itarib yubordi?

— Ko‘rmasdan valdirayverasanmi? — dedi bo‘g‘ilib Xoltoy.

— Esing joyidami? — dedi yana Sharif. — Odam o‘z o‘rtog‘ini ham daraxtdan itarib yuboradimi? Ilondan qo‘rqib, yiqilib tushdi o‘zi.

Bu gapni eshitib, Mahkamning «ilon» degani esimga tushdi.

— Mahkam ilondan qo‘rqqan bo‘lsa, nega sizlar qochib ketdilaring?

— Biz ham qo‘rqdik-da!

— Nima, ilon sizlarni ham quvladimi?

— Yo‘q. Ilon daraxt butog‘iga o‘ralib, chumchuq bolalarini yeyishga payt poylab turgan ekan. Uni Mahkam ko‘rmasdan, chumchuq bolalarini kavakdan olayotganida, ko‘zi ilonga tushib qoldi. Qo‘rqqanidan terakdan sirg‘anib, yarmisiga tushganida o‘zini yerga tashlab yubordi.

— Shunday denglar, ishqilib ilon Mahkamni chaqmabdi-ku. Endi ilonni yo‘q qilish kerak. U chumchuq bolalarini yeb qo‘yishi mumkin.

Bu gapimga Xoltoy bilan Sharif kulib yuborishdi...

1. Bolaga onasi qanday ish buyurdi?
2. U yo‘lda o‘rtoqlari bilan nima haqda maslahatlashdi?
3. Bola bobosiga qanday yordam berdi?
4. Bobo va nabira Mahkamga qanday yordam ko‘rsatdilar?
5. Bolalar chumchuqchalarni halokatdan qanday saqlab qoldilar?

1. Bahor boshlanishi bilan tabiatda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ladi?
2. Bahorda dehqonlar nima ish bilan mashg‘ul bo‘ladilar?
3. «O‘lkamizda bahor» mavzusida albom tayyorlang.
4. Bahorga oid she’r maqol va topishmoqlardan yoddan ayting.

YASHASIN TINCHLIK, BOR BO‘LSIN DO‘STLIK

TINCHLIK QUSHI HAQIDA MEN O‘QIGAN SHE’R

Shukur Sa’dulla

Erta bilan turaman,
Salqin shabada esar,
Keng yurtimni ko‘raman,
Ko‘nglimda quvonch kezar.
Kaptarlarimni ko‘ray, —
Deb boraman ohista.
Ozroq bo‘lsa ham, qo‘shay —
Tinchlik ishiga hissa.
Uchiraman,
Oq kaptar —

Intiladi ilgari.
Yarqiraydi qanotlar
Oq samolyot singari.
Ko‘z solaman:
Har uydan
Uchib chiqar oq kaptar,
Charx uradi osmonda,
Tinchlik! — deya solib jar:
Bilsin urishqoq jallod,
Qotil, odamxo‘r, battol.
Tinchlik istar yosh avlod,
Katta-kichik, er-ayol!
Urush bo‘lmay jahonda
Tinchlik bo‘lsin barqaror!
Erkin uchsin osmonda
Tinchlik qushi — oq kaptar!..

1. Shoir she’rda tinchlik ramzi bo‘lgan oq kaptarni nimaga o‘xshatadi?
2. Kimlarga nisbatan «qotil», «battol», «jallod», «odamxo‘r» so‘zlarini ishlatadi?
3. «Tinchlik urushni yengadi» deganda nimani tushunasiz?
4. She’r mazmunini o‘z so‘zlaringiz bilan ayting.

Insonning eng ustuvor huquqlaridan biri – bu tinch yashash huquqidir.

SHOIRA

Hakim Nazir

Shoiraning darsxonasida... chetlariga alvon hoshiya tortig'liq sariq qog'ozlar osib qo'yilgan. Bular «Maqtov yorliqlari».

Nima bo'ldi-yu, keyingi paytda Shoiraning bahosi sal pasaydi. Oyisi Habiba opa bundan tashvishga tushdi. Oldinlari ham u qizining o'qishini ko'p o'ylar, maktabdan tez-tez xabar olar, qizim darsiga qaray qolsin deb, uy yumushlariga ko'pda alahsitmasdi. Shoira ikki fandan «uch», «to'rt» baho olib kelgan kuni Habiba opa unga dedi:

— Endi, qizim, hamma ishdan butkul ozodsan. Maktabdan tashqari vaqtlar u yoq-bu yoqqa borishni ham qo'y. Faqat darsingga qara.

Shoiraning dami ichiga tushdi. Qutbinikiga qandoq qilib borishni o'yladi. «Ha, bo'ldi, oyim yo'g'ida boraman», dedi ichida. Ertasiga o'qishdan keyin, oyisi ishdaligida Qutbinikiga borib keldi. Indiniga ham shunday qildi. Ammo tezda bu sir ochildi.

Habiba opa bir kuni nima ham bo'lib fabrikadan erta qaytdi. Qarasa, eshik qulf. Yon qo'shnilardan so'rasa, bilishmadi. Balki Qutbinikiga ketdimikin? Qutbiniki qayerda? Habiba opa aniq bilmasdi. Avval maktabga borib, Qutbilar turadigan yangi uy manzilini aniqlab oldi-da, qo'shni binoga qarab ketdi. Ikkinchi qavatga chiqdi. Qutbilarning uyini topdi. Eshikdan kirarkan, hang-u mang bo'lib qoldi: egnida fartuk tutgan Shoira terlab-pishib kir chayib turibdi. Qutbi kirlarni ayvondagi arg'amchiga yoyyapti, bir to'da bolalar

esa katta xonada chug'urchuqday g'ujg'on o'ynayapti...

Habiba opa birpas baqraygancha qarab qolgach:

— Voy, uyni yolg'iz tashlab bu yoqda... nima qilyapsan? — dedi Shoiraga.

Shoira bir zum dong qotib turdi, keyin oyisiga yer tagidan qarab:

— Siz... ishdan qaytguncha... — dedi-yu, u yog'ini aytolmadi.

Shu chog' Habiba opaning ko'zi ro'paradagi xonada cho'zilib yotgan kampirga tushdi, unga yaqinlashib salomlashdi. Afti burishgan-qurishgan kampir arang qaddini ko'tarib o'tirdi-da, inqillagan ovozda:

— Iloyo baraka topsin, qizingiz. Chaqqongina-lochingina ekan. O'rtog'iga mehribonlik qilib, og'irimizni yengillatyapti. Umri uzoq bo'lsin. Siz ham maqsadingizga yeting, bolalaringizning rohatini ko'ring, — deb qaltiragan qo'llarini yuziga surtdi.

Habiba opa hech narsa tushunolmasayam hayronligini yashirdi, kampirdan hol-ahvol so'radi. Kampir ko'ngli bo'shashib, hasratga tushdi: u yaqinda kelinidan ajralib, beshta go'dak nevaralar bilan qolibdi, g'amdan o'zini oldirib qo'yibdi. O'g'li esa ko'proq safarda yurarkan. Bu yangi binoda hali tanish-bilish orttirganlaricha yo'q, bularning kunlariga ko'proq Qutbining yangi sinfdoshlari yarab turishibdi ekan.

Habiba opa ahvolni tushungandan keyin kampirni yupatgan bo'ldi:

— Ko'p g'am yemang, buvijon. Birovning boshiga

tashvish tushganda qarab turib bo'ladimi!

Yo'lda Shoira, oyimdan rosa dakki yeyman, deb cho'chigan edi. Habiba opa qaytaga muloyimlik bilan:

— Nimaga bu ishingni mendan yashirib yurganding, qizim? — deb so'radi. Shoira o'zini gunohkor sezib, churq etolmadi.

— O'rtog'ingning ahvolini ochiq aytaversang bo'lmasmidi?!

Onasining savolidan qattiq gina ohangi sezildi, Shoiraning ko'ngli buzilib ketdi. «Kechiring», dedi-yu, yig'lab yuborguday bo'ldi. Nazarida, oyisi uni o'rtog'inikiga sira yubormay qo'yadiganday tuyilib, xavotirga tushdi: Qutbi sho'rlikning ahvoli nima kechadi-ya endi?

Shoiraning o'z o'rtog'iga astoydil joni achiyotganidan Habiba opa ta'sirlanib ketdi. Kutilmaganda u qizining yelkasini silab, dedi:

— Xafa bo'lma, jon qizim. O'rtog'ingga qarashsang-qarash-gin-u, faqat darslardan orqada qolasanmi deb qo'rqaman-da!

— Sira qo'rqmang, oyijon! — dedi chehrasi ochilib Shoira va onasini quchoqlab o'pdi.

1. Shoira nima uchun o'rtog'inikiga borib, uy ishlariga yordam berishini onasidan yashirdi?
2. Qutbining buvisi Shoirani nega maqtadi?
3. Shoira onasiga qanday va'da berdi?
4. Shoiraning qaysi xususiyati sizga yoqdi? Hikoyadan Shoiraning fazilatlari tasvirlangan o'rinlarni topib o'qing.

DO'STLIK

Xudoyberdi To'xtaboyev

Abduqodir Vovaga yozayotgan xatini boshidan o'qib chiqqan edi, o'ziga yoqmadi: nuqul keraksiz so'zlarni

yozibdi-yu, muhimlari qolib ketibdi. Yangitdan yozmoqchi bo‘lib, «esingdami, Vova», deb boshladi. Boshladi-yu, yana yoza olmay derazadan olmazor bog‘iga tikilganicha xayolidan o‘tgan davr kecha boshladi.

... Bir kuni kosadagi sutni to‘kib qo‘yib oyisidan qochib chiqqan edi. Ko‘chalarda bekor aylanish joniga tegdi. Keyin nima gaplar bo‘layotganini bilish uchun maktab hovlisiga kirgan edi, yangi ko‘chib kelgan rus tili o‘qituvchisining eshigi oldida loy qorib turgan malla sochli bolaga ko‘zi tushib qoldi. Abduqodir yaqinroq borib begona bolaning harakatlarini kuzata boshladi. Lekin Vova unga o‘girilib qaramadi ham. Bu Abduqodirga alam qildi. Engashib Vovaning chelagi bilan kurakchasini oldi-da, ura qochdi. Bir mahal orqasiga burilib qarasa, Vova uni quvlamabdi, hatto o‘rnidan turmabdi ham, orqasiga qaytdi.

— Kerak bo‘lsa olaver, — dedi to‘satdan o‘zbekchalab Vova, — menda ko‘p.

O‘sha kuni Abduqodir Vova bilan durustgina tanishib oldi. Ma’lum bo‘lishicha, Vovaning oyisi rus tili o‘qituvchisi, dadasi traktorchi, o‘zi esa uchinchi sinfni o‘zbek maktabida bitirgan ekan. Yana shu narsa ham ma’lum bo‘ldi, Vovalar «Katta dovon» qishlog‘idan ko‘chib kelayotganlarida ularning yettita quyonlari o‘sha yerda qolib ketibdi. Bu yerga ona quyonni keltirishibdi, xolos.

Hademay o‘qishlar ham boshlanib ketdi. Ikkovlari bir sinfda o‘qiy boshladilar. Endi ular birga dars tayyorlashar, birga o‘ynashar, bo‘sh vaqtlarida esa Vovaning quyonlariga o‘t keltirish uchun dalalarga chiqishar edi. Bir kun ikkovlari adir tomonda adashib ham qolishgan. Bu voqea 4- sinfda

o‘qiyotganlarida yuz bergan edi. Ular olma keltirish uchun bog‘ga borishdi. Erta bahor, daraxtlar kurtak yoza boshlagan, hammayoqda o‘t-o‘lanlar ko‘karib, zilol suvli ariqlar bo‘yida chuchmomalar ochilgan payt... Ishlarini bitirib, endigina orqaga qaytamiz deb turganlarida, Vovaning yonginasida bir quyon bolasi sakrab, o‘ynoqlab qoldi:

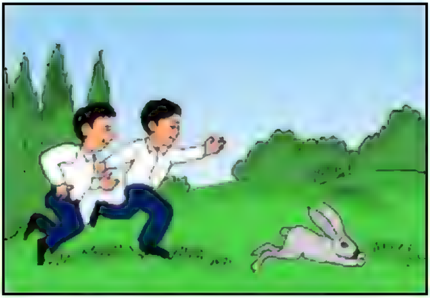

— Quyon, — deya qichqirdi Vova va ortidan quvlay boshadi. Abduqodir ham yugurdi. Quyon bolasi o‘ynoqlab, oyoqlarini osmonga otib yugurar edi. Qorong‘i tushib, ko‘z ko‘rmay qolguncha quvlashdi, qancha adir, qancha maydonlar ortda qolib ketdi. Ammo quyon tutqich bermay, yo‘qolib qoldi.

— Rasvo quyon ekan, — dedi Vova entikib.

— Esizgina, chiroyli edi-da! — dedi Abduqodir. Shu payt ikkovlari ham yo‘ldan adashganlarini, noma’lum joyga kelib qolganlarini sezib, qo‘rqib ketishdi.

— Vova, seningcha bizning uy qaysi tomonda? — tashvishlanib so‘radi Abduqodir.

— Menimcha janub tomonda bo‘lsa kerak.

— Seningcha janub qaysi tomonda? — yana so‘radi Abduqodir.

— Janubmi? — o‘ylanib qoldi Vova, — janub shimolning qarshi tomonida bo‘ladi-da...

Shu payt yaqinginada chiyabo‘rining chaqaloqning inga-

lashiga o‘xshash ovozi eshitilib, ikkovlarini ham cho‘chitib yubordi...

— Vova, — dedi Abduqodir o‘zidagi qo‘rquvni bosish uchun ataylab qattiq tovush chiqarib, — sen katta bo‘lsang quyonchi bo‘lmoqchimisan?

— Albatta, — dedi Vova tovushini undan ham baland qilib.

— Men bobomga o‘xshab bog‘bon bo‘lsam kerak, bobom qarib qoldim, o‘rnimga seni qoldirmoqchiman, deydilar.

...Bir nafasdan so‘ng xat ham tayyor bo‘lgan edi. Abduqodir velosipedining orqasiga posilkani mahkam bog‘ladida, pochta tomon yo‘l oldi.

?

1. Abduqodir bilan Vova qanday qilib do‘stlashib qolishdi?
2. Daftaringizga do‘stlik haqidagi maqollarni yozing.

Sh

TINCHLIK NIMA?

Umida Abduazimova

— Tinchlik nima?
— Sho‘xliging,
Polvonliging tinchlikdir.
Usting but-u, to‘qliging,
Sog‘lomliging tinchlikdir.
Dunyodagi yaxshilar
Urushga choh qazishar.
Gullarga, daraxtlarga
Tinchlik so‘zin yozishar.
Gul bo‘lib, daraxt bo‘lib,
O‘sib boradi tinchlik.

Urush — halokat yo'lin
To'sib boradi tinchlik.

1. «Tinchlik» so'zini siz qanday tushunasiz?
2. Odamlar nima uchun urushni yomon ko'radilar?

1. Jahonda tinchlik o'rnatish uchun kurashgan kishilardan kimlarni bilasiz?
2. Tinchlikni saqlash uchun respublikamizda olib borilayotgan ishlar haqida nimalarni bilasiz?

AJDODLARIMIZ — FAXRIMIZ

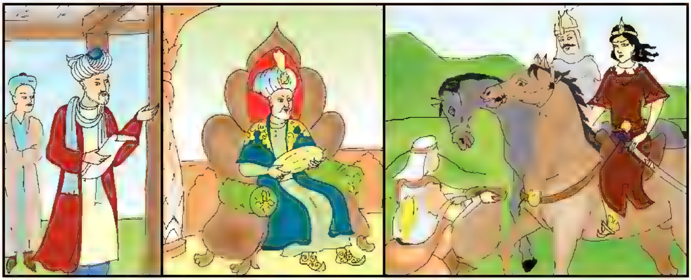

TO‘MARIS

Hamdam Sodiqov

Oks sohilida qo‘r tashlagan forslar hukmdori Kurush dala chodirida massagetlar huzuridan qaytgan elchining hikoyasini tinglar edi.

— Massagetlar g‘alati xalq ekan, shahanshohim. Kiyimlari juda oddiy. Ammo ularda oltin-kumush serob ekan. Elchi shunday deganida sarkardalar o‘rtasida jonlanish boshlandi.

Axir ular shu oltin-kumush deya uzoq o‘lkalardan bu yerga kelishmaganmi?

— Oltin-kumush massagetlarda oddiy bir bezak, ro‘zg‘or buyumi qatorida ko‘rilar ekan. Men ko‘rgan hamma massagetning kiyimi-yu qurolida oltin bor.

— Oltin!

Lashkarboshi-yu mulozimlar ko‘zlarida yongan qiziqishdan ruhlangan elchi hikoyasini maroq ila davom ettirdi:

— Ammo bu sodda xalq sharob va may nimaligini bilishmas ekan.

Ularda yigitlar qatori qizlar ham uloq chopisharkan. Chavandozlik va qilichbozlikda ulardan sira qolishmas ekanlar.

— Muddaomiz ne bo‘ldi? — sergak tortib so‘radi Kurush.

— Massagetlar malikasi taklifimizni juda ustalik bilan rad etdi. Shahanshohingizga men emas, yurtim kerak deb, endi hech qachon turmush qurmasligini aytdi. Sababi — o‘g‘li katta bo‘lib qolganmish.

— Necha yoshda ekan?

— O‘n sakkizda, shahanshohim. Uni ko‘rdim, juda kelishgan va bahodir yigit. Ismi Sparganiz.

Kurush atrofida o‘tirgan sarkardalar va mulozimlarga ko‘z yugurtirdi. Nigohi chekkada o‘tirgan mulozimga qadaldi.

— Sen nima maslahat berasan, Krez?

— Menga qolsa, bu xalq bilan yaxshi aloqa o‘rnatib, orqaga qaytaylik, shahanshohim! Massagetlar jangovar xalq ekanini bildik, ularning yigitlaridan yaxshi qo‘shin yollasa bo‘ladi. Agar ular bilan do‘st bo‘lsak...

Kurush Krezning gaplariga tan bersa-da, boshqa maslahatchilar fikrini ham bilishni istadi.

— Sen ne deysan, Artabaz?

Sarkarda Artabaz bosiqlik ila javob qildi.

— Yana bir elchi yuborib ko‘rsak. Taklifimiz yerda qolsa, urush bo‘lishini tushuntirsak, shahanshohim!

Kurush bu taklifni ma’qulladi.

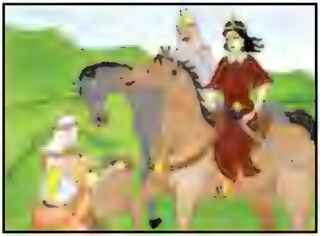

Massagetlar malikasi To‘maris forslar yuborgan elchining so‘zlarini tinglab bo‘lgach, unga o‘z javobini aytdi.

— Biz urushdan qo‘rqmaymiz va o‘z ona yerimizni himoya qilamiz. Shohingga ayt. Agar urushni xohlasa, Oksdan o‘taversin. Biz uning daryodan o‘tishiga xalal bermaymiz.

Kurushning Oksdan kechib o‘tgan ulkan qo‘shini massagetlarning pistirmalariga duch keldi.

O‘zga yurtlarni bosib olishda bunday ahvolga sira duch kelmagan fors lashkarboshilari garang. Shohning nigohi yana Krezda.

— Elchining gapini eslang, — dedi u, — massagetlar sharob nimaligini bilmaydi, shahanshohim. Agar ular buni tatib ko‘rishsa-chi?

Kurush bu gal ham Krezga tan berdi...

Forslar lashkari ozgina qo‘riqchi qoldirib, chodirlarni tashlab ketishdi. Ularda o‘tkir sharob va xushbo‘y maylar to‘latilgan meshlar ko‘p edi.

Sparganizning yigitlari shiddatli hujum bilan forslarning kichik qo‘shinini qirib tashladi. Ular boy o‘ljalarini ko‘rib xursand bo‘ldilar. G‘alati suyuqlik solingan meshlarning nimaligini bilmadilar...

To‘maris qayg‘uli xabarni aytgan choparga dastlab ishonmadi. Ishongisi ham kelmas edi. Sparganiz boshliq massagetlarning eng sara yigitlari halok bo‘libdi. O‘g‘li, yagona o‘g‘li — kelajagi, umidi, hayot ustuni bo‘lgan Sparganiz endi yo‘q?!

— Ey, Kurush! — xitob qildi To‘maris atrofdagi odamlarga qarab. — Sen mening Quyoshimni so‘ndirding. Yagona farzandimdan judo etding. Mayli, men seni kechiraman, ortiqcha qon to‘kilishini istamayman. Sen g‘olib chiqdim, deb tantana bilan yurtingga ketaver. Yana qon to‘kib urushni davom ettirishni xohlasang, Tangri nomi bilan qasam ichamanki, men seni inson qoni bilan to‘ydiraman.

Kurush bu gal ham ehtiyotkor Krez nasihatiga quloq solmay, ochko‘z sarkardalar gapiga uchib qo‘shinni olg‘a boshladi. Eramizdan avvalgi 529- yilda bo‘lib o‘tgan fors-massagetlar jangi To‘maris foydasiga hal bo‘ldi. Forslar shahanshohining tanasidan judo etilgan boshini To‘maris huzuriga keltirishdi.

— Ey, Kurush! Sen o‘z bilganingdan qolmading. Mana endi men qasamimga binoan seni inson qoniga to‘ydiraman.

Massagetlar malikasi qon to‘latilgan meshga Eron shohi Kurushning kallasini tashladi.

1. Forslar hukmdori Kurushga massagetlar huzuridan qaytgan elchi nimalar to‘g‘risida hikoya qilib berdi?
2. Forslar massagetlar yurtiga nima maqsadda hujum qilishdi?

NAJMIDDIN KUBRO

Yo‘q emaskan, bor ekan. Och emaskan, to‘q ekan. Qadim zamonda, Amudaryo tomonda gul-u bo‘ston bir yurt bo‘lgan ekan. Tabiati g‘oyat so‘lim, eli halim ekan.

Tuprog‘i shu qadar hosildor ekanki, yolg‘ondan cho‘p qadasangiz, chindan daraxt bo‘lib o‘sarkan. Bu o‘lkaning donolari ham ko‘p ekan. Shayx Najmiddin Kubro donolar donosi sanalarkan. Xalq biror ishga qo‘l urmoqchi bo‘lsa, avvalo u kishining maslahatini olarkan. Shuning uchun bu o‘lka urush-janjalga begona ekan. Yurtning nomi ham Xorazm ekan.

Xullas, bir kuni mo‘g‘ul degan bosqinchi Xorazmga yurish boshlabdi. Yo‘lida uchragan bog‘-u rog‘larni vayron qilibdi. Uylarga o‘t qo‘yib, qo‘y-qo‘zilarni haydab ketib, shaharni o‘rab olibdi. Bosqinchilarning niyati bu go‘zal yurtga o‘zlari hukmron bo‘lib, uning xalqini qul qilib sotish ekan.

Ahli Xorazm qayg‘uga tushibdi. Botirlari jangga hozirlik ko‘ra boshlabdi.

Shahar atrofida izg‘ib yurgan dushman esa qal’ani yorib kirish yo‘llarini izlarkan. Ayg‘oqchilardan biri mo‘g‘ullar sardoriga:

— Onhazrat, bir qoshiq qonimdan kechsangiz, fikrimni ayturman, — deb ta’zim qilibdi.

— So‘yla!

— Shohim, bu yurtning donolari ko‘pdir. Donolar donosi shayx Najmiddin Kubro erur. Bu qonli jangda ul hazratning ko‘ngillari ozor topsa, zinhor g‘alabaiy munavvarga yetmasmiz. Farmon bering, shayx

biz tarafga o‘tsinlar. Ondin so‘ng biz yeng shimarib jang boshlaylik.

Shoh ko‘p o‘ylabdi. Nihoyat taklifni qabul aylabdi.

— Maktub tayyorlang! Chopar yuboring! Shayx hazratlari biz tomonga o‘tsinlar!

Chopar maktubni olib, qal’a darvozalaridan ichkari kiribdi. Najmiddin Kubroga xatni tutqazibdi. Bir qancha muridlari bilan o‘tirgan shayx maktubni ovoz chiqarib o‘qibdilar:

«Shayx hazratlari, sizga bo‘lgan kamoli ehtiromimiz haqqi, oilangiz va yana o‘n kishi birla biz tarafga o‘ting! Osuda, farog‘atda umr ko‘rursiz!»

— Boring, yetkazing! Mening yaqinlarim o‘n kishidan ko‘pdur.

Ertasi kuni chopar yana xat keltiribdi: «Hazrat, mayli, yuz kishi birla o‘ting!» Shayx debdilar:

— Yetkazingkim, ular yuz kishidan ham ko‘pdur.

Uchinchi kuni chopar yana maktub keltiribdi: «Mayli, ming kishi birla o‘ting», — deyilibdi xatda. Hazrat shunday debdilar:

— Mening yaqinlarim ming kishidan ham ko‘p erur. Butun xalq mening yaqinlarimdur.

To‘rtinchi kunning tongi otmabdi. El-u yurtning oromi yo‘q, yotmabdi. Quyosh

hali boshin ko‘tarmay turib, dushman qal’a ichiga ot surib kiribdi. Kimning qo‘lida tayoq, kimning qo‘lida o‘roq, dushmanga hamla qilishibdi. Shayx Najmiddin Kubro ham qonli jangga kiribdilar. Dastlab bayroqqa tashlanibdilar. Zero, bayroqning egilgani — raqibning yengilgani.

Ana shunda shayx Kubro dushman bayrog‘ini pastga tortib turganlarida, bir bosqinchi shayxning o‘ng qo‘liga qilich solibdi. Qora qonga bo‘yalgan shayx ot ustidan qulab tushibdilar. Yov bayrog‘ida qolib ketgan o‘ng qo‘llari esa hamon bayroqni changallab, pastga tortar ekan. Harchand urinmasin, yov shayxning qo‘llarida g‘ijimlanib turgan bayroqni sug‘urib ololmabdi. Dushman yengilibdi.

Shayx Najmiddin Kubro esa Vatan uchun bo‘lgan jangda shahid bo‘libdilar.

1. Bosqinchilar Xorazmga nima maqsadda yurish qildilar?
2. Dushman shayx Najmiddin Kubroga qanday maktublar yo‘llaydi?

SULTON MAHMUD VA BERUNIY

Nizomi Aruzi Samarqandiy

Bir kuni Sulton Mahmud G‘aznada Ming chinor bog‘idagi qasrining boloxonasida vazirlar, olimlar, shoirlar bilan o‘tirib, birdan Abu Rayhon Beruniyga nazari tushibdi va uni imtihon qilmoqchi bo‘libdi.

— Qani ayt-chi, munajjim, — debdi u Abu Rayhonga murojaat qilib, — men shu boloxona to‘rt eshigining qaysi

biri orqali tashqariga chiqishim mumkin? Fikringni qog'ozga yoz va shu yerdagilardan birontasiga, hatto o'zimga ham ko'rsatmay, men o'tirgan ko'rpachaning qatiga qistirib qo'y!

Abu Rayhon usturlobni qo'liga oldi, bo'r va taxtacha keltirishlarini buyurdi. So'ng oftobning balandligini o'lchadi, jadval tuzdi, biroz o'ylanib turib bir parcha qog'ozga allanimalarni yozdi va uni to'rt buklab sulton aytgan joyga yashirdi.

— Topdingmi? — deb so'radi sulton.

— Topdim, — dedi Abu Rayhon qo'l qovushtirib. Sulton qog'ozga tegmadi, ustalarni chaqirtirib, boloxonaning kunchiqar tarafidagi devordan eshik ochishlarini buyurdi. So'ng o'sha eshikdan tashqariga chiqdi, hayal o'tmay qaytib kirdi. O'rniga o'tirgandan keyin ko'rpacha qatidagi qog'ozni olib o'qidi. Unda «To'rt eshikning birontasidan ham tashqariga chiqmaydilar, balki kunchiqar tarafdagi devordan yangi eshik ochtirib, o'shandan chiqadilar» degan so'zlar yozilgan ekan. Sulton xunibiyron bo'lib, g'ulomini chaqirtirdi-da: «Abu Rayhonni qasr tomiga olib chiqib, yerga uloqtiringlar!» deb amr qildi. Buyruq bajo etildi. Lekin u shu voqeadan sal ilgari sultonning ko'rsatmasi bilan tortib qo'yilgan soyabon ustiga tushdi. Shuning uchun ham biron yeri lat yemadi. Sultonning

amri bilan uni yana boloxonaga olib chiqdilar. Sulton unga mug'ambirona boqib dedi:

— Ey, Abu Rayhon! Buni ham oldindan bilganmiding?

— Ha, bilgan edim, sultonim, — deb javob qildi Abu Rayhon.

— Buni nima bilan isbotlaysan? — Sulton unga o'qday tikildi.

Abu Rayhon g'ulomini chaqirtirdi. U xojasining daftarini keltirib berdi. Olim uning orasidan bir varaqni yirtib olib, sultonga tutdi. Sulton qog'ozni o'qib ko'rib hayron bo'ldi, boshini quyi solib sukutga ketdi. O'sha varaqda: «Meni falon kuni, falon joyda balandlikdan yerga uloqtirib yuboradilar. Lekin biron yerim lat yemay, sog'-u salomat qolaman», degan gaplar yozilgan ekan.

1. Sulton Mahmud Abu Rayhonning bilimdonligini qanday qilib sinab ko'rdi?
2. Matndan Beruniyning o'z taqdirini bashorat qilgan o'rinlarni qayta o'qing.
3. «Bilimlilar ming yashar» maqolining hikoyat mazmuniga qanday aloqasi bor? Shunga o'xshash yana qanday maqollarni bilasiz?

TANBEH

Xondamir

Amir Alisher 1488- yili Hirotning Jome masjidini ta'mirlashga urinayotgan edi. Binoning yozuvlarini yozib berish Mirak naqqosh taxallusi bilan mashhur bo'lgan Said Ruhulloga topshirilgan edi. U beparvolik qilib, ishga kechikibroq

qo‘l urdi. Naqqoshlar unga qarab ish boshlolmay turdilar. Ishboshilar Mirak naqqoshga nasihat ham, do‘q-po‘pisa ham qilib ko‘rdilar. Lekin foydasi bo‘lmadi. Ahvolni ulug‘ amirga arz qildilar. Amir qiziq bir tadbir ishlatdi. O‘sha paytda Mirak naqqosh Hirot atrofidagi Saidravon qishlog‘ida dam olayotgan edi. Amir Alisher Jaloliddin munshiyni chaqirtirib buyurdi:

— Said Ruhullo devoni oliyga besh ming dinor qaytarishi zarurligi haqida hujjat tayyorlang.

Maktub keltirilgach, amir Alisher Said Ruhullo tanimaydigan ikki navkarni chaqirtirib keltirdi. Hujjatni ularning qo‘liga topshirib buyurdi:

— Saidravon qishlog‘iga boringlar, Mirak naqqoshni topib, qayd etilgan mablag‘ni siyosat bilan talab qilinglar, o‘zlaringizni esa shahzoda Faridun Husayn mirzoning navkarlari deb tanishtiringiz.

Navkarlar Saidravon qishlog‘iga bordilar. Mirak naqqoshni topib, giribonidan oldilar va hujjatda ko‘rsatilgan mablag‘ni talab qildilar. Said Ruhullo hayrat dengiziga cho‘mdi, so‘ng vaziyatni hisobga olib, yalinib-yolvorishga tushdi:

— Hoy birodarlar, meni masjidi jomega olib boringlar, agar hoziroq ishga tushmasam har narsa bo‘lay.

Navkarlar uning arz-dodini qabul qildilar. Said Ruhulloni Hirotga olib bordilar. Amir Alisher masjid qurilishi tepasida ekan. Naqqosh uning oyoqlariga yiqilib zorlandi:

— Kambag‘allik nihoyasiga yetgan shunday bir paytda besh ming dinorni bandaning zimmasiga yozibdilar. Bandaga rahm qilib, shu qog‘ozni qaytarib olish chorasini ko‘rsalar, abadul abad ota-bobomning rahmatiga musharraf bo‘lur edingiz.

Amir janoblari dedilar:

— Hujjatni qaytarish mushkul, shunday bo‘lsa ham bir qadar urinib ko‘rurmiz. Faqat shu shart bilanki, siz ham o‘n besh kun ichida ushbu muborak manzilning tashvishlaridan ko‘nglimizni tinchitib qo‘ysangiz.

Mirak naqqosh ulug‘ amirning shartini qabul qildi va mana bunday tilxat ham yozib berdi: «Agar belgilangan muddatdan biror kun o‘tkunday bo‘lsa, banda mablag‘ xususida o‘zini uzrsiz javobgar hisoblaydi».

Shundan keyin amir Alisher mulozimi Kamoliddin Husaynni chaqirtirib buyurdi:

— Mirak naqqoshni devonga olib boring, nima bo‘lsa ham uning nomiga yozilgan hujjatning bekor qilinishiga ko‘maklashing.

Said Ruhullo xursand bo‘ldi.

1. Alisher Navoiy Mirak naqqoshning yalqov va beparvoligiga qarshi qanday chora qo‘lladi?
2. Hikoyatdan Alisher Navoiyning qanday fazilatlarini bilib oldingiz?
3. Biz nima uchun Alisher Navoiy bilan faxrlanamiz?

NAVOIY BOBOMLAR

Tursunboy Adashboyev

Hirot tuprog‘ida voyaga yetgan,
«Qush tili» yo‘llarini munavvar etgan,
Yillar to‘zonidan sog‘-omon o‘tgan
Navoiy bobomlar
Buyuk odamlar.
«Xamsa»si ko‘ngilni shamdek yoritgan,
Tilimizni ko‘rkam, boy etgan,
Mag‘rib-u mashriq ham iftixor etgan
Alisher bobomlar
Qutlug‘ qadamlar.
Dostonlari chiqmagay yoddan,
So‘rang Majnun, Qaysdan, Farhoddan,
Layli, Shirin qaddi shamshoddan,
Navoiy bobomlar
Buyuk odamlar.
Mir Alisher otash zabondir,
Umri boqiy omon-omondir,
G‘azallari fidoyi — jondir,
Navoiy bobomlar
Qutlug‘ qadamlar.

1. She’rdan Alisher Navoiyning xislatlari tilga olingan o‘rinlarni qayta o‘qing va mazmunini o‘z so‘zlaringiz bilan gapirib bering.
2. She’rni yod oling.

HIDI, TILIMI VA MAZASIDAN

Falakning gardishi bilan Mirzo Bobur Hindiston degan yurtga borib qolib, u yerning sultoni bo‘libdi. Hindiston bog‘-rog‘i ko‘p, meva-chevaga boy yurt ekan. Bobur «mendan yodgorlik qolsin» deb Hindistonning ko‘rkam joyiga bir bog‘ barpo ettiribdi. Dunyodagi eng katta bu bog‘ga turli yurtlardan nihollar keltirib ektiribdi. Xalq dunyoga dong‘i ketgan bu bog‘ga «Bog‘i Boburiy» deb nom qo‘yibdi. Bog‘dagi daraxtlar hosilga kirib, biram meva beribdiki, ularni hech yerga sig‘dirib bo‘lmabdi.

«Bog‘i Boburiy»ning bir chekkasi rezavor ekan. Unda piyoz, sabzi, bodring, tarvuz bitibdi. Ammo handalak bilan qovun bo‘lmabdi.

Shoh bir yil qovun ektiribdi, bitmabdi, ikkinchi yil ektiribdi, bitmabdi, uchinchi yil ham ektiribdi, baribir qovun bitmabdi.

Qovun bitishga bitibdi-yu, birinchi yili gulidayoq hosilini tashlab yuboribdi, ikkinchi yil palagi «o‘lib qolibdi», uchinchi yil pishib yetmay turib so‘lib qolibdi. Boburshoh bo‘lsa qovun topishni talab qilaveribdi.

— Bu yil qovun ekib pishirmasanglar, hammangizni jazolayman, — deya g‘azablanibdi.

Bog‘bonlar nima qilishni bilmay rosayam boshlari qotibdi. Oxiri Boburshohga bildirmay, uzoq Farg‘onadan qovun olib kelishga ahd qilishibdi. Boburshoh bir necha oyga ovga ketib, qaytib kelgach, bog‘bondan qovun yo‘qlatibdi. Bog‘bonlar Farg‘onadan keltirilgan qovunni olib borishibdi. Boburshoh qovunni hidlab ko‘rib:

— Qayerda bitgan? — deb so‘rabdi.

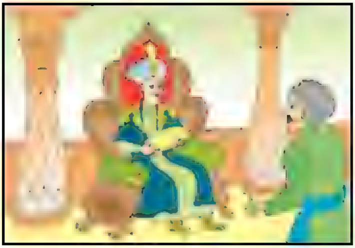

— «Bog‘i Boburiy»da bitgan, — deb javob beribdi bog‘bon.

— Yo‘q, hidi boshqacha. Bunday hidli qovun bu yerlarda bitmaydi, faqat bir o‘lkada yetishadi, xolos. Sen meni aldayapsan, — debdi Boburshoh.

— Aldagan bo‘lsam, bilganingizni qiling, shohim. Bu qovun «Bog‘i Boburiy»da bitgan, — debdi bog‘bon so‘zidan qaytmay. Boburshoh qovunni hidlay-hidlay bo‘yiga mast bo‘lib, uni tilimlamoqchi bo‘libdi. Qovun pichoq tegar-tegmasdan tarsillab yorilib ketibdi.

Boburshoh bog‘bonga qarab:

— Yolg‘on gapiribsan, qovunni qayerdan keltirganingni ochiq aytasan. Pichoq tegar-tegmay yorilib ketadigan qovun faqat men bilgan o‘lkadagina bitadi. Sen mening savolimga to‘g‘ri javob bermading, qahrim qattiqligidan qo‘rqmaysanmi, — debdi.

— Oliyhazrat, aldasam boshimni tanimdan judo qiling. Mayli, men roziman. Siz ko‘rib turgan qovun «Bog‘i Boburiy»da bitgan, — debdi bog‘bon yana bilmagan bo‘lib. Tilida shunday debdi-yu, ichida: Boburshoh qani polizni ko‘rsat, deb qolsa holim nima kecharkin, deb o‘ylab vahimaga tushibdi. Buni Boburshoh sezibdi-yu, o‘zini bilmaganga olibdi. Boburshoh qovunni so‘yib, bir tilim olibdi-da, uni yeya boshlabdi. Qovun shirinligidan tilni

yorar emish. Bobursho'h qovun tilimini yeb bo'lib, bog'bonga qarabdi:

— Yo'q, sen meni aldayapsan. Bunaqa shirin, tilyorar qovun bu yerlarda bitmaydi. Boshqa joydan keltirgansan. To'g'risini aytsang, gunohingdan kechaman. Bordi-yu, meni aldab yana yolg'on gapiradigan bo'lsang, boshingni tanangdan judo etaman, — debdi.

Boburshohni aldab bo'lmasligini bilgan bog'bon rostini aytishga majbur bo'libdi.

— Farg'ona viloyatidan keltirdik, — debdi ko'ziga jiqqa yosh olib.

Bog'bonning gapidan Boburshohning ko'ngli buzilib, yig'lab yuborishiga ozgina qolibdi. Bog'bon:

— Qovun bu yerdan emasligini qayerdan bildingiz, shohim? — debdi.

— Hidi, pichoq tegar-tegmas yorilib ketishi va tilni yorar shirinligidan ona yurtim qovuni ekanligini angladim. Rahmatli otam bog'idagi polizda shunaqa shakarpalak ko'p bitardi. Uzoq Hind yurtida turib yurtim shakarpalagi bilan siylaganing uchun gunohkor bo'lmay, in'om-ehsonga loyiqsan.

Boburshoh bog'bonga rahmatlar aytib, bosh-oyoq sarpo beribdi.

1. Boburshoh o'zidan yodgorlik qoldirish uchun Hindistonda nima ishlar qildi?
2. Boburshoh qovunning Farg'onadan keltirilganini qanday bildi?
3. Bog'bonning gaplaridan nima uchun Boburshohning ko'ngli buzildi?

RIVOYAT

Naim Karimov

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, qadim zamonlarda, Farg‘ona-yu Qo‘qon degan tomonlarda Usmon Nosir degan mashhur shoir maktabni bitirib: «Endi qaysi hunarning etagidan ushlasam? Qayerga borib o‘qisam-u, qaysi sohani tanlasam?» deb kecha-yu kunduz o‘ylab yurgan ekan. Kunlarning birida u soy bo‘yida xayol surib suvning jimir-jimir to‘lqinlariga qarab o‘tirgan ekan, shu payt osmondan tushibdimi yo suvdan chiqibdimi, uning yonida oppoq soqolli, uzun hassali bir nuroniy kishi paydo bo‘libdi.

— Nimani o‘ylayapsan, o‘g‘lim? — so‘rabdi u.

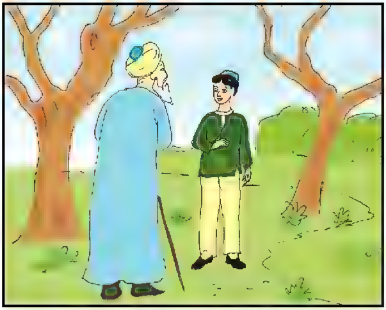

Usmon Nosir bir qarasa, tanish, bir qarasa, notanish odam. Ovozi ham goh tanish ovozga o‘xshasa, goh notanish kishining ovozi. Balki meni bo‘lmasa otamni, otamni bo‘lmasa onamni tanuvchi kishi bo‘lsa kerak, deb ochig‘ini aytibdi:

— Maktabni tugatyapman, ammo qayerga borib o‘qisam, kim bo‘lsam ekan, deb o‘ylanib turibman.

Shunda boyagi kishi so‘rabdi:

— O‘zing qaysi hunarni yaxshi ko‘rasan? Qaysi muallimning saboqlari senga ko‘proq ma’qul bo‘lgan?

— Men hamma darslarga qiziqqanman. Hamma hunar

menga yoqadi. Ammo hamma narsadan ko'ra ko'proq kitob o'qishni yaxshi ko'raman, — debdi Usmonjon.

— Kitob o'qish — hunar emas. Kitob o'qish bilan tirikchilik o'tmaydi. Lekin shunisi ham borki, kitob o'qishni juda yaxshi ko'rgan odamlar borib-borib, o'zlari ham kitob yozganlar.

— Men ham kitob yozsam deyman, — debdi Usmonjon.

— Niyating chakki emas. Lekin dunyoda kim ko'p — shoir ko'p, yozuvchi ko'p. Ammo ularning hammasidan ham Navoiy chiqmagan. Agar sen yozgan kitoblarni o'qib, odamlarning ko'zi o'tkir, qo'li chaqqon, yo'li ravon bo'lishiga ishonsang, niyating ushalsin.

— Odamlar kitobni ko'zlari o'tkir bo'lishi uchun emas, huzur-halovat topish, dardlariga malham olish uchun o'qimaydilarmi, otaxon? — so'rabdi Usmonjon. — Men shunday kitoblar yozayki, uni o'qib, odamlarning bir-birlariga bo'lgan mehri oshsin, xayollarida faqat bir-birlariga yaxshilik qilish istagi bo'lsin.

— Aytganing kelsin, o'g'lim. Shunday kitoblar kerak. Faqat shuni yodda tutki, sen yashayotgan dunyo — shafqatsiz dunyo. Bilasanmi, o'g'lim, har bir kishining orqasidan uning soyasi yuradi. Bu soya emas. Bir kun bo'lmasa, bir kun u shu odamning boshini yeydi. Ba'zan bitta soya ikkita, hatto uchta va undan ham ko'p bo'ladi. Ular seni jar yoqasiga olib borib, tubsiz chuqurlikka otib yubormasin desang, hamisha oftobga qarab yur!

Usmon Nosir xayolida Ota aytgan gaplar jonlanib, uning chor atrofida uzun-uzun soyalar paydo bo'libdi. Bu soyalar uni soy sari sudray boshlabdi. Soy o'rtasida bir

kamar paydo bo‘lib, uchib ketayotgan qushlarni o‘z qa’riga torta boshlabdi. Usmonning vujudida ulug‘ bir kuch paydo bo‘libdi-da, uni oftob sari eltibdi. Ota ko‘kka uchib ketibdimi yo suvga tushib ketibdimi — yo‘q emish.

— Qayga ketdingiz, otaxon, — qichqiribdi Usmon Nosir.

— Aytgan so‘zimni unutma, o‘g‘lim! — qayerdandir nido kelibdi. — O‘g‘lim! O‘g‘lim! — Otaning so‘nggi so‘zi aks sado bo‘lib tarqalibdi...

Shunday qilib, marhum otaning ruhi Usmon Nosirning shoirlik hunarini tanlab olishiga rizolik va fotiha bergan ekan.

1. Usmon Nosir otasining ruhi bilan nima haqda suhbatlashadi?
2. Ota ruhi bo‘lajak shoirga nima haqda maslahat berdi?
3. Shoir taqdiri to‘g‘risida nimalarni bilasiz?

1. Bo‘limdagi hikoyalarni o‘qib, ulug‘ ajdodlarimizdan kimlarning hayoti bilan tanishdingiz?
2. Vatanimiz va xalqimiz tarixida o‘chmas iz qoldirgan yana qaysi buyuk kishilarni bilasiz?
3. Biz nima uchun ular bilan faxrlanamiz?

BOLALAR GURUNGI

Hans Kristian Andersen,
daniyalik yozuvchi

Bir badavlat savdogar bolalarga ziyofat berdi. Ziyofat kechasiga boy va dongdor xonadonlarning bolalarini taklif qildi. Savdogarning ishlari yurishib turgan, o‘zi ham o‘qimishli odam edi.

Uning «aslzodalar» va «ulug‘vor boyonlar»dan tanish-bilishlari ko‘p edi. Shuningdek, na u va na bu mo‘tabar toifaga aloqasi bo‘lmagan kishilar bilan ham muomala qilar, tanish-bilish orttirar edi.

Xullas, uning uyida kattagina yig‘in bo‘ldi, lekin yig‘ilganlar faqat bolalar edi. Ular tinimsiz javrashar, tillariga kelganini qaytarmay gapirishar edi. Bolalar orasida g‘oyat chiroyli, lekin o‘taketgan dimog‘dor bir qizcha ham bor ekan.

Qizchaning jismiga kibr-havo ataylab kiritilmagan, balki maqtov-e'zozlar bilan singdirilgan ekan. Yana kimlar deng, qizchaning ota-onasi emas, unga qaraydigan xizmatkorlar uni shunday «kasal»ga chalintirib qo'yishgan ekan. Qizchaning otasi kamer-yunker bo'lgan ekan. Qizchaning tasavvurida bu «favqulodda muhim» unvon bo'lib tuyulgan.

— Men kamer-yunker qiziman! — derdi u.

Qizcha boshqa bolalarga o'zining «aslzoda»lardan ekanini, oqsuyaklar nasabidanligini uqtirib, kimki oddiy toifadan bo'lsa, undan biror e'tiborli odam chiqmaydi, derdi. Har qancha o'qima, intilma, o'rganma — baribir qoning toza bo'lmasa, aslzoda bo'lmasang, hech narsaga erisha olmaysan, derdi.

— Familiyasi «sen» bilan tamomlanadigan kishilarni tilga olmasa ham bo'laveradi — ulardan odam chiqmaydi! Biz — aslzodalar har qanday «sen»lardan nariroqda, qo'lni belga qo'yib, ularga qiyo boqmay turishimiz lozim.

Biroq savdogarning qizi undan ranjib qoldi, nega desangiz uning otasining familiyasi Massen edi. Mana shu zahoti u boshini ko'tardi-da, shunday dedi:

— Mening otamni bilasanmi, otam yuzta bolaning hammasiga novvot sotib olishi yoki uni sochib tashlab yuborishi mumkin. Sening otang shunaqa qila oladimi?

— Mana, mening otam esa, — dedi bir yozuvchining qizchasi, — sening otang haqida, hozirgi dunyodagi hamma otalar haqida ham gazetaga yozishi mumkin! Oyim: «Hamma otangdan qo'rqadi», deydi. Axir gazeta uning aytganini qilar ekan-da.

Shu so'zlardan so'ng qizcha takabburona kekkaygancha turib oldi, uning kibr-havosiga go'yo olam torlik qilardi.

Devor orqasida kambag‘al bir bola turgan ekan, u qiya ochiq turgan eshikdan astagina mo‘ralab bolalarga qaradi. Yumushini tugatgach, bolaga qiya ochiq eshikdan yasanib-tusanib olib, o‘yin-kulgi qilayotgan bolalarni tomosha qilishga ruxsat berildi. Shuning o‘zi ham kambag‘al bola uchun katta baxt edi.

— Qani endi men shularning o‘rnida bo‘lsam! — dedi o‘zicha havasi kelib, biroq shu paytda u mahmadonalik qilayotgan qizchalarning gap-so‘zlarini eshitib qoldi. Bola ularning gapidan o‘sal bo‘lib, umidsizlikka tushishi mumkin edi. Nega desangiz, bu bolaning ota-onasida ortiqcha qora chaqa ham yo‘q edi-da, gazetaga obuna bo‘lishga kelganda, hech imkoni yo‘q edi. Bunday odamlar gazeta nashr etishni loaqal xayoliga keltira olarmidi?! Lekin eng yomoni shundaki, otasining familiyasi, demak uning o‘z familiyasi ham «sen» bilan tamom bo‘lardi! «Xullas, mendan hech qachon biror durust odam chiqmaydi! — deb o‘yladi kambag‘al bola. — Mana, baxtsizlik. Lekin mening tomirimdan chinakam toza qon aylanyapti! Bu haqda tortishib o‘tirishga o‘rin ham yo‘q!»

O‘sha kuni kechqurun bolalar gurungida mana shunday gap-so‘zlar bo‘lib o‘tgan edi.

Oradan ko‘p yillar o‘tib ketdi, o‘sha bolalar allaqachon ulg‘ayib, katta bo‘lishdi.

Bu vaqtda o‘sha shaharda xazinalar liq to‘la bir uy paydo bo‘ldi. Hamma shu uyga kirishni, undagi mo‘jizalarni tomosha qilishni istardi, hatto bu yerga o‘zga shaharlardan ham odamlar kelishardi.

Xo‘sh, savdogar uyiga yig‘ilishgan o‘sha bolalardan qaysinisi endi bu mening uyim der ekan-a? Bunday qaraganda «falonchi aslzodaniki bo‘lishi mumkin», deb aytish turgan gap, lekin bunday emas. Ha, bu uy o‘sha kuni kechqurun oshxonada xizmat qilib, eshikdan mahmadonalik qilayotgan bolalarga qarayotgan kambag‘al bolaniki!

Ana o‘sha bolaning familiyasi «sen» bilan tamom bo‘lsa-da, lekin undan odam chiqdi.

1. Bolalar o‘rtasida qanday munozara bo‘ldi?
2. Siz bolalarning o‘zaro suhbatidan qanday xulosa chiqardingiz?
3. Kambag‘al bolaning orzu-umidlari haqida gapiring.

BIR XURMACHA SHAVLA

Aka-yka Grimmlar,
nemis yozuvchilari

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, bir qizcha yashar ekan. Qizcha bir kuni o‘rmonga maymunjon olib kelish uchun boribdi. U yerda bir kampirni uchratib qolibdi va unga salom beribdi.

— Vaalaykum assalom, — debdi kampir qizchaga. — Menga maymunjoningdan bersang-chi!

— Marhamat, — debdi qizcha. Kampir maymunjonni yeb bo‘lib:

— Sen menga maymunjon berding, men senga biron narsa sovg‘a qilaman. Mana senga xurmacha, sen faqat shuni aytishing kerak: Bir, ikki, uch, Xurmachada shavla pish. Shunda u shirin, mazali shavla pishira boshlaydi. Shundan so‘ng aytasanki: Bir, ikki, uch, Pishirishdan kech. Shundan so‘ng xurmacha shavla pishirishdan to‘xtaydi.

— Rahmat, buvi, — debdi qizcha va xurmachani olib, uyiga — onasining oldiga ketibdi.

Onasi bu xurmachani ko‘rib juda suyunibdi. Bir kuni qiz uydan qayoqqadir ketibdi. Onasi bo‘lsa xurmachani o‘z oldiga qo‘yib: Bir, ikki, uch, Xurmachada shavla pish, — debdi. Xurmacha shavla pishira boshlabdi. Ko‘p shavla pishiribdi. Onasi to‘yib-to‘yib yebdi. Ammo u xurmachani shavla pishirishdan to‘xtatadigan sehrli so‘zni unutib qo‘yibdi. Xurmacha esa shavlani hadeb pishiraveribdi. Uy ham shavlaga to‘libdi, uyning tomi, hovli, hatto ko‘chalar ham shavlaga to‘lib ketibdi, u hamon to‘xtamay shavla pishiraveribdi. Onasi juda ham qo‘rqib ketib, qizchasi huzuriga yugurib ketibdi. Lekin yo‘lda issiq shavla daryo bo‘lib oqqani uchun o‘tish juda qiyin ekan. Yaxshiyam qizchasi uydan uzoqda emas ekan. Qizcha ko‘chadagi voqeadan xabardor bo‘lib, darrov uyga yuguribdi. Juda qiyinchilik bilan kelib, eshikni ochibdi va: Bir, ikki, uch, Pishirishdan kech, — deb qichqiribdi.

Shunda xurmacha shavla pishirishdan to‘xtabdi. Ammo xurmacha shunday shavla pishiribdiki, kimning qishloqdan shaharga borishiga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, unga shaharga yetguncha bu shavla kifoya qilar ekan. Hech kim bundan shikoyat qilmabdi. Chunki shavla juda shirin va mazali ekan.

1. Kampir nima uchun qizchaga xurmacha sovg‘a qildi?
2. Qizning onasi nimani unutib qo‘ydi va bu qanday oqibatlarga olib keldi?

RUSTAM

Faxri Erdinch,
turk yozuvchisi

Bozorga ketayotgan edim, ro‘paramdan yetti-sakkiz yoshlardagi oyoqyalang, chuvrindi bola chiqib qoldi. Yelkasiga o‘zidan ham katta savat osib olgan. U: «Meni yollang», deb yalina boshladi. Ko‘p narsa xarid qilmoqchi emasdim, shuning uchun uni rad etdim. To‘g‘risini aytsam, yoshgina bolaga yukimni ko‘tartirib yurishdan nomus qildim. Biroq u yalinaverdi:

— Men ko‘p haq so‘ramayman, amaki, besh qurush bersangiz bas. Bugun meni hali hech kim yollamadi, pakana bo‘lganim uchun yollashmayapti. Lekin baquvvatman!

Unga achinib ketdim. Cho‘ntagimdan besh qurush olib bolakayga uzatdim:

— Olaqol!

U burnini tortib qo‘ydi-da, hayron bo‘lib menga qaradi.

— Yukingizni olib borib qo‘yganimdan keyin berasiz.

— Olaver, men senga shundoq beryapman. Bolakay xuddi ozor chekkan qush kabi hurpayib menga tikilib qoldi.

— Tilanchi emasman! — dedi u to‘satdan. — Yukingizni tashimasam, pulingizning nima keragi bor?

Nima deb javob qilishni ham bilmay qoldim.

— Uyim ancha olisda, — dedim nihoyat. — Ko‘p narsa xarid ham qilmayman. O‘zim olib ketaveraman.

— Mayli, olis bo‘laversin. Qancha xarid qilsangiz ham baribir. Nima sotib olsangiz, shuni ko‘tarib ketaveraman.

Endi ko‘nmaslikning iloji qolmagandi.

— Mayli, — dedim unga, — qani, ketdik.

U bilan suhbatlashgim keldi. Bozorda ko‘p yurmadik. Xarid qilgan narsalarimni uning yarim ham bo‘lmagan savatiga solib, uyga qaytdik. U boshini tik tutib (yuki uncha og‘ir emasdi), o‘ng tomondan yurib, katta, hashamdor uylarni, baland daraxtlarni va uzoqdagi qor bilan qoplangan tog‘larni tomosha qilib borardi.

— Isming nima? — deb so‘radim undan.

— Rustam. Qiziljahoman yaqinidagi qishloqdan kelganman. Yoshim to‘qqizda. Onam o‘tgan yili qazo qilganlar. Qishloqda amakim qolgan, lekin u menga yordam bermaydi. Shu sababli ham Anqaraga keldim, — dedi u bidirlab.

— Shoshma, shoshma, — deya gapini bo‘ldim, — buni sendan so‘rayotganim yo‘q.

— Bilaman, — deb javob berdi u. — Lekin baribir, so‘ragan bo‘lardingiz. Yaxshisi, birdaniga javob berib qutulganim ma’qul.

U bilan gaplashish qiyin ekan. Har bir so'zida bolalarga xos bo'lmagan tadbirkorlik sezilib turardi.

Indamay qolganimni ko'rib so'zida davom etdi:

— Hamma surishtiraveradi, hammasiga gapirib beraveraman-u, baribir hech kimdan biror naf ko'rmayman. Ha, mayli, bu yerda yana biroz chidasam bas! Besh-olti yil...

— Keyin nima bo'ladi?

U mening yuzimga diqqat bilan tikilib so'radi:

— Siz politsiyada ishlaysizmi?

— Nimalar deyapsan! Qo'rqma, qani menga ayt-chi, besh yildan keyin nima qilmoqchisan?

— Turmaga o't qo'yaman!

— Nega?

— Otamni qamab qo'yishgan, uni ozod qilaman!

Kulgidan o'zimni zo'rg'a tiyib qoldim. Ancha joygacha indamay bordik. Keyin so'radim:

— Otangni nega qamab qo'yishdi?

— Jandarmlar bilan olishgandi. Bittasini qishloqning naq o'rtasida yerga qulatdi. Otam zo'r mergan-da! Jandarmning qoq peshanasiga tekkizibdi. O'n sakkiz yilga hukm qilishdi. Hali ikki yil ham o'tgani yo'q.

— Otang nega jandarmlar bilan olishdi?

— Soliq to'lamagani uchun-da. Otamning puli yo'q edi. Ular kelib ko'rpalarni, qozonni, yopqini olib ketmoqchi bo'lishdi. Shunda otam qo'liga miltig'ini olgandi, jandarmlar tiraqaylab qochib qolishdi. Otam, mana senlarga ko'rpa, deb bitta o'q uzdi! Mana senlarga qozon, deb yana otdi! Mana senlarga yopqi, deb uchinchi marta o'q uzdi! Jandarmlardan biri dodlab yubordi-yu, ko'chaning qoq o'rtasida yerga qulab tushdi...

Uyga yaqinlashib qoldik. Yana nima deyishini kutib, Rustamga diqqat bilan tikildim.

— Menga bunaqa qilib qaramang, amaki. Biz qashshoq odamlarmiz, yuzlarimiz ham kir-chir.

Muyulishdan o‘tdik. To‘satdan bu bolani savati bilan qo‘shib bag‘rimga bosgim keldi. Lekin botinolmadim. Faqat iyagidan tutib ko‘zlariga tikilib qaradim.

— Rustam, sening yuzing hecham iflos emas, o‘g‘lim, — dedim unga. — Anqarada, butun Turkiyada senga o‘xshagan minglab shunaqa bolalar bor. Hammalaring aqli raso, sofdil, halol kishilarsiz. Kel, seni bir o‘pay.

Rustam sal jilmayib qo‘ydi:

— Qo‘ysangiz-chi, afandim! Bezgak kasalim bor. Yana sizga yuqib qolmasin!

— Bezgak yuqumli emas.

— Yo‘q, yuqumli. Menga onamdan yuqqan. Juda yomon kasallik. Bezgagim tutsa bormi, xuddi laylak tumshug‘ini taqillatgandek, tishim-tishimga tegmay qoladi... Rustam go‘yo buning hech qanday qayg‘uli tomoni yo‘qdek kulib qo‘ydi.

— Rustam, otangni ko‘rgani boryapsanmi? — deb so‘radim undan.

— Har hafta boryapman. Unga sigaret eltib beraman. Qancha pul ishlasam, hammasiga sotib olyapman. O‘tgan haftada ishlarim yurishib ketib, ikki quti sigaret sotib oldim.

Uyga kirganimizdan keyin xotinim dasturxon yozdi. Rustamning yelkasidan savatni tushirib, ichidagi narsalarni oldik. Unga o‘n qurushli tanga uzatdim.

— Uyingiz yaqin ekan, yukingiz ham oz, — dedi u besh qurush qaytimni uzatib. Yana: «Tilanchi emasman», deyi-shidan cho‘chib qaytimini oldim. U ketishga hozirlandi.

— Kel, birga tushlik qila qolaylik, Rustam! — dedim yelkasidan quchib.

— Mumkin emas, — deb javob berdi Rustam, — bugun bozor. Yana ikki-uch marta yuk tashishga ulgurishim kerak.

— Oppoq dasturxon yopilgan stol yonida o‘tirishga odatlanmaganman. Sanchqi bilan ovqat yeyishni ham bilmayman, — deya cho‘rt kesdi Rustam.

— Yaxshi bola ekansan, — dedim u bilan xayrlasha-yotib. — Lekin o‘ylab qo‘ygan ishing menga yoqmayapti.

— Qanaqa ishim?

— Axir sen turmaga o‘t qo‘ymoqchisan-a?

Rustam yana jilmayib qo‘ydi.

— Eh, amakijon-ey, shunga ishonib o‘tiribsizmi? Otamga dalda berish uchun buni o‘ylab topgandim. Unga shuni aytganimda, otam panjara ortida ham yig‘lab, ham kulib yubordi!..

Ko‘zim yoshlanib ketdi. Javondan ikki quti olib, unga uzatdim:

— Bu senga emas, otangga. Uni ko‘rgani borganingda, mendan salom aytib qo‘y...

— Amakijon, siz yaxshi odam ekansiz, — dedi u ko‘chaga chiqar ekan.

U juda och qolsa, biznikiga kelishga va’da berdi.

1. Rustam nima uchun yollanib ishlaydi?
2. U ishlab topgan pullarini nimaga sarflar edi?
3. Rustam ortiqcha pulni olmay to‘g‘ri qildimi?

JIMJILOQ

Chingiz Aytmatov

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, bir kampir bilan cholning bo‘yi jimjiloqday keladigan o‘g‘li bo‘lgan ekan. Oti ham Jimjiloq ekan. Jimjiloq otquloq bargining soyasida uxlab yotgan ekan, o‘sha yerda o‘tlab yurgan tuya bolani bargga qo‘shib yamlab yuboribdi. «Tuya yutganini bilmaydi, kavshaganini biladi», degan matal o‘shandan qolgan ekan.

Jimjiloq tuyaning qornida yotib bor ovozi bilan chinqirib yordam so‘radi. Chol bilan kampir bu ovozni eshitib qolib, tuyani so‘yishibdi-da, qornidan Jimjiloqni chiqarib olishibdi.

Bir kuni och bo‘ri Jimjiloqni uchratib qolibdii.

— Zig‘irday bo‘lib olib, buncha likillaysan, kimsan o‘zi? Ikki yamlab bir yutaymi, — debdi bo‘ri.

— Yo‘q, menga tegma, — debdi Jimjiloq, — o‘zingga qiyin bo‘ladi, it qilib qo‘yaman seni.

—Gaping buncha betayin, bo‘rining it bo‘lganini kim aytdi senga o‘zi? Mana shu gaping uchun seni yeyman, — debdi-da, bo‘ri bolani yutib yuboribdi. Jimjiloq bo‘rining chap ichagiga ham yuq bo‘lmapti. Keyin nima yegani esidan chiqib ketibdi. Shu-shu bo‘ri bo‘ri bo‘lganiga pushaymon bo‘la boshlabdi. Qorni ochib otarga yaqinlashishi bilanoq Jimjiloq bo‘ri qornida turib, bor ovozi bilan «Ey, cho‘pon, uxlama! Men o‘g‘ri bo‘riman, qo‘ylaringni qiyratgani kelyapman!» — deb jar solar ekan.

Holdan toygan bo‘ri yerga ag‘anapti, o‘zining qorin-biqinini jahl bilan uqalay boshlabdi. Jimjiloqqa nima?! Qaytanga undan battar avjiga chiqarmish:

— «Ey, qo‘ychivonlar, chopinglar bu tomonga, meni savalanglar!»

Cho‘ponlar bo‘rining oldida hozir-u nozir bo‘libdi. Bo‘rining esa dumini qisib qochib qolishdan boshqa iloji qolmabdi. Hamma hayronmish. Bu qanday sir bo‘ldi o‘zi? Chunki qochib ketayotgan bo‘ri hadeb: «Meni quvib yetinglar» deb baqirarmish.

Bo‘ri bir amallab qutulishga qutulibdi-yu, lekin qornini hech narsa bilan to‘ydira olmabdi.

Shunday qilib, bo‘ri qayerga bormasin Jimjiloq hammani ogoh qilaveribdi. Bo‘rining toqati toq bo‘libdi. Ozib ketganidan eti borib ustixoniga yopishibdi. «Endi nima qilsam ekan, o‘z boshimga falokatni sotib oldim-ku, qayga

bormay, endi menga tinchlik yo‘q», deb yig‘lamoqdan beri bo‘libdi.

Jimjiloq bo‘lsa sekingina uning qornidan: «Toshmatga bor, qo‘ylari semiz! Boymatga bor, itlari qari! Ermatga bor, qo‘ychivonlari uyquchi» deb ovoz chiqarib qo‘yarmish! Oxiri hiqillab yig‘lab: «Gaplaringga kirib bo‘pman, undan ko‘ra biron odamga boraman-da, it bo‘lib olganim yaxshi», debdi. Shunday qilib, bo‘ri it bo‘lib qolgan ekan.

1. Jimjiloq tuyaning qornidan qanday qutuldi?
2. U bo‘rini qanday jazoladi?

1. Bo‘limdagi qaysi ertaklarni o‘qib, kamtarlikning fazilat ekanini bilib oldingiz?
2. Qaysi ertakdagi bolalarning fazilati sizga ko‘proq yoqdi? Nima uchun?
3. Hukumatimizning bolalarga ko‘rsatayotgan g‘amxo‘rligi haqida gapiring.
4. Xorijiy yozuvchilaridan kimlarning kitoblarini o‘qigansiz va ularning qaysi asarlariga ishlangan multfilmlarni ko‘rgansiz?

YOZ O'TADI SOZ

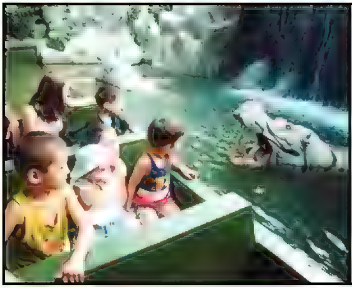

YOZ

Shukur Sa'dulla

Keldi ko'klam kabi soz,
Bizlar sevgan issiq yoz.
Ekin o'sdi yerlarda,
Bug'doy pishdi qirlarda.
Qip-qizardi olchalar,
Uzar yosh bolachalar.
Poliz to'la bodring,
— Dehqon, tez uzib bering!
— Sabr qiling siz andak,
So'yib beray handalak.
Quyosh ko'kda nur sochar,
Yangi dunyolar ochar:
O'rik yetilib pishar,
Yerlarga to'p-to'p tushar.

Olma, anor, nok, bodom,
To‘ymaydi yeb hech odam.
Yoz bo‘yi bizda har xil
Meva pishar to‘qson xil.

1. Yozda qanday mevalar pishadi? Kuzda-chi?
2. She’rni yod oling.

OYDIN KECHA

Murod Xidir

Haligina olamni charog‘on qilib turgan quyoshni tog‘ning orti «yutib» yuboradi. Osmon avval qoramtir kul tusiga kirib, so‘ng asta-sekin yorisha boshladi.

Ozod bilan Nosirning ko‘nglini vahima xuddi oqshom g‘ira-shirasi singari bilinar-bilinmas bosib kela boshladi.

Ular tarbiyachilarining qanchadan-qancha uqtirishlariga qaramay, tushdan so‘ng g‘oyib bo‘lishgandi. Rosti, tog‘ning so‘lim tabiati ularni bezovta qilib qo‘ydi. Ozod bilan Nosir hamqishloq emasmi, darhol til biriktirib sayrga chiqib ketishdi. Soylikdan o‘tib, to‘g‘ri qirdagi chakalakzorga yo‘l oldilar. Hilvirab pishgan yoki endi yetilib kelayotgan olma-yu o‘riklarning xushbo‘y hidi anqiydi. Yana anglab bo‘lmas, hidining o‘xshovi yo‘q mevalar juda ko‘p. Ozod yo‘lda o‘zining sinchkov va topqirligini namoyish qilardi:

— Manavi ko‘ksultonni qara-ya, salkam olxo‘ridek keladi.

— Sen oyog‘ing ostidagi yertutni ko‘rmapsan-a. Nosir ham o‘z navbatida Ozod bilan «bellashadi». O‘zi tez payqab qolgan narsalarini bir-bir sanab, g‘ururlanadi:

— Qara-chi, tuproqdagi manavi iz xuddi chaqaloqnikiga o'xshaydi. Bilasanmi, bu kirpining izi...

O'ngir o'rmoni tugay boshladi. Endi qovjiragan maysa qoplangan qir boshlandi.

— Dam olamizmi? — dedi Ozod. Nosir bo'lsa e'tiroz bildirdi:

— Dam oldingmi, tamom, bo'shashasan.

Har ikkovini cho'qqi chorlayotganga o'xshaydi. Eh-he, quyidan — oromgoh tarafdan bu cho'qqi shunchalar serviqor ko'rinadiki... U go'yo bulutlarga nish urib turibdi. Do'stlarning yurgan sari cho'qqiga havaslari ortadi, shu havas, istak ularning oyoqlariga mador indiradi.

Yo'lda zerikmaslik uchun Nosir vaj izladi. U Ozodni gapga tutdi:

— Ozod, echkiemardan qo'rqasanmi? Yo'qsa, nega uni ko'rganingda qichqirib yubording?

Shu mahal ularning yo'lini ko'ndalang kesib, qariyb ikki go'zal olachipor ilon o'tib qoladi. Ozod sal orqaga tisarilib:

— Nosir, to'xtab tur! — dedi sekin. Ilon xas-xashakka aylanib qolgan maysalarni shitirlatib, zumda g'oyib bo'ldi. Nosir o'zining eti jimirlashib ketgan bo'lsa ham Ozodga dalda bergisi keladi.

— Ilon bekordan-bekorga yomonlik qilavermaydi. Ko'pam qo'rqib o'tirma...

— Ehtiyotlik yaxshi-da, — garchi Nosirning gapiga ich-

ichidan g‘ashi kelayotgan bo‘lsa ham, Ozod beparvolik bilan shunday dedi.

Nihoyat, cho‘qqiga o‘n-o‘n besh odim chamasi qolganda do‘stlar yugurib qolishdi. Ular marraga yetgach, o‘zlarini qushdek yengil sezishdi. Quyida yotgan soylik, bog‘lar ancha yaqinga — oyoq ostiga kelib qolibdi. Do‘stlar birpasdan so‘ng tosh ustiga cho‘nqayib o‘tirishdi. Xuddi tuya o‘rkachiga minib olgan kabi toliqqan oyoqlari orom oldi.

Ular quyoshni shu yuksaklikdan kuzatib qoldilar. Quyosh avval cho‘g‘lanib, gardishi aniq ko‘rindi. Bora-bora tunning qora yoping‘ichi uni ham to‘sib qo‘ydi.

— Endi qorong‘ida adashib ketamiz-ku! Do‘stlarning har ikkalasida ham shu tahlika bor edi.

— Kel, qo‘l ushlashib yuraylik! — iltimos qilib qoldi Nosir. Ozod chap qo‘li bilan Nosirning o‘ng qo‘lini mahkam tutib oldi. Bo‘sh qo‘llarini peshanalariga to‘sib, shox-shabbadan himoya qilganlaricha, birmuncha yo‘l yurishdi. Tunda qushlarning qichqirig‘i, hasharotlarning chirillashi, yana allanimalarning ahyon-ahyon shitirlatishlari do‘stlarni dahshatga soldi.

— Endi yurish befoyda, — dedi Nosir xo‘rsinib. — Yaxshisi, tunab qo‘yaqolamiz.

— Kunduzi tanasi kavak tutlarni ko‘rgan edik. O‘shanga kirib, tunaymiz, — dedi Ozod buni ancha burun o‘ylab qo‘ygandek.

— Bu gaping to‘g‘riku-ya, lekin to‘ng‘izlar odamning hidini bilarmikin?

— To‘ng‘iz hid bilmaydi. Lekin andak shovurni ham qulog‘i eshitadi. Buni allaqaysi kitobdan o‘qib bilganman. Tushundingmi? — jerkib javob berdi Ozod.

Do‘stlar beixtiyor yoriq, kavak tut daraxtini qidirishga tushdilar. Nihoyat, bir tut tanasini qo‘llari bilan paypaslab, timirskilab ko‘rishdi.

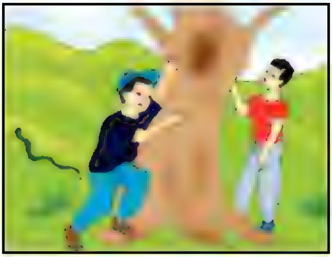

— Iya, kavak ekan! — bo‘g‘ilib qichqirdi Nosir. Ular tutning «darcha» tarafiga o‘tib, kavakka kira boshlashdi.

Suhbat bo‘linib qoldi. Ilon bo‘lsa kerak, «darcha» yonidan pishillab otib ketdi. Ozod bunday daqiqada Nosirning nafas olayotganini ham sezmasdi. Birpasdan keyin do‘stlar «kulba»sining orqa tarafidan bir nimaning juda qattiq, sovuq chinqirgani eshitildi. Nosirning yuragi shunchalar dukullab tepa boshladiki, buni hatto Ozod eshitib turardi.

— U chinqiroq ilon bo‘lsa kerak, — deb qo‘ydi Ozod.

— Bo‘lsa bordir, ism-sharifini aytishing shartmi? — po‘ng‘illadi Nosir tirsagi bilan Ozodni nuqib.

Ular anchagacha jim qolishdi. Bolalarning ko‘z o‘ngida o‘rmon bilinar-bilinmas yorishib kelardi.

Sekin-asta daraxt shoxlari orasidan shapaloqdek-shapaloqdek yog‘dular tusha boshladi. Bir-biri bilan ayqash-uyqash bo‘lib o‘tgan ko‘lankalar jonlangandek, tebranib qo‘yardi.

— Endi-chi, jo‘nab qolamiz, Ozod, — shipshidi Nosir. Shunday dedi-yu nafasi ichiga tushib ketdi. U ro‘parada nimaningdir pishqirganini, to‘p-to‘p tuyoq tovushini aniq eshitdi. Ular vujudlarini quloqqa aylantirib, ro‘paradan ko‘z uzmay qolishdi. Haligi pishillash ancha yaqinlashib qoldi, endi uning to‘nkadek tanasi ham ko‘zga chalindi.

— To‘ng‘iz... — dedi nafasi ichiga tushib, Nosir. To‘ng‘iz o‘rik danaklarini qars-qurs chaqib, mag‘zini yeb kelardi. U bir gilam o‘rnichalik joyning danaklarini terib yedi. Uning xanjardek tishlari oy yog‘dusida goho yiltirab ko‘rinardi. To‘ng‘iz danaklarning hammasini yeb bitirdi shekilli, tumshug‘ini yerga tegizgudek bo‘lib, so‘l tomonga yo‘rtib ketdi.

Ana shundan keyingina Nosirning dami chiqdi.

— Ozod, Ozod, ketmaymiz. Bu to‘ng‘izlardan ko‘pga o‘xshaydi. Odamni naq yorib tashlaydi, deb eshitganman, — yolvora ketdi Nosir yig‘lamsirab.

Ozod Nosirni tinchlantirdi. Ozod o‘zi seskanayotganini hech bildirmasdi.

Allamahalgacha o‘y-hayollar bilan qachon uyqu elitganini sezmadi... Bir mahal tizzalaridan bosh ko‘tarsaki, hammayoq yop-yorug‘ — tong otibdi. Uvishgan qo‘llari bilan ko‘zlarini uqaladi, sekin Nosirni turtkilashga o‘tdi.

— Nosir, uyg‘onsang-chi, ketdik.

1. Ozod bilan Nosir tog‘ yo‘lida qanday jonivorlarga duch kelishdi?
2. Do‘stlar jonivorlarning qanday xislatlari haqida so‘zlashdilar?

NIHOLLARNING NOLASI

Xudoyberdi To‘xtaboyev

Shaharda ko‘kalamzorlashtirish oyligi bo‘lib o‘tgandi. Shu oylik davomida ko‘chalar chekkasiga, ariqlarning bo‘yiga, xiyobonlarga naq uch yuz mingga yaqin mevali va manzarali ko‘chatlar o‘tqazishdi.

Qiyqirishib ko'chat ekkan o'quvchilar biri ketmonini asfalt yo'lda daranglatib sudrab, biri belkurakni yelkasiga teskari qo'yib, yana bittasi bo'sh chelakni childirma qilib chalib jo'nab ketishgach, chinorlar bir-birlariga ma'noli qarab qolishdi.

Ertalab quyosh chiqishi bilan ikki yuz niholcha birdan uyg'onib yengil-yengil chayqalishib, bir-birlariga salom bergandek bo'lishdi, so'ngra tunlari qanday o'tganligini ayta boshlashdi.

— Mening tomirchalarim tuni bilan suv axtarib chiqishdi, — dedi bitta nozikkina niholcha.

— Men bo'lsam tanam-u shoxchalarim bilan shabnam so'rdim, — dedi boshqasi.

— Men yo'lda karaxt bo'lib qolgan ekanman, haliyam o'zimga kelolmayapman, — deb qo'ydi uchinchisi...

Nihollar: Bolalar suv to'la chelaklarini ko'tarib, bir-birlarini quvlashib, qiyqirishib kelib qolishar, — deb kutishdi.

Nihollar sabr-u bardoshlari zo'r, ancha-muncha qiyinchilikka parvo qilmaydigan, quyosh taftiga, suvsizlikka o'rgatilgan edi. Bir kuni quyosh haddan tashqari qizdirib yubordi, o'zi to'kayotgan mo'l-ko'l harorat evaziga niholchalarning barg-u shoxchalaridagi eng so'nggi namlikni ham so'rib ola boshladi.

Niholchalar birdaniga: — Suv!!! — deb baqirishga tushishdi. Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha to'satdan qo'rqib ketdi: yo'q, o'zi uchun emas! Mayda niholchalar-

ga — ukalariga achinib ketdi. Bobokalonlari aytgan suv uchun, oziq-ovqat uchun bo'ladigan janglarning eng og'ir pallasi boshlanganga o'xshaydi. Bunday paytlarda odamlar yordamga kelishmasa, nozik niholchalarning ko'pchiligi nobud bo'lib ketishi mumkin-ku, axir! Nahotki, nahotki shunday bo'lsa! Axir ular tog' bag'ridagi sersuv, bahavo adirlarda mazza qilib o'sishayotgan edi, o'z hollariga qo'yib berishganda, bu yerlarga majburan ko'chirib kelishmaganda, qanday soz bo'lardi-ya!

— Suv!!! — degan faryod hamma yoqni qoplab ketgandek bo'ldi yana.

Novcha niholcha shoshib qoldi, nima qilishini, bir tomchi suvga zor bo'lib jon berayotgan nozik niholchalarga qanday yordam berishni bilmasdi u.

Ertasiga ertalab niholchalarning ko'plari uyg'onmadi, tungi shabnamga yetolmay nomozgar pallasidagi dimlikda bir-ketin nobud bo'lishgan ekan...

Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha bu judolikdan dahshatga tushdi-yu, lekin o'zini yo'qotmadi. «Yo'q, — deya chayqalib ketdi novcha niholcha, — men o'lmasligim kerak, men yashayman, yashayman!»

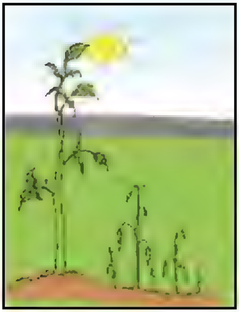

— Suv! — deb chinqirib yubordi ... Ko'chadan shoshilib mashinalar o'tib borardi. Chollar, kampirlar o'tyapti.

Yigitlar, qizlar o'tyapti. Bolalar, qizchalar o'tyapti...

Novcha niholcha hamon ajal bilan olishib yotibdi.

U kimdandir yordam kutgandek jovdirab atrofiga qaray boshladi. Meni

bu yerga ekib, ketmonini asfaltda daranglatib sudrab ketgan bolalar kelib qolmasmikan deb yana bir bor ko'cha boshiga ko'z tashladi, yomg'ir tomchilaridan umidvor bo'lib, bulut bo'lmasa ham ko'kka tikilib, uzoq qotib turdi...

Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha asta-sekin o'zidan ketib, allaqanday sehrli xayolot nash'asi bilan mast bo'la boshladi, keyin o'sha kun — haddan tashqari qizdirib yuborgan 19 iyun kuni kunduz soat oltilarda jon berdi.

1. Nihollar nima uchun nola chekishdi?
2. «Nola chekdi» iborasini qanday tushunasiz?

SUV BILAN SUHBAT

Zafar Diyor

— Hoy, sen, jiyron toychamdek
O'ynab-o'ynab oqqan suv,
Dalalarga bayramdek
Guldan bezak taqqan suv.

Quloq solgin so'zimga,
Nega buncha shoshasan?
Qayerdan bu kelishing,
Qirg'oqlardan toshasan?

— Yaxshi bola, toychangdek
O'ynab-kishnab kelishim,
Qir, adirlar oralab
Shamol kabi yelishim.
Ko'rasanmi, hu o'sha
Oppoq qorli tog'lardan,

Shoshib oqib kelaman
Dalalardan, bog‘lardan.

1. She’rda suvning oqishi nimalarga o‘xshatiladi?
2. She’rni rollarga bo‘lib ifodali o‘qing.

QUYOSH SEVGAN YURT

Rauf Tolib

Quyosh moviy tog‘lar ortidan bosh ko‘taribdi. Bog‘dagi rango-rang gullar unga salom berishibdi. Dalalar shoxida qushlar chuldirab, yaproqlar shildirab quyoshni olqishlabdi. Butun olam uning saxiy, hayotbaxsh nuridan bahramand bo‘libdi.

— Doim boshimiz uzra porlab tur, Quyosh! — debdi odamlar. Quyosh jilmayib qo‘yibdi. U yam-yashil bog‘lar, cheksiz-chegarasiz yaylovlar, baland-baland tog‘lardan ko‘z uzolmas ekan.

Shu payt qayoqdandir bir oq bulut paydo bo‘libdi-da, Quyoshdan so‘rabdi:

— Ey, Quyoshjon, nega bu o‘lkaga bunchalar mahliyo bo‘lib qolding?

— Bu yurt men uchun judayam qadrdon! Boqqan sari ko‘zim quvnaydi, dilim yashnaydi.

Menga uning har bir joyi, har bir bog‘i tanish. Bu yurt — qadimiy yurt.

Bilasanmi, ko‘hna Turon zaminda insonlar qalbini yoritguvchi o‘z quyoshlari bor. Bular Amir Temur, Ibn Sino, Imom al-Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Al-Xorazmiy, Ulug‘bek, Navoiylar!

Bu yurt mustaqil yurt! O'ziga xon, o'ziga bek yurt! Bu yurtning odamlari juda mehnatkash! Har yili umid bilan nihol ekishadi, men ularni parvarishlayman. Qizil olmalarda o'z aksimni ko'rganday bo'laman. Chamanzordagi rango-rang gullarni aytmaysanmi?

Men nur qo'lim bilan ularga jilo berganman. Bu bolajon o'lka ko'zimga issiq ko'rinadi, ketolmay uzoq turib qolaman...

— Ey, Quyoshjon, — debdi shunda oq bulut, — bilsang, men uchun ham bu o'lka aziz, qadrdon!

— Bo'lmasam-chi, sen, ayniqsa, uch fasl — bahor, kuz va qish chog'larida osmonida parvonasan.

— Ha, biz shalola bo'lib ayqirib-hayqiramiz. Buloq bo'lib qaynaymiz...

Oq bulutning ko'ngli pok, orzu-niyatlari ko'p ekan. U to'lib-toshib so'zlashda davom etibdi:

— Biz bulutlar chanqoq dillarni qondirsak, deymiz. Biz dov-daraxtlar tomirida jo'shib oqqan qonmiz, inju-inju suv zarralarimiz, tabiatga shifojonmiz. Biz elning rizq-ro'zimiz, oshi-nonimiz...

Yoz bo'yi shildir-shildir qo'shiq aytib, yurt husnini madh etsak deymiz.

— Ey, yasha! — debdi unga Quyosh. — Qars ikki qo'ldan chiqadi, deydilar.

Ikkimizning ham orzularimiz bir ekan: Bu yurt kamol topsin, gullab-yashnasin! Ular mevalari, noz-ne'matlari ko'zni quvontiradigan bog' va dalalarga havas bilan qarashibdi, ko'zlari go'zallikdan qamashibdi.

— Shundoq badavlat yurt doimo omon bo'lsin! — deyishibdi ular.

1. Erta tongda quyosh chiqishini kuzatganmisiz? Quyosh chiqishi nima uchun jilmayganga o‘xshaydi?
2. Ertakda o‘tmishda yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk bobokalonlarimiz nima uchun Quyoshga o‘xshatiladi?
3. Oq bulut nimalarni orzu qiladi? Quyosh-chi?
4. Yurt ma’nosini bildiruvchi yana qanday so‘zlarni bilasiz?

1. Yoz tabiati boshqa fasllardan nimasi bilan farq qiladi?
2. Dov-daraxtlarning yoz, bahor, kuz va qishdagi holatini taqqoslab gapiring.
3. Kundalik tutib, yozgi xotiralaringiz asosida «Ta’til taassurotlari» mavzusida insho yozishga tayyorlaning.

IZOHLI LUG'AT

akka-tikka — talon-taroj
alvon rang — qizil rang
amiralmo'minin — ilk islom davridagi xalifalarning unvoni
arkoni davlat — saroy xodimlari
armon — amalga oshmay qolgan, bajarilmagan (ammo havas qilingan) ish
bastakor — kuy bastalovchi
battol — o'taketgan yovuz, berahm, vaxshiy
betilmoch — tarjimonsiz
bir miri — besh tiyin
bir tanob — XVII asrda qo'llangan uzunligi 39,9 metrga teng o'lchov birligi
bo'ysara — saf tortmoq
bo'z yaktak — oq surp (oq chit) dan tikilgan erkaklar yozgi kiyimi
bo'zchi — bo'z to'quvchi
bo'zlashmoq — ho'ngrab, uvvos tortib yig'lamoq
boltaning muhrasi — boltaning orqasi
bulduruq — cho'l qushi, qorabovur
Dehli — Hindiston poytaxti
falakning gardishi — taqdir taqozosi
faqir — kambag'al kishi
farmon — buyruq
farmonbardor — amr qiluvchi, buyruq beruvchi
firdavs — jannat bog'i
gubernator — ayrim davlatlardagi gubernya — viloyat hokimining nomlanishi
gulob — atirgul suvi
hakim — tabib
hammol — yollangan ishchi
hammam — hamma yog'im
hijron — ayriliq
hison — ehson, foyda
hovoncha — qotgan nonlar solib tuyuladigan idish
Husayn — Abu Ali ibn Sinoning ismi
ifor — yoqimli hid
inoyat — iltifot, mehribonlik, g'amxo'rlik
istilochi — bosqinchi
jannatmakon — jannatga o'xshash
kamer-yunker — saroy ahllariga beriladigan quyi unvon
kitobdor — kitoblar bilan shug'ullanuvchi kishi
ko'kquton — cho'l qushi
ko'za — suv va sut solinadigan idish
konveyer — zavod va fabrikada tayyorlanadigan mah-

sulotni tayyor bo'lguncha ishchiga eltadigan o'zi yurar moslama
kulli jahon — butun olam
kunda — ustida biror narsani chopish, qirqish uchun qilingan maxsus g'o'la, to'nka
lashkarboshi — qo'shin boshlig'i, sarkarda
lochira — oshirilmagan xamirdan qilinadigan yupqa non
London — Angliya poytaxti
ma'rifat chirog'i — bilim chirog'i
madrasa — eski ilm dargohi
maqbara — qabr ustiga qurilgan bino
massaget — qabila nomi
matal — tugal ma'no ifodalamaydigan obrazli ibora, hikmatli so'z
me'morlik san'ati — naqshlar yordamida gipsdan yasalgan har xil shakllarning ko'rinishi
mesh — suv, qimiz solinadigan idish
mirshab — tartib saqlovchi kishi
muddao — maqsad
muhofaza — himoya,
mulozim — xizmatchi
mulozim — xodim
munofiq — yomon kishi, doimiy yomonlik qilib yuruvchi
munshiy — kotib
muruvvat — odamgarchilik yuzasidan qilingan yaxshilik
mushk-anbar — xushbo'y moddalar
musofir — boshqa joydan kelgan, begona kishi
mustajob — qabul etiladigan, ijobat bo'ladigan
nashtar — tig', (ari, ilon tig'i) o'tkir va sanchiladigan narsa
nasim — shabada, shamol
nobakor — xulq-atvori, yurish-turishi yomon odam
novqoslanib — mazasi qochib
padari buzrukvor — ulug' ota
qatalab — yorib
qozi — o'tmishda shariat qonuni bo'yicha ish ko'rgan amaldor
salloh — qassob
saltanat — podshohlik
sarkarda — boshchilik qiluvchi; qo'mondon, lashkarboshi
sel — shiddatli yomg'ir, jala
serbar — eni katta, eni keng
serhasham — yasangan
so'fi — azon aytuvchi
sovut — jangda kiyiladigan kiyim
sulton — podsho
suluv — chiroyli

suqur — qush turi
suruv — qo'y-echkilar podasi
suyg'un — bug'i
takabbur — o'zini katta oluvchi
takya — do'ppi
Tangri — Olloh
taqa — temirdan ot-ulov tuyog'iga moslab yasalgan yarim doira shaklidagi metall buyum
taqachi — otlarning tuyog'iga taqa qoquvchi
tavoze — ta'zim
taxtiravon — qadimda podsholarni o'tkazib olib yuriladigan ko'chma taxt
tib — tibbiyot
tole — taqdir, qismat, omad, baxt
turumtoy — sovuq joylarda yashaydigan qush
tushov — bog'lab qo'yish, hayvonni shohidan, bo'ynidan, oyog'idan bog'lash
tuvaloq — qush turi
usturlob — o'lchov asbobi, osmon jismlarini o'rganuvchi asbob
vahima — qo'rqinch, biror voqeadan qo'rqib ketish
vojib — bajarish shart bo'lgan ish
xanjar — ikki tomoni tig'li pichoq
xattot — xat ko'chiruvchi
xilvat — odamlardan, ko'zdan yiroq; hech kim ko'rmaydigan pana joy
xurmacha — oziq-ovqat solinadigan idish
yanglig' — kabi
yovshan — daraxt
zavol — mahv bo'lish, halokat
zeb-ziynat — turli bezaklar
zikrida — haqida
o'git — pand-nasihatlar
o'nsari — o'n kilogramm
o'tov — ko'chmanchilar yashagan ko'chma uy
g'azal — maxsus o'lchovda yozilgan she'r turi
g'iybatchi — birovlar ustidan har xil yolg'on gaplarni gapiruvchi kishi
shahanshoh — podsho
sharob va may — mast qiluvchi ichimlik
shovvoz — har qanday ishni eplay oladigan odam; azamat, polvon
chaqirim — 1,06 kilometrga teng uzunlik o'lchovi
chikora — na hojat
Chin — Xitoy
choh — chuqurlik, o'ra
chorakor — yollangan ish-chi

MUNDARIJA

I. ISTIQLOLIM — ISTIQBOLIM

Mangulikka tatigulik kun (*Matn*). S. Barnoyev 3
Iqboli buyuksan (*She'r*). A. Oripov 4
Qodir boboning orzusi! (*Matn*). T. Hayit 5

II. O'ZBEKISTON — VATANIM MANIM

Serquyosh o'lka (*She'r*). Z. Diyor 8
Mardlik va aql yorug'ligi (*She'r*). M. A'zam 9
Xarita (*Hikoya*). N. Norqobil 11

III. OLTIN KUZ

Saxovatli fasl (*Matn*) 17
Kuz (*She'r*). Sh. Sa'dulla 18
Qovun sayli (*Hikoya*). Sh. Sa'dulla 19
Dehqon (*She'r*). S. Rahmon 23

IV. MA'NAVIAT — QALB QUYOSHI

Salomlashish odobi (*Pandnoma*). H. Koshifiy 24
Odamdan nima qoladi? (*Dostondan parcha*) Yusuf Xos Hojib 25
Har kim ekkanin o'rar (*She'r*). M. Abdurashidxonov 28
Chaqimchiga «mukofot» (*Ertak*) 30
Ikki saxiy (*Ertak*). Murod Xidir 32

V. XALQ OG'ZAKI IJODI

Qo'shiqlar qanotida

Boychechak (*She'r*) 36
Oftob chiqdi olamga (*She'r*) 37
Xo'p hayda (*She'r*) 38

Ertaklar mamlakatida

Davlat (*Ertak*) 39
Ilm afzal (*Ertak*) 41
Ko'zacha bilan tulki (*Ertak*) 47
Ochko'zboy (*Ertak*) 51
Hiylagarning jazosi (*Ertak*) 53
Hunarsiz kishi o'limga yaqin (*Ertak*) 56
Ziyrak uch yigit (*Ertak*) 59

Adabiy ertaklar

Bo'rining tabib bo'lgani haqida ertak (*Ertak*). A. Obidjon 66
Laqma it (*Ertak*). Sh. Sa'dulla 71
Baqa bilan taqa (*Ertak*). A. Abdurazzoq 76

Topishmoqlar 80
Maqollar 81

VI. KUMUSH QISH

Qish to'zg'itar momiq par (*She'r*). Q. Hikmat 82
Rangin qorlar (*Ertak*). Olloyor 83
Qish (*She'r*). T. Adashboyev 86
Qor odamning sovg'asi (*Hikoya*). O. Husanov 87

VII. VATANIMIZ O'TMISHIDAN

Kitobga ixlos (*Hikoya*). M. Osim 91
Pahlavon va shoir (*Hikoya*). H. Homidov 96
Alisherning yoshligi (*Qissadan parcha*). Oybek 98
Shum bola (*Qissadan parcha*). G'. G'ulom 104
Bolalik (*Qissadan parcha*). Oybek 107

VIII. NIMA YAXSHI-YU, NIMA YOMON?

Odobli bolish osonmi? (*Ertak*). A. Obidjon 110
Sharq hikoyasi (*She'r*). A. Oripov 114
Qodir bilan Sobir (*Hikoya*). H. Nazir 117
Nurxon bilan Burhon (*She'r*). M. A'zam 120
Xatosini tushungan bola (*Hikoya*). X. To'xtaboyev 121
To'g'riso'z bola (*She'r*). *H. Niyoziy* 126
Qo'rqoq (*Hikoya*). S. Anorboyev 126
Yaxshi bo'ldi (*Hikoya*). N. Fozilov 130
Chumchuq bilan chumoli (*Ertak*). A. Abdurazzoq 132
Ota va ona haqini bilmak zikrida (*Pandnoma*). Kaykovus 134
O'ylashni o'rganamiz (*She'r*). G'. G'ulom 136
Qush tili (*She'r*). Mirtemir 138
Yomg'ir (*Hikoya*). F. Musajonjov 139
Olti yuz so'm (*Hikoya*). A. Fozilov 142

IX. HAYVONOT OLAMIDA

Mo'jiza (*Hikoya*). R. Bekniyoz 148
Xatarli uchrashuv (*Hikoya*). P. Qodirov 151
Ola buzoq (*She'r*). G'. G'ulom 153
Tushovli toy (*Hikoya*). N. Fozilov 154
Jo'ja (*She'r*). A. Obidjon 157
Ayiqni yenggan cho'pon (*Hikoya*). P. Qodirov 157
Ko'kyol (*Hikoya*). N. Fozilov 161

X. ZUMRAD BAHOR

Bahor ta'rifida (*Matn*). Yusuf Xos Hojib 167
Bahor (*She'r*). Q. Hikmat 168
Erkacholning o'rigi (*Hikoya*). X. To'xtaboyev 169
Bayram urf-odatlari 172
Saxiy bog'bon (*Hikoya*). F. Musajonov 173
Buzilmagan uya (*Hikoya*). G'ayratiy 176

XI. YASHASIN TINCHLIK, BOR BO'LSIN DO'STLIK

Tinchlik qushi haqida men o'qigan she'r (*She'r*). Sh. Sa'dulla 181
Shoira (*Hikoya*). H. Nazir 183
Do'stlik (*Hikoya*). X. To'xtaboyev 185
Tinchlik nima? (*She'r*) U. Abduazimova 188

XII. AJDODLARIMIZ — FAXRIMIZ

To'maris (*Hikoya*). H. Sodiqov 190
Najmiddin Kubro (*Rivoyat*) 193
Sulton Mahmud va Beruniy (*Rivoyat*) 196
Tanbeh (*Rivoyat*). Xondamir 198
Navoiy bobomlar (*She'r*) T. Adashboyev 201
Hidi, tilimi va mazasidan (*Rivoyat*) 202
Rivoyat (*Rivoyat*). N. Karimov 205

XIII. JAHON BOLALAR ADABIYOTI

Bolalar gurungi (*Ertak*). H. K. Andersen 208
Bir xurmacha shavla (*Ertak*). Aka-uka Grimmlar 211
Rustam (*Hikoya*). F. Erdinch 213
Jimjiloq (*Ertak*) Ch. Aytmatov 218

XIV. YOZ — O'TADI SOZ

Yoz (*She'r*) Sh. Sa'dulla 221
Oydin kecha (*Hikoya*). Murod Xidir 222
Nihollarning nolasi (*Hikoya*) X. To'xtaboyev 226
Suv bilan suhbat (*She'r*) Z. Diyor 229
Quyosh sevgan yurt (*Ertak*) Rauf Tolib 230
Izohli lug'at 233

SAFO MATCHONOV, ANVAR SHOJALILOV, XOLIDA G‘ULOMOVA, SHARAFJON SARIYEV, ZAYNIDDIN DOLIMOV

«OQISH KITOBI»

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4- sinfi uchun darslik

Toshkent — «Yangiyul poligraph service» — 2011

Nashriyot litsenziyasi AI № 065 22.02.2006 y.

Muharrir — *Q. Islomov*

Rassom — *X. Muhitdinov*

Texnik muharrir — *M. Riksiyev*

Musahhih — *M. To‘ychiyev*

Sahifalovchi — *O. Mamadaliyev*

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 15.04.2011. Bichimi 70x90 $^{1}/_{16}$. «Arial» garniturasi. Ofset bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i 17,55. Bosma tabog‘i 15,0. Nusxasi ______. Buyurtma N______.

Shartnoma N_____.

«Yangiyul poligraph service» MCHJ bosmaxonasida bosildi.
Yangiyo‘l sh., Samarqand ko‘chasi, 44.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko‘rsatuvchi jadval

T/r	O‘quvchining ismi va familiyasi	O‘quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslikning topshiril-gandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilib, o‘quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to‘ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko‘chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo‘q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta’mirlangan. Ko‘chgan varaqlari qayta ta’mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismdan ajralgan yoki butunlay yo‘q, qoniqarsiz ta’mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo‘yab tashlangan. Darslikni tiklab bo‘lmaydi.